

FUNDAȚIA CREDINȚĂ ȘI CREAȚIE
ACAD. ZOE DUMITRESCU-BUȘULENGA – MAICA BENEDICTA

Caietele de la Putna

I – 2008 – 1

Apare cu binecuvântarea Înalt Prea Sfințitului Pimen,
Arhiepiscop al Sucevei și Rădăuților

Tradiție spirituală românească și deschidere spre universal

Putna
18-20 august 2007

Colocviu închinat memoriei
acad. Zoe Dumitrescu-Bușulenga – Maica Benedicta

Argument

În ziua de 5 mai 2006, pe poarta mănăstirii Putna intra trupul neînsuflețit al Maicii Benedicta. Era ziua în care, de pe un pat de spital din Iași, sufletul său se încredințase Părintelui Ceresc. Știam de ceva vreme că Maica Benedicta trăiește ultimele momente ale acestei vieți, și că, potrivit dorinței ei, exprimată în scris, urma să fie înmormântată la Putna:

Dorință ultimă

Dacă voi muri la București vreau să fiu înmormântată la mănăstirea Cernica, dacă se va întâmpla însă la Vărativ, în casa Înaltului Pimen, Arhiepiscopul Sucevei și Rădăușilor unde mi-am petrecut vacanțele de vară timp de peste 30 de ani, să fiu înmormântată la mănăstirea Putna iar slujba să fie făcută de Înaltul Pimen.

Așa să fie și nu altfel.

Monahia Benedicta Zoe Bușulenga

Miercuri 3 noiembrie 2004.

în București.

Noi, și mari, și mici, și cărturari, și necărturari, clerici și mireni, i-am împlinit „dorința ultimă”. Și de atunci a început ceea ce se cheamă un pelerinaj al multor generații de ucenici la mormântul Dascălului.

Încă de la masa de pomenire, domnul Dan Hăulică a propus Înalt Prea Sfințitului Arhiepiscop Pimen înființarea unei fundații care să poarte numele Maicii Benedicta și care să își asume responsabilitatea păstrării și cultivării moștenirii culturale și spirituale pe care această Doamnă a culturii române ne-a lăsat-o. IPS Pimen a fost întru totul de acord și a dat binecuvântarea pentru realizarea acestei inițiative; totodată mănăstirea noastră a primit ascultarea de a face tot ceea ce este necesar pentru a duce la împlinire această inițiativă.

Întrucât sediul fundației urma să fie la Putna, s-a hotărât ca biblioteca din casa de la București a Maicii Benedicta să fie adusă la mănăstire, ca martor al direcțiilor de cercetare și al filiațiilor culturale ale omului de cultură acad. Zoe Dumitrescu-Bușulenga. Vom încerca și nădăjduim că, în timp, vom aduna aici multitudinea de cuvinte pe care cu

atâta generozitate maica Benedicta le-a dăruit în prefețe de cărți, referate de lucrări științifice, simpozioane, emisiuni de radio și de televiziune și, în anii de după 1989, în conferințe pe teme duhovnicești. Biblioteca va fi încadrată într-un așezământ care va purta numele Maicii Benedicta, alături de o sală de conferințe și una pentru expoziții.

La parastasul de 40 de zile s-a hotărât ca în fiecare an, în preajma zilei de 20 august, ziua de naștere a maicii Benedicta, să fie organizat un colocviu care să reunească contribuții din cele două mari arii de interes cărora Maica Benedicta s-a dedicat: cultura și credința.

Cu darul lui Dumnezeu, primul pas a fost făcut. Între 18–20 august 2007, la Putna s-a organizat Colocviul *Tradiție spirituală românească și deschidere spre universal*, închinat memoriei acad. Zoe Dumitrescu-Bușulenga – Maica Benedicta. Cuvintele participanților se reunesc astăzi în primul număr al *Caietelor de la Putna*. Le publicăm cu conștiința că ar fi păcat ca atât de frumoasele și adevăratele gânduri care s-au rostit atunci despre Maica Benedicta, despre cultura și spiritualitatea românească și, în general, despre om, despre ceea ce creează omul și despre Cel care l-a creat pe om, să rămână ascunse sub obrocul vremii.

Nădăjduim că, odată cu noi colocvii închinat Maicii Benedicta, să crească și aceste *Caiete*. Să cultive împreună semințele cunoașterii și ale credinței pe care Dumnezeu le-a sădit în ființa omului. Începutul care s-a făcut în anul 2007 este pe deplin dătător de nădejde. Parcurgând paginile acestui „șantier” cultural și spiritual care încearcă să fie *Caietele de la Putna*, vom întâlni judecăți îndelung cumpănite și sentimente limpezi. Din miezul lor, același cu cel al preocupărilor acad. Zoe Dumitrescu-Bușulenga, răzbate dorința de a cunoaște ce este omul și cum poate fi trăită mai împlinitor viața. În cei aproape 86 de ani în care a străbătut această lume, Maica Benedicta a căutat și ea răspunsul la aceste probleme. Dar soluția lor nu aparține numai teoretizării, ci mai ales vieții. Prin viața sa, Maica Benedicta a mărturisit tuturor că împlinirea omului este Dumnezeu. Parcă pentru a fi mai clar că și-a asumat pe deplin acest răspuns, a devenit „mireasă a lui Hristos”. În cazul ei, intrarea în monahism, departe de a fi o anulare a acumulărilor unui reprezentant de vârf al culturii umane, a însemnat o împlinire a înțeleșurilor majore ale acesteia. Omul nou, călugărul, îl transcende pe cel vechi, ducându-l spre desăvârșire. Dar răspunsul la aceste întrebări trebuie ca fiecare să îl afle în viața sa. Parcursul exemplar al maicii Benedicta ne este o lumină, dar drumul spre Lumină îl are de străbătut fiecare din noi.

De-a lungul celor două zile ale Simpozionului, rodnice prin adâncimea cugetării vorbitorilor, au trecut prin fața ochilor minții și ai sufletului atât evocări ale academicianului, profesorului, părintelui cultural și spiritual care a fost Zoe Dumitrescu-Bușulenga, cât și ale frumuseții sufletești, credinței și dorului de Dumnezeu ce au caracterizat sufletul care a urmat, în final, calea verticalei absolute.

Textele arată multe despre relația fiecărui participant cu Maica Benedicta și cu orizontul ei de preocupări; noi însă vom spune că ceea ce le este comun tuturor este chemarea lor tainică, de către Maica Benedicta, la acest colocviu. Unii dintre invitați i-au fost în mod direct ucenici, față de alții a legat-o acea prietenie care se întemeiază pe împărtășirea unor valori comune și pe stimularea reciprocă într-o adevăr. Cu toții au răspuns dragostei maicii Benedicta pentru adevăr și frumos. Cei care au venit au făcut-o din dragoste, fără vreun beneficiu material, pentru că au simțit că esența culturii Maicii Benedicta nu este din lumea aceasta și nu este numai pentru lumea aceasta, ci pentru mai mult decât ea. De aceea considerăm că acest simpozion a fost o împlinire. O împlinire a fiecăruia în parte și a tuturor împreună.

Adunate în revistă, comunicările se dovedesc a se rotunji una pe cealaltă, a alcătui un întreg. Privind acum la acest întreg putem spune că ceea ce s-a prezentat a fost spre slava lui Dumnezeu și spre cinstirea Maicii Benedicta și ne întărim în convingerea că numele ei va rămâne scris pentru totdeauna în istoria culturii și spiritualității noastre. Expresia „pentru totdeauna” nu o spunem din optimism, ci din realism. De ce? Pentru că ceea ce Maica Benedicta a lăsat în urma ei va dăinui. Cuvintele de la părinții duhovnicești din primele secole ale creștinismului le cunoaștem până astăzi și ele se vor păstra cât va fi lumea. „A zis avva Pamvo”, „a zis avva Pimen” citim în *Pateric* și ne hrănim sufletește din cuvintele unor părinți care au trăit acum un mileniu și jumătate. Tot așa se va spune: „a zis maica Benedicta”, „a spus tinerilor academicianul Zoe Dumitrescu Bușulenga”, căci cuvintele rostite de omul ce trăiește adevărul sunt vii și lucrătoare peste timp. Cât de frumoasă este scrisoarea aceluși tânăr din Alba Iulia pe care a prezentat-o doamna Elena Docsănescu! Este o mărturie covârșitoare despre ceea ce a simțit și a trăit el în prezența Maicii Benedicta. Acest tânăr va fi însoțit mereu de gândul că a avut un astfel de model, va tinde către el și, prin aceasta, fără să își dea seama, va deveni el însuși un model.

Odată cu lucrările Colocviului s-au desfășurat și discuțiile despre înființarea fundației închinată Maicii Benedicta. În final, cu acordul tuturor

participanților, s-a ales numele, *Credință și creație – Academician Zoe Dumitrescu Bușulenga – Monahia Benedicta*.

Scopul acestei fundații îl vom reda cel mai bine citând un fragment din statut:

Fundația „Credință și creație – Academician Zoe Dumitrescu-Bușulenga – Monahia Benedicta” are ca scop promovarea modelului de viață creștină și a valorilor culturale și spirituale românești și universale cărora li s-a dedicat Acad. Zoe Dumitrescu-Bușulenga – Monahia Benedicta.

Obiectivele Fundației sunt:

– *studierea tezaurului de gândire și acțiune reprezentat de Acad. Zoe Dumitrescu Bușulenga – Monahia Benedicta, și a virtuții ei exemplare în raport cu tânăra generație;*

– *afirmarea rolului Acad. Zoe Dumitrescu-Bușulenga – Monahia Benedicta în cultura românească și universală, și a înrâuririi ei formative în raport cu nevoile reale ale societății;*

– *înțelegerea vocației de om de cultură și a vocației monahale ilustrate de Acad. Zoe Dumitrescu-Bușulenga – Monahia Benedicta;*

– *păstrarea vie a înțelesului major de istorie, cultură și credință pe care îl poartă mănăstirea Putna.*

Ultimul punct este și un răspuns la întrebarea „de ce a ales Maica Benedicta ca loc de îngropare mănăstirea Putna?” La Putna se întâlnesc deopotrivă istoria, dragostea de neam și țară, credința și cultura. Așezarea Maicii Benedicta aici nu este deloc o întâmplare. Ca un semn văzut al celor nevăzute, mormântul ei se află pe o linie ce unește mormântul Părintelui Stareț Iachint Unciuleac, Turnul Tezaurului, mormântul Sfântului Ștefan cel Mare și statuia lui Mihai Eminescu. La picioarele duhovnicului căruia și-a plecat capul sub epitrahil se odihnește o păstrătoare a tezaurului sufletului românesc, un român cuminte și dârz, vrednic de „strămoșul cuminte” (N. Iorga despre Ștefan cel Mare), alături de chipul celui care a fost marea dragoste a vieții sale intelectuale – Eminescu. Se putea odihni undeva mai bine, era vreun loc mai potrivit pentru această monahie academician? Credem că răspunsul l-a dat împreună cu Dumnezeu, când, cu înțelepciunea și hotărârea de o viață, mâna-i a scris *Putna*, iar Atotțiitorul a rânduit ca Putna să fie și nu altfel.

Am simțit la finalul simpozionului mulțumirea de a fi participat la ceva înălțător, la un eveniment în care duhul participanților s-a odihnit.

Evocările ne-au adus în față chipul de lumină smerită al Maicii Benedicta, chip ce ne-a odihnit și ne-a dat râvnă și putere.

Am realizat mai profund dimensiunea moștenirii culturale și spirituale pe care ea o lasă neamului nostru. Ea trebuie dusă mai departe și trebuie arătată tuturor. Pentru că această monahie, „mică la stat, dar mare la sfat”, a fost cu totul deosebită și a lăsat culturii românești și lumii o bogăție. Din această bogăție trebuie să dăm și altora, căci astfel ea nu se va împuțina, ci va spori.

Mănăstirea este un spațiu care adună și nu risipește. Ar fi o bucurie dacă manuscrisele, scrisorile, înregistrările audio și video ale Maicii Benedicta și-ar găsi adăpostul aici. Ne-am propus și organizarea de tabere, de excursii, acordarea de burse. Nădăjduim, cu darul lui Dumnezeu, să împlinim toate aceste proiecte. Desigur, dacă ne va da Preabunul Dumnezeu zile, căci toate sunt în mâna Lui. În ultimii ani Maica Benedicta spunea: „simt din ce în ce mai mult nevoia suverană a înălțării către cele de sus, pentru că acolo este patria noastră cea adevărată”. Era o dorință a ei. Se simțea împlinită. Mare lucru este să te simți împlinit în Dumnezeu, să ajungi la acea măsură când ți-ai împlinit scopul aici și de acum trebuie să pleci dincolo! Aceasta este măsura la care marii părinți ai Bisericii au ajuns. Prin această simțire maica Benedicta s-a dovedit a fi asemenea unui mare părinte bisericesc, o aleasă maică duhovnicească.

Viața interioară a omului numai Dumnezeu o cunoaște pe deplin și adevărat. Dar, totuși, noi putem să înțelegem câte ceva despre starea sufletească a noastră și a altora. După rânduiala creștinească, până la îngropare, la căpătâiul celui adormit se citește Psaltirea. Unul dintre părinții de la mănăstirea Pojorâta care ne-a ajutat la pregătirea înmormântării a fost rânduit să citească Psaltirea noaptea, timp de mai multe ore. A mărturisit după aceea: „niciodată în viața mea nu am putut să fiu atât de adunat la rugăciune, la Psaltire, cum m-am simțit în prezența maicii acesteia; niciodată nu m-am rugat atât de viu, atât de puternic”. Se ruga acolo și simțea prezența lui Dumnezeu. A fost o bucurie și o pace deosebită în preajma Maicii Benedicta, a trupului ei neînsuflețit.

Colocviile și revista ce la va însoți sunt un mesaj către tineri și către societatea românească. Un mesaj din partea maicii Benedicta în care să arătăm că există valori și modele, un mesaj care să ne trezească la realitate: avem un suflet, iar acesta este scânteie de dumnezeire.

Ne mai răsare în minte o întrebare. Cum o vom numi peste ani pe academician Zoe Dumitrescu-Bușulenga – Maica Benedicta?

Numele de botez și cel de călugărie se topesc în persoana unică a purtătoarei acestor nume. Distincția celor două voci nu a împiedicat, ci a ușurat împreună-lucrarea lor. Prin ceea ce a acumulat ca om de cultură, prin înțelesuri smulse luptei cu istoria culturii umanității, Zoe Dumitrescu-Bușulenga s-a deschis tot mai mult lucrării lui Dumnezeu. Asemenea Sfinților Părinți din primele veacuri, dragostea pentru valorile epocii greco-romane i-a netezit, poate, calea spre a înțelege aportul fundamental adus de Mântuitorul Iisus Hristos la cunoașterea omului și la mântuirea lui. Tot ceea ce a adunat, precum o albină harnică, i-a modelat sufletul. Rezultatul întregii vieții, în care fiecare demers cultural ori de credință a lăsat o urmă, se vede la sfârșit, în limpezimea și dârzenia ultimelor scrieri și înregistrări pe care le avem de la ea. Este adevărat că atunci când spunem *Zoe Dumitrescu-Bușulenga*, spunem și *Maica Benedicta*, și când spunem *Maica Benedicta*, spunem și *Zoe Dumitrescu-Bușulenga*. Dar dacă *Zoe Dumitrescu-Bușulenga* este, asemenea tuturor oamenilor, *pe drum*, în afara certitudinii, trecerea la cele veșnice întru *Benedicta* ne oferă certitudinea încheierii luptei celei bune. De aceea credem că întregitor față de viața sa și onest față de opțiunea ei este să o numim cu numele pe care o va striga Cel al Cărui chip l-a căutat cu asiduitate în ultimii ani ai vieții – *Cea binecuvântată, Benedicta*.

Obștea mănăstirii mulțumește tuturor participanților pentru mărturiile aduse. Căci, odată cu înmormântarea Maicii Benedicta aici, părinții au căutat să-i citească lucrările și să-i asculte conferințele. De aceea cuvintele celor care au avut intervenții nu au căzut pe piatră seacă, ci în pământ roditor. Ele ne fac mai responsabili față de Maica Benedicta, mai conștienți de datoria pe care o avem de a fi pe mai departe purtători ai mesajului acestei „purtătoare de mir a cuvântului lui Dumnezeu” (PF Teoctist). Venirea ei între noi este un cuvânt de la Dumnezeu căruia trebuie să îi dăm ascultare.

Mulțumiri deosebite se cuvin aduse domnului Dan Hăulică, doamnei Teodora Stanciu, domnișoarei Oana-Georgiana Enăchescu și familiei Radu și Rodica Marinescu, care au impulsionat mereu organizarea fundației și a colocviului. Tuturor celor care s-au ostenit cu cuvântul ori cu fapta le mulțumim și nădăjduim că munca noastră va fi primită de Maica Benedicta ca o smerită închinare de fiu. Mulțumind pentru cele împlinite, rugăm pe Părintele Ceresc să ducă mai departe această lucrare, trecând peste slăbiciunea noastră!

Arhim. Melchisedec Velnic

PF Teoctist

Purtătoare de mir a cuvântului lui Dumnezeu *

Comemorarea binecredincioasei Zoe Dumitrescu-Buşulenga, la mai bine de un an de la trecerea ei în veşnicie, reprezintă pentru noi încă un prilej de a evoca personalitatea unui distins şi reputat membru al Academiei Române.

Vestea trecerii la Domnul a acestei credincioase fiice a Bisericii noastre strămoşeşti, în prealuminatele şi sfintele zile ale Învierii Domnului, sărbătorite anul trecut, ne-a întristat atât pe slujitorii altarelor străbune, cât şi pe cei ai aşezămintelor culturale ale ţării, în frunte cu Academia Română şi alte instituţii de peste hotare, unde adormita în Domnul a semănat frumuseţile gândirii şi ale scrisului românesc.

În aşezămintele noastre de învăţământ superior, în adunările tinerilor doritori de cuvânt ziditor de suflet, prezenţa şi cuvântul Doamnei Academician Zoe Dumitrescu-Buşulenga era ales, elegant şi profund convingător. Chiar în deceniile trecute, când Biserica şi învăătura mântuitorului Hristos erau îngrădite cu străşnicie, curajul acestei purtătoare de mir a cuvântului lui Dumnezeu a rămas pildă de apostolat pentru credincioşi.

Alegându-şi loc de aşteptare a învierii celei de obşte în cimitirul sfintei Mănăstiri Putna, la lumina candelii de la Moaştele Sfântului ei Ctitor, se adevereşte, încă o dată, Scriptura, care zice: „*Fericită este calea în care mergi astăzi, suflete, că s-a gătit ţie loc de odihnă*”.

Veşnică să-i fie pomenirea!

† TEOCTIST

Arhiepiscop al Bucureştilor,
Mitropolit al Munteniei şi Dobrogei,
Locţiitor al Cezareei Capadociei
şi Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române

* Purtând data de 27 iulie 2007, acesta este ultimul text scris de PF Teoctist înainte de trecerea sa la cele veşnice.

IPS Pimen

De la acad. Zoe Dumitrescu-Buşulenga la Maica Benedicta

Domniile voastre, vă mulțumim pentru participarea dumneavoastră la acest moment de suflet, pentru slujirea domniilor voastre, în aceste vremuri dificile pentru cultura și credința neamului nostru românesc!

Mi s-a cerut să rostesc un cuvânt despre Academician Zoe Dumitrescu-Buşulenga, despre maica Benedicta. Este greu să prezinți persoana și personalitatea unui om de talia ei – academician și monahie.

A fost stăpânită permanent de o neobosită strădanie pentru luminarea minții și pentru îmbogățirea binecuvântatelor cunoștințe ale acestui veac. Printr-o muncă intensă și judicios organizată, Zoe Dumitrescu-Buşulenga a ajuns pe culmile culturii – *Academia*.

Conștientă că acestei împliniri îi mai trebuie ceva, ea s-a îndreptat și spre alte culmi, spre acelea ale plinirii vieții duhovnicești care apropie pe om de Dumnezeu mai mult și mai adevărat, făcându-l pe om chiar vorbitor cu Dumnezeu. Ea și-a ales urcușul rugăciunii. Conștientă de greutatea lui, de primejdiile ivite în cale, pentru a fi mai sprintenă pe acest drum, și-a luat numai un singur veșmânt: cel al smereniei.

Rugăciunea este – după cum ne spun sfinții Părinți ai Filocaliei – urcușul minții spre Dumnezeu, vorbirea minții cu Dumnezeu. Cel ce se roagă cu adevărat este *teolog*, vorbitor cu Dumnezeu și nu un simplu vorbitor despre Dumnezeu, cum este înțeles astăzi cuvântul „teolog” de către cei mai mulți.

Progresul în orice domeniu, îndeosebi în cel al vieții duhovnicești, este permanent pus în pericol de duhul slavei deșarte. Patima slavei deșarte duce la înstrăinarea omului de Dumnezeu și de semenii săi. Ea întunecă mintea omului făcându-l să rătăcească pe căi greșite și vătămătoare atât pentru minte, cât și pentru suflet. De aceea virtutea smereniei trebuie să-l însoțească pe om la tot pasul vieții sale pământești, încredințat fiind că „aproape este Domnul de cei umiliți la inimă, și pe cei smeriți cu duhul îi va mântui” (Psalmul 33, 17) și că „Dumnezeu celor mândri le stă împotrivă, iar celor smeriți le dă har” (1 Petru 5, 5). Ambientul cel mai prielnic al

rugăciunii trăite în smerenie este cel al vieții și al rânduielilor mănăstirești. Această cale, această vocație este de fapt cel mai înalt eroism duhovnicesc.

Cunoscând aceste adevăruri, Zoe Dumitrescu-Buşulenga a dorit și a reușit să-și încununeze aura de academician cu cea de teolog. A fost însă teolog nu pe băncile Facultății de Teologie, ci teolog în înțelesul filocalic amintit mai sus – vorbitor cu Dumnezeu prin rugăciune, îmbrăcat în haina smereniei monahale, nevoindu-se în sihăstria chiliei călugărești, la lumina candelii și în mireasma fumului de tămâie.

Luând cuvenita binecuvântare, a depus voturile monahale într-un loc mai retras, ferit de ochii celor curioși și doritori de spectacol, și mai ales de rătăcirile veacului nostru, de camerele de luat vederi, tehnică neputincioasă care nu poate surprinde și înregistra flacăra lucrurilor, conținutul duhovnicesc al vieții omului. Totul s-a petrecut în duhul smereniei, așa cum se cade să fie orice lucrare duhovnicească a fiecăruia dintre noi.

Astfel, academicianul Zoe Dumitrescu-Buşulenga, prin tunderea părului capului în numele Sfintei Treimi, ca la Botez, a primit numele de Benedicta – *Cea binecuvântată*. S-a îmbrăcat în haina veseliei duhovnicești, a luat semnul Sfintei Cruci, a Domnului nostru Iisus Hristos, la pieptul său, ca să se nevoiască, cât va fi cu putință, să-L urmeze pe Mântuitorul și să-și aducă aminte în tot ceasul de patimile, de scuipările, de defăimările, de loviri peste obraz, de răstignirea și de moartea Domnului și Mântuitorului nostru Iisus Hristos, Care de bună voie a răbdat toate acestea pentru noi.

A primit paramanul spre logodirea marelui și îngerescului chip și și-a încins trupul cu puterea adevărului spre omorârea patimilor și înnoirea duhului.

S-a încălțat cu sandale spre vestirea Evangheliei păcii.

A luat rasa și s-a îmbrăcat în haina mântuirii și în platoșa dreptății spre a se feri de toată nedreptatea, de toate gândurile cele rele și de cugetele voii sale și spre a avea totdeauna gândul morții în mintea sa.

Luând scufia s-a acoperit cu coiful nădejzii mântuirii; apoi camilafca și mantia care înseamnă logodirea marelui și îngerescului chip spre îmbrăcăminte de nesticăciune și de curăție.

Metaniile reprezintă sabia Duhului, care este cuvântul lui Dumnezeu, spre rugăciunea de tot ceasul către Mântuitorul Iisus Hristos. Dându-i în mână Sfânta Cruce, preotul a rostit cuvintele Mântuitorului din Sfânta Evanghelie: „De voiește cineva să vină după Mine, să se lepede de sine, să-și ia crucea și să-Mi urmeze Mie” (Marcu 8, 34).

Apoi i s-a dat lumânarea aprinsă însoțită de cuvintele Evangheliei: „Așa să lumineze lumina voastră înaintea oamenilor, ca să vadă faptele voastre cele bune și să slăvească pe Tatăl vostru cel din Ceruri” (Matei 5, 16).

Preotul duhovnic a dus-o într-o strană rostind rugăciunea: „Doamne Dumnezeu nostru, du înăuntru pe roaba Ta, monahia Benedicta, în curtea Ta cea duhovnicească, și o numără pe dânsa împreună cu turma Ta cea cuvântătoare. Curățește-i cugetul ei de poftele trupești și de amăgirea deșartă a vieții acesteia și dă-i neîncetat să-și aducă aminte de bunătățile cele găsite celor ce Te iubesc pe Tine și care pentru Împărăția Ta s-au răstignit pe sineși în această viață”.

Cuvintele slujbei călugăriei, amintite mai sus, nu au nevoie de comentarii. Ele trebuie puse la inimă, luând aminte la răspunderea și curajul celor care de bunăvoie și din dragostea lui Dumnezeu încep urcușul duhovnicesc al vieții monahale. Urcuș pe care și maica Benedicta l-a ales de bună voie, stăpânită de dorința apropierii cât mai mult de Dumnezeu și de dorința vorbirii cu Mirele Ceresc în sfânta rugăciune.

Luând aminte de povața Sfântului Apostol Pavel, „primiți-l pe cel slab în credință, fără să-i judecați gândurile rele”, pentru ca fapta călugăriei, a intrării în cinul monahal, să nu tulbure conștiința celor slabi care au cunoscut-o de-a lungul anilor în panteonul Academiei, iar acum, înveșmântată în haina preasmerită a călugăriei, maica Benedicta a găsit de cuviință ca, în întâlnirile pe care le avea cu cei cu care a lucrat de-a lungul vieții, cu cei pe care i-a pregătit de la catedră și în general cu marea masă a tinerilor în cadrul colocviilor și conferințelor, la interviurile la care era invitată, să se prezinte înaintea acestora tot în hainele mireniei. În restul vieții de chilie, ea a purtat veșmintele călugărești.

În duhul smereniei și al fricii de Dumnezeu, în toate a căutat să nu aducă nimănui tulburare, străduindu-se să rămână o necunoscută, socotindu-se pe sine „gunoiul” tuturor – așa cum definește Evagrie Ponticul pe monahi.

Depunerea voturilor monahale și intrarea în cinul călugăresc a profesoarei academician Zoe Dumitrescu-Bușulenga nu au fost urmarea unei hotărâri de moment, ci au reprezentat fapta împlinirii unei vechi și permanente dorințe a inimii sale. Această dorință tainică a parcurs până la împlinire calea specifică Împărăției lui Dumnezeu, așa cum ne-o arată Mântuitorul în Sfânta Evanghelie. Calea în Împărăția lui Dumnezeu este asemenea căii „seminței pe care omul o aruncă în pământ; el doarme și se

scoală, noaptea și ziua, iar sămânța crește cum nu știe el”. Nimic, deci, din cele ale spectacolului care aduce nedumerire fără răspuns. Viața monahală face parte din Împărăția lui Dumnezeu pe pământ. O „Împărăție care este înăuntrul nostru”, cum spune Mântuitorul nostru Iisus Hristos.

Ceea ce a făcut să crească și să se maturizeze dorința pentru viața mănăstirească, urmând calea seminței din Evanghelie, a fost dat de Dumnezeu. În această lucrare de mântuire participă și omul, pe măsura posibilităților sale omenești, ajutat fiind de darul lui Dumnezeu.

La creșterea și maturizarea acestei dorințe a maicii Benedicta au contribuit factori binecuvântați de Dumnezeu, începând cu familia, cu părinții care au născut-o și au crescut-o, înzestrându-o cu „cei șapte ani de acasă”. A urmat apoi factorul școală. Școala primară din acea vreme, și un timp după aceea, prin lecțiile din cartea de citire, urmarea atât îmbogățirea minții elevului, prin cunoștințele împărtășite la nivelul lui, cât mai ales formarea lui sufletească în duhul învățăturilor și virtuților creștine. Moralitatea, spiritul de jertfă și tot ce înfăptuiește omul spre binele aproapelui și al său și spre slava lui Dumnezeu erau pe primul plan.

Ajunsă pe băncile liceului, eleva Zoe și-a întemeiat formarea culturală, studiind cu toată luarea aminte vechea noastră literatură, în care sunt arătate valori ale spiritului trăite de oameni, eroi ai culturii și vieții de sfințenie. A luat hotărârea ca, urmând cursurile universitare, să se consacre studiului limbii și literaturii române și universale. Asemenea albinelor, cum scrie Sfântul Vasile cel Mare, studenta și apoi profesoara au adunat tot ce a fost de folos atât pentru minte. cât și pentru suflet.

Cu această zestre duhovnicească și cărturărească, de la catedră și apoi după pensionare, îndeosebi în perioada care a urmat după 1989, profesoara academician Zoe Dumitrescu-Bușulenga a desfășurat o intensă activitate de apostolat, făcând cunoscute cu precădere valorile învățaturii creștine și frumusețile duhovnicești ale Ortodoxiei.

Ca monahie a avut permanent gândul la moarte, care, după cum spune Sfântul Antonie cel Mare, „nemurire este”. Sufletul este nemuritor, dar trupul cunoaște moartea și, în legătură cu aceasta, omul se gândește la îngropare. Maica Benedicta a lăsat alegerea locului de îngropare în seama lui Dumnezeu, Cel Care rânduiește ceasul sfârșitului pământesc al omului. Ea a spus că dacă Dumnezeu va rândui să se sfârșească la București, unde a locuit toată viața, acolo să fie înmormântată, iar dacă sfârșitul va fi în Moldova, să fie înmormântată la Putna.

Și, cum Dumnezeu a rânduit să se sfârșească în Moldova, a fost îngropată la mănăstirea Putna. S-a procedat potrivit dorinței ei lăsată prin testament. Mănăstirea Putna îi adăpostește acum trupul care se odihnește întru nădejdea învierii și a vieții veșnice.

Putna este mănăstirea în care se află sfintele oseminte ale ctitorului mutat cu sufletul la locașurile cerești – Sfântul Voievod Ștefan cel Mare. Putna este locul în care valorile culturii se împletesc în cel mai fericit mod cu cele ale credinței creștine și trăirii monastice. Putna, în epoca sfântului Ștefan cel Mare, a fost o adevărată școală a culturii; o altă epocă de înaltă cultură a fost cea din secolul XVIII, datorată Mitropolitului Iacov Putneanu și arhimandritului Vartolomeu Mazereanu. La Putna a avut loc, la 1871, prima serbare a românilor de pretutindeni și primul Congres Studențesc al românilor. La Putna, cercul studențesc Arboroasa a ridicat, în anul 1926, bustul lui Mihai Eminescu, cel care a fost sufletul Congresului Studențesc din anul 1871 și față de care academicianul Zoe Dumitrescu-Bușulenga a avut un cult deosebit pentru simțirea, iubirea și trăirea lui românească și creștinească. Mănăstirea Putna este numită de Eminescu, pe bună dreptate, Ierusalimul neamului nostru românesc.

Maica Benedicta a fost înmormântată la Putna lângă mormântul părintelui Iachint Unciuleac, stareț al mănăstirii între 1977-1992, om al rugăciunii și al blândeții. El i-a fost duhovnic mulți ani, rămânându-i permanent un părinte duhovnicesc, un povățuitor în ceas de încercări sufletești. De dincolo de mormântul său străjuit de o cruce de piatră, Zoe-Benedicta, profesoara academician monahie, ne vorbește prin viața sa despre putința și trebuința împletirii harismei culturii, a culturii ajunse chiar în panteonul Academiei, cu valorile credinței noastre strămoșești și îndeosebi cu cele ale *teologiei*, ale *teologiei* izvodite de rugăciune și smerenie.

Vă mulțumesc!

IPS Bartolomeu

În văzduhul sufletului românesc

Dragi prieteni,

Ființa pe care o pomenim astăzi aparține, deopotrivă, culturii și spiritualității românești.

În cultură, statura imperială a Doamnei Zoe Dumitrescu-Bușulenga.

În spiritualitate, silueta diafană a Maicii Benedicta.

Regret că agenda mea de lucru și starea sănătății nu-mi îngăduie să fiu astăzi la Putna. Dar, chiar dacă aș fi, nu aș avea sentimentul că mă aflu în fața unui mormânt. Pe Zoe-Benedicta nu o pot vedea decât plutind în văzduhul sufletului românesc, cu credința ei creștină militantă, care se spovedea și se împărtășea chiar în contextul comunismului ateu, cu erudiția ei de largă cuprindere a fenomenelor culturale autohtone și europene, cu iscusința profesoarei universitare care izbutea să-i creeze ucenicului Ioan Alexandru un curs de limbă și civilizație ebraică, la adăpostul căruia să le poată vorbi studenților despre și din Sfânta Scriptură.

Binecuvântat fie-i numele și veșnică să-i fie pomenirea!

† Bartolomeu al Clujului

18 august 2007

Dan Hăulică

Inteligența – har și îndatorire

Un titlu ca acesta, vorbind despre inteligență, ar putea să pară unora rezultatul unei ispite luciferice. Or, tocmai ceea ce dorim noi astăzi, ceea ce avem sentimentul că trebuie astăzi înfăptuit, este să arătăm capacitatea inteligenței de a intra într-o cuprindere a lumii de o supremă umilitate. E ceea ce a arătat atât de expresiv IPS Pimen, care a desfășurat în fața ochilor noștri și a memoriei noastre acest ritual al intrării în cinul călugăresc, cu toate detaliile lui sevizante, însemnând, de fiecare dată, nu o acceptare oarecare, ci, dimpotrivă, o deliberată opțiune.

E un itinerar, acesta, la care ne îndeamnă amintirea Maicii Benedicta, a Doamnei Zoe Dumitrescu-Bușulenga.

Și, venind înspre Putna, de data aceasta, ca și la alte sărbători legate de pomenirea prietenei și profesoarei noastre, simțeam cum în jurul nostru peisajul tot parcă se străduia să participe la un atare înțeles de solidaritate morală. Intram în zarea unor extraordinare prezențe sufletești, după Pașcani, unde a profesat cândva, cel care mi-a fost dascăl, academicianul Ciopraga, urcam spre Verești, printre livezi marcate de pașii lui Sadoveanu. Iar aici în jurul nostru, merii aceștia cu fructe feeric smălțate de roșu, mi-au adus aminte de mituri fundamentale ale culturii poetice: merele Hesperidelor la capătul lumii, care erau de fapt o punte către absolut, merele care în alte tradiții, mitografice, nu numai istorice, reprezentau un izvor de viață perenă – se spunea că Alexandru cel Mare ar fi gustat, pe versantele care-l duceau înspre India, din asemenea mere dăruind viață pe câte patru veacuri.

Viață îndelungă, viața spiritului, însă, e aceea care ni se dăruie aici la Putna, «Ierusalimul neamului românesc», cum a numit-o Eminescu, funcționează mereu nu numai în orizontul nostalgiilor, dar și în acela al acțiunii prezente și al proiecției de viitor. Îl am aici în fața ochilor pe cel care era una din gloriile facultății noastre de la Iași, de Istorie și Filologie, pe Alexandru Zub, care, pornit la drum, ca Eminescu altădată, ca să celebreze la Putna mari amintiri ale ființei istorice românești, a avut de pătimit, din această pricină, ani grei de temniță. E un itinerar, acesta, către Putna, un itinerar către sinele culturii noastre și către sinele ființei

românești, semănat uneori cu sacrificii. De aceea am îndrăznit să aduc aminte și de episoade amare ale deceniilor dinainte. Cine va putea uita tot ceea ce IPS Pimen a făcut aici, întreținând în jurul mănăstirii o ambianță de extraordinară prezență a memoriei. Un fel de rezonanță activă, un așa zis ghidaj, care nu era de fapt un ghidaj pentru a ne face cunoscute cutare sau cutare exponate muzeale, ci de fapt o călăuzire către noi înșine, către ceea ce era mai prețios de salvardat în ființa noastră morală.

Mi-a plăcut că aceste înțelegeri nu se pierd. Eram, trudind, împreună cu cei de la București, specialiști de prima mână de la Serviciul de Expoziții, care ne-au ajutat să punem pe pereți o alcătuire de imagini pe care o vom prezenta mai târziu, și-am luat act de vânturarea publicului în muzeu, public tânăr, cuviincios, cu mult mai cuviincios decât se poate vedea pe străzile Bucureștiului. Și asta mi-a dat speranță că nu e totul pierdut în perspectivele de viitor ale țării noastre și ale tineretului. Și mi-a plăcut – trăgeam cu urechea – să aud un fel de maieutică interogativă, puțin sprintară, a celui care făcea introducerea în muzeu și care scotea de la tinerii săi auditori niște răspunsuri de bun simț privind situația Moldovei în Evul Mediu, în epoca lui Ștefan – dar cu un sens al actualității, care mi s-a părut pregnant și care ne lipsește de atâtea ori. Privim spre un viitor de globalizare americanizată sau suntem foarte indiferenți la ceea ce ni se pare trecut prea îndepărtat. Or, totul este să gândim în prezentul de care trebuie să fim demni, să gândim în acest prezent o confluență a marelui trecut și a visării de viitor.

Eu cred că în celebrarea pe care o înfăptuim acum împreună, sigur, intră în joc o dimensiune estetică. Doamna Zoe Dumitrescu-Bușulenga era, la Facultatea de Filologie, spiritul cel mai deschis, mai suplu deschis, către întregul cuprins al artelor. Muziciană, în înțelesul direct al cuvântului, cu o mare sensibilitate, cu o apetență pentru valori care ne erau interzise. Ea îl iubea pe Anton Bruckner, cu douăzeci de ani înainte de a se fi vorbit la noi despre Bruckner, de pildă. Ca să nu mai pomenesc alte semnificative episoade vădind puterea ei de pătrundere. În plastică, de asemenea. De aceea am îndrăznit să propunem această expoziție cu lucrări care i-au aparținut, cu lucrări pe care și le-a ales din vecinătatea așa de interesantă, la Văratec, cu pictorul Horia Bernea, un artist de o mare deschidere modernă, laureat al Bienalei de la Paris, care a făcut un drum auster către trecut, către genurile tradiționale, către peisaj, către natura moartă, înarmat cu acuitatea radicalismului modern pentru a pune în valoare tot ceea ce muzeul poate să ne ofere și de aici înainte. Această înțelegere între spirite cu adevărat deschise se rostea întotdeauna în cotidianul sufletesc al Doamnei Zoe.

IPS Bartolomeu ne-a împărtășit detalii privind șederea sa la Văratec, când avusese convorbiri pilduitoare cu Doamna Zoe, chiar înainte de a fi devenit Maica Benedicta. Cu o lipsă totală de prejudecăți, le plăcea să asculte împreună muzică, și muzică de jazz uneori. Horia Bernea spunea la fel: cine nu iubește jazzul nu-l poate înțelege pe Bach și nu poate înțelege rigorile supremei înălțări către cerul credinței.

Această mare extensie a câmpului de curiozitate este, cred, una din lecțiile pe care ni le lasă experiența sa. Și care nu vine deloc în contradicție cu fervoarea exigentă a opțiunii sale monahale. Precum Liszt, altădată, când a intrat în rândurile obedienței franciscane și a devenit canonic de Albano, ea nu-și repudia, prin aceasta, sensibila experiență artistică, ci, dimpotrivă, o purta către noi străluminări. Marea experiență estetică de cuprindere a artelor, care era proprie Doamnei Zoe – literatură comparată, expresii muzicale și plastice, se găsea dusă spre un orizont redemptor, aici, în această nouă condiție pe care și-o hotărâse; departe de a fi anulată, dimpotrivă, se afla purtată ca într-un Graal mitic către ceruri de nouă lumină, de perenă lumină. Atare înțelesuri de etică superior trăită, la lumina duhului, mi se pare că trebuie să ne stăpânească în zilele acestei celebrări.

Teolog, gnostic se spunea cu un înțeles pozitiv, în cărțile *Filocaliei*, teolog spunea IPS Pimen, nu în sensul de vorbitor *despre* Dumnezeu, ci de vorbitor *cu* Dumnezeu. Vorbitor în împrejurările cele mai grele. Fundatorul unui muzeu de o mare candoare sufletească și de o forță neașteptată de persuasiune, muzeu de icoane țărănești la Sibiel, părintele care a făcut ani lungi de închisoare povestea, în însemnările editate de Muzeul Țăranului Român, despre experiența din închisoare, unde îl simțea pe Dumnezeu aproape, ca pe un vecin. Această vecinătate care menține omul în cuvenita, respectuoasa aplecare față de adevărurile supreme, dar, în același timp, îl aruncă irepresibil să îmbrățișeze aceste supreme înțelesuri, mi se pare că este esențial și în funcționarea tipului de inteligență al Doamnei Zoe. Când am evocat-o la 85 de ani, mi-am îngăduit o comparație cu una din marile figuri ale culturii europene, cu Doamna de Staël, care era o inteligență reductabilă, marea inamică a lui Napoleon, ajuns în stadiul tiraniei. Și ea avea această convingere: «Când oamenii sunt proști, se întâmplă totdeauna din vina lor», tranșa nemilos ilustra literată. «Și dacă așa avea putere, așa obliga pe toată lumea să aibă spirit.» Castelana de la Coppet era, într-adevăr, o instituție europeană. Când s-a întors, după 1814, la rosturile ei, după căderea lui Napoleon, toată Europa era acolo. Un fel de State Generale ale culturii europene, câte cinci-șase sute de oameni erau în fiecare zi în jurul castelului,

veniți să o vadă, să se împărtășească de luminile ei. Și un contemporan, un precursor al psihologiei diferențiate a națiunilor, Bonstetten, elvețianul, spunea că se cheltuia la Coppet, într-o zi, mai mult spirit decât în toată Europa într-un an.

Dar această urgență, ca de ucaz ambițios care străbate în cuvintele Doamnei de Staël, nu seamănă nicicum cu exercițiul inteligenței în cazul Doamnei Zoe. Mai degrabă cred că expresia adevărată ar fi aceea pe care o folosea IPS Pimen vorbind despre un harism al culturii. Inteligență devenită nu numai o dimensiune indispensabilă, ci un dar care ni se oferă astfel încât să ne umple ființa cu un fel de firească plenitudine, de firească desăvârșire. Și cred că și această lecție e bine să o purtăm cu noi, când vom pleca de la întâlnirea noastră. Extensia culturii până la înțeleșuri foarte vaste, a aduce poezia ebraică, de pildă, în firescul catedrei de literatură universală era o inițiativă miezoasă, dându-i deopotrivă posibilitate lui Ioan Alexandru să-și expună niște curajoase descoperiri ale culturii sale. El a fost cel care a vorbit despre Roman Melodul și despre valori uitate ale poeziei creștine și cel care ne-a întors spre universul poeziei psalmice, despre care ne va vorbi aici prietenul Bruno Mazzoni, mare cunoscător al culturilor romanice și al culturii românești.

Deci, o mare extensie spre zone neașteptate, dar fără pitorescul exotismului. Era dominant în ideea ei, în opțiunile ei, prototipul, acest fundament al culturii grecești, al determinării noastre mediteraneene și al unui anume clasicism funciar. Jurnalul despre care ne va vorbi doamna Docsănescu – îi mulțumesc de pe acum că a avut răbdarea, cu priceperea și acribia care o caracterizează, să se aplece asupra hârtiilor rămase de la Doamna –, jurnalul ei conține încă pagini inedite despre Hellada. Ne-a dat odată, în **Secolul 20**, niște cutremurătoare însemnări despre Creta. Creta orizontului pre-hellenic, dinaintea Greciei, în care însă ea vedea niște permanente cu adevărat zguduitoare. Felul acesta de a înțelege istoria spiritului, cu o capacitate de înminunare, la nivelul ei de cultură, de zguduire interioară, este iarăși un lucru rar și greu de înțeles de către oameni care practică experiența culturală ca un fel de epidermică îndeletnicire, ca o petrecere, ca o plimbare grăbită printre cărți și printre lucruri. A se lăsa zdruncinat până în adâncul firii de marile revelații ale lecturii e o putere ce răzbate și în unele mărturii pe care le-am adunat pentru această sesiune. Și eu cred că aici converg două mari exigențe ale prezentului nostru, pe de o parte deschiderea către vaste orizonturi, dar nu într-un sens cantitativ, de

simplicul cumul globalizant, și, pe de altă parte, această dorință de intensitate care să poată să se alieze și cu o puritate a cugetului.

Când am sărbătorit 500 de ani de la înființarea Mănăstirii Neamț, sub semnul UNESCO, dumneaei a ținut să fie prezentă. A venit și la Neamț și la Iași, unde am avut o sesiune onorată de Patriarhul Constantinopolului și de mari prezențe ale lumii bisericești, nu numai de cărturari emeriți – era profesorul Ciopraga, de pildă, printre noi. Dar a ținut să vină cu un text despre cultură ca epifanie. Epifania care înseamnă înălțarea la zenit a ceea ce există, a realității, la un zenit de puritate și de frumusețe. Și e sensul românesc al cuvântului. Alte limbi romanice scot tot vocabularul frumuseții din termeni exteriori, de la strălucire, de pildă, în timp ce româna, limba aceasta de țărani, a avut curajul, austeritatea intelectuală să derive frumusețea de la *formă*, de la desenul interior. *Formosus* vine de la formă. Este un lucru asupra căruia merită să medităm. Și în experiența doamnei Zoe, în capacitatea aceasta de cutremur interior, de emoție nestânjenită, exista desenul interior, scheletul acesta intangibil al unei apropieri conceptuale.

Sunt lucruri care explică de ce aici, la Putna, eu cred că omagiem nu numai un imens prestigiu al istoriei și al mitologiei noastre, legat de Ștefan cel Mare, dar și rosturi străvechi de viață românească, coborând până în străfunduri populare. Și cum am uita ceremonia slujită de cei care ne găzduiesc astăzi, de înmormântare a Maicii Benedicta – eram sub ploaie, dacă țineți minte, la căpătâiul bisericii, în fața absidei, și, în jurul nostru, zeci și sute de oameni, răbdători, nu dădeau niciun semn de precipitare și dintre aceștia erau în număr fatalmente restrâns cei care să-i fi putut măsura anvergura intelectuală. Dar erau oameni ai locului, din satele, din orașele din jur, care simțeau că se întâmplă ceva cu adevărat important, că plecarea ei dintre noi ne interesează într-un plan uman mai adânc. Și eu cred că această legătură, între o etică care este o etică a cuprinderii cât mai largi și o estetică a culmilor acut trăite, se realizează în cazul ei.

Unul din pictorii pe care i-am adus, un fiu al Bucovinei, un artist de mare puritate, Paul Gherasim, are un ciclu întreg, inspirat dealtminteri, într-o măsură, de Ioan Alexandru, *Logos* – și *logos*-ul ne duce spre cuvintele evanghelistului Ioan, „La început era Cuvântul, și Cuvântul era la Dumnezeu și Dumnezeu era Cuvântul”. Aceste teribile, supreme înțelesuri sunt decantate într-o pictură de o subtilă luminozitate la Paul Gherasim, dominate nu o dată de inițiala Logos-ului, de Λ , lambda. În grecește,

lambda, dacă avea accentul jos, avea și valoare de cifră, 30. Dacă accentul era sus se citea 30 de mii.

Mie mi se pare că niciodată, în înțelesul fundamental al acțiunii marilor artiști, nu poate lipsi o ireductibilă generozitate. Niciodată să nu întoarcem puritatea spre un înțeles restrictiv, pentru puțini, dimpotrivă, să înțelegem că ea se poate asocia cu o dimensiune de vastitate, de amploare. Că oamenii sunt demni să aibă acces la aceste valori de intensă creativitate. Cu această încredințare cred că îi rămânem fideli Doamnei Zoe, strădaniei ei, în care vădea o vitejie tonică, peste tot ceea ce era fragilitate umană în propria ei făptură. Și înainte de a încheia, mulțumindu-vă pentru atenție, aș vrea să-mi îngădui să vă citesc câteva rânduri primite de la un reprezentant foarte semnificativ al culturii noastre, al culturii noastre artistice, muzicianul, compozitorul Roman Vlad, care s-a ilustrat printr-o carieră remarcabilă în Italia – director al marelui Festival Maggio Fiorentino, director al Studioului de la Scala din Milano. Îl întâlnisem la Roma, la reuniuni organizate de Doamna Zoe Dumitrescu-Bușulenga, și mi-am permis a-l înștiința despre acțiunea noastră și a-l invita. Iată răspunsul său – este un om ajuns la 89 de ani:

ROMAN VLAD „Mult stimată domnule ambasador, vă mulțumesc pentru scrisoarea atât de amabilă și de măgulitoare pentru mine pe care ați avut bunăvoința să mi-o adresați. Mulțumesc, de asemenea, pentru intenția de a mă invita la colocviul consacrat amintirii Doamnei Zoe Dumitrescu-Bușulenga, la Putna. Aș fi venit cu bucurie, dar, din nefericire, nu sunt în stare. Ce fericire ar fi fost pentru mine să mă întorc încă o dată în Bucovina, regiunea în care m-am născut – pornise de la Cernăuți – și pe care o păstrez cu nețărmurită dragoste în inima mea. Vreau să fiu prezent totuși la Colocviu, cel puțin ca martor al perioadei fecunde în care Doamna Zoe, fericita Maică Benedicta, a condus magistral Accademia di Romania la Roma, știind să câștige stima, admirația și, în același timp, simpatia tuturor intelectualilor, artiștilor, oamenilor de știință și a politicienilor care au frecventat Accademia. Cred că se poate spune că doamna Bușulenga a fost un ambasador ideal al culturii românești în Italia. Vă rog, domnule ambasador, să citiți aceste rânduri la Putna și să primiți expresiunea celei mai sincere recunoștințe și a stimei mele.”

Îl avem, din partea oamenilor de cultură italieni, pe Bruno Mazzoni, astăzi printre noi. Îi mulțumesc încă o dată.

Gândul nostru, cu încuviințarea și încurajarea IPS Pimen și a starețului Melchisedec, a fost să constituim această primă sesiune ca o făgăduință pentru un viitor pe care îl sperăm ordonându-se într-un fel constant, cu un fel de regularitate, nu mecanică, dar cu adevărat expresivă. Și dacă în această primă sesiune am căutat să îmbrățișăm subiecte variate, fără să excludem și o latură de evocare memorialistică, cred că în etapele următoare o să ne putem concentra asupra unor subiecte mai strâns definite, de pildă o sesiune legată de contribuțiile ei la studiul lui Eminescu, în raport cu romantismul german. Ea a adus o viziune foarte adâncă asupra acestui domeniu.

O să vedeți, de pildă, în expoziție, o piesă a maestrului Catargi, care stă cumva în aria de straniu, de enigmatic dincolo de vremi, pe care o deschide apropierea lui Hölderlin de Grecia. Paginile despre Hölderlin ale Doamnei Zoe sunt remarcabile. Așa cum Hölderlin ne-a dus spre o înțelegere proaspătă, fără convenții, a Antichității, și a lui Sofocle, dintr-un asemenea versant de loială sensibilitate, s-a ales, ca un portal grav, oferit de H. H. Catargi, și coperta pentru cartea închinată marelui tragic.

Această mișcare, această pendulare creatoare pe dimensiuni ale timpului, cred că va putea fi servită de perseverența noastră, încercând nu să sistematizăm rigid, dar, în orice caz, să oferim o înaintare care să moduleze temele. Și îndrăznesc să sper că, din cei prezenți astăzi, vom avea ocazia să ne întâlnim și în anii următori. Un titlu admirabil al unei emisiuni a prietenului și creatorului de mare acuratețe și dăruire sufletească, a domnului Ilisei, se referea la trecerea prin vămile numeroase ale cugetului și ale existenței. Și eu cred că asta spune mult – o să avem ocazia în cele „85 de vămi” să luăm contact încă o dată cu această prezență trăită, urmărită cu adevărată ferveare în astfel de mărturii.

Să mulțumim celor care au făcut posibilă întâlnirea de acum, gazdele noastre, care au dat dovadă de o prodigioasă capacitate de organizare, de un cordial spirit de ordine. Lângă reușitele lor îmi revine în minte un deziderat ce ar părea irealizabil – îl murmură o dată un pictor reflexiv de calitatea lui Paul Klee: «încercăm să fim preciși fără a fi limitați», spunea el, un fel de precizie care să evite finitudinea dizgrațioasă. Cam asta se întâmplă în mod fericit aici, la mănăstire. Și cum să nu vorbesc despre tezaurele de dăruire, de atenția de fiecare zi pe care au vădit-o prietenele noastre, doamna Teodora Stanciu și Oana Georgiana Enăchescu, care au fost interlocutoare

admirabil fidele ale Doamnei Zoe, care au știut să vină, în retragerea ei de la Văratec și să-i obțină, lângă maica Frusinica, care se silea s-o protejeze și să-i creeze condiții de viață cât mai potrivite, au știut să-i suscite răspunsuri care, în ciuda sănătății diminuate, să manifeste aceeași viteză încordare a spiritului despre care ați vorbit, Înalt Prea Sfințite.

Vă mulțumesc tuturor! Bineînțeles, vom avea ocazia, pe parcurs, să detaliem varietatea acestor contribuții. Academia Română este, iată, prezentă la nivelul cel mai semnificativ prin Eugen Simion, care i-a fost președinte și un președinte care nu va fi uitat, pentru că a făcut enorm pentru restituția către Academia Română a prestigiului de care ea se bucurase și pe care îl merită. Profesorul Simion deține astăzi responsabilitatea care fusese și a Doamnei Zoe, de președinte pentru Secția de Științe Filologice. Mi se pare că se citesc și aici semne prielnice de continuitate. Sub semnul unei fertile continuități se așează veghea noastră de astăzi: să știm că în ale spiritului avem datorii care nu ne pot vreodată părăsi.

EMBLEME DE ARTĂ, EMBLEME DE SUFLET

Vreau să vă invit pentru o scurtă privire asupra expoziției pe care am organizat-o la intrarea în muzeu. Muzeul acesta care conține, după cum știți, relicve de o mare importanță pentru istoria artei medievale – în primul rând o operă fundamentală, acea broderie de pe mormântul Mariei de Mangop, prințesa din neamul Paleologilor care i-a fost soție lui Ștefan cel Mare, de o calitate care adună pregnanță decorativă și un fel de blândă, catifelată plenitudine. Îmi povestea Părintele Stareț despre reacția unui cunoscut profesor, specialistul italian Cesare Alzati, care, în fața acestei lucrări, a îngenunchat, într-atât i se părea o revelație majoră.

Avem o variație la această lucrare și în expoziție, o lucrare tratată în aur, aurul care vine din tradiția bizantină, la Sultana Maitec. Îl avem printre noi pe unul din participanții la expoziție, pe academicianul Viorel Mărginean, care ne face o intrare somptuos exuberantă pe urcușul scărilor și cred că, fără a fi o expoziție amplă, este un *gest* care vrea să reconstituie ceva din preocupările, din ambianța pe care Doamna Zoe și-o crease și pe care i-ar fi plăcut să o creeze din întâlnirile ei de atelier.

Iată-i chipul, o piesă rară, această mică sculptură, realizată de Gheorghe D. Anghel, sculptorul cel mai adânc, ca penetrație psihologică,

din zbuciumatele decenii de după 1944. Neîntrecut în a ilumina inefabil firescul, acest artist al interiorității i-a surprins într-o efigie fermă, calm netemătoare, vocația de severă sfințenie care se va rosti hotărâtor peste decenii.

Și aici îndrăznesc să vă semnalez opera unui artist care ne-a părăsit acum două luni, Ion Nicodim, cel care i-a fost ghid la Roma prima oară, în prima ei călătorie, Doamnei Zoe. Era un pasionat al Italiei și i-a arătat cu ferveare ceea ce într-un univers incomparabil ca acela al Romei trebuie văzut, trebuie simțit. Nicodim, pictor de o subtilitate extraordinară, și-a impus tot mai mult, trecând anii, o artă aspră, care nu se dă înapoi de la folosirea unor materiale umile, pământ cu paie, chirpici nud, frământat de soarele dobrogian, metal ghintuit, în serii care ne pironesc patetic, când obiectul sculptorului a devenit un *ex voto* al dăruirii tenace, al inimii inepuizabil multiple. Și roșul acestei inimi pe care o înalț, de bun augur, în calea privirilor dumneavoastră, ne aduce aminte că roșul primordial al focului, la Heraclit, comporta, în gândirea marelui presocratic, esențiale metamorfoze, și una din metamorfozele focului era însuși pământul. Când vom fi la mormântul Doamnei Zoe, al maicii Benedicta, să nu uităm că acel pământ păstrează încă flacăra și zbaterea unei inimi incoruptibile.

COMUNICĂRI, EVOCĂRI, INTERVENȚII

Moderator: Dan Hăulică

Dan Hăulică:

Pe firul discuțiilor noastre, cred că deja e un bun dobândit în această primă ședință, un ton care să reunească deferența pe care o datorăm Doamnei Zoe Dumitrescu-Bușulenga, rolului ei cultural, cu impresia de intimitate spirituală pe care vrem să o creăm prin aceste evocări, pentru a evita tot ce ar putea să semene cu o pedanterie uscată.

Știți că fragmentele de evocare, de narație pe care le vom introduce de-a lungul acestor zile pot să aibă un statut gnoseologic foarte important – ideea lui Paul Ricoeur, cunoscutul filozof, care spune că *le récit*, povestirea, este o formă de cuprindere și un instrumentar al gândirii pe care nimeni nu s-ar fi gândit, n-ar fi îndrăznit altădată să o introducă în rândul acestor unelte cu nobil statut.

Deci, deschiși evocărilor pline de afectuoasă recunoștință, în același timp ne-am gândit că trebuie să subliniem tot ceea ce leagă vocația Doamnei Zoe, și contribuția ei, de înțelesurile majore ale culturii. Și cred că locul ales de noi și ofranda care s-a făcut aici la Putna erau făcute cu adevărat să ne poarte către o asemenea perspectivă.

Exista, printr-o fantezie a curții crăiești de la Viena în sec. al XIX-lea, spre sfârșit, o împărțire administrativă, care-l pune pe Mitropolitul Bucovinei, Silvestru Moraru și pe cei care au urmat, în același timp în fruntea Dalmației. Denominația teritorială n-avea nici o realitate, dar asta mi se pare că putea să figureze un fel de posibilă dilatare spirituală în niște spații ale latinității spre Adriatică și spre Romania. Știți că anticii, care

nu prea erau tari în geografie concretă, își închipuiau, de pildă, că Medeea când a venit pe Marea Neagră pe la Tomis – *Tomeos* de acolo vine, că l-a tăiat în bucăți pe fratele său ca să scape de urmărire –, și a luat-o pe Dunăre, și că din Dunăre a ieșit în Adriatică. Vedeți că erau comunicări nesperate. Vreau să spun că, pentru voia Domnului, obstacolele nu contează. Claudel spunea că, drumul cel mai ocolit pentru Domnul este cel mai drept.

Și pe această dreptate a cugetului cred că ne întemeiem astăzi sub oblăduirea gazdelor noastre, cărora vreau să le mulțumesc încă odată, părintelui stareț Melchisedec mai ales, care a dat dovadă de o promptitudine extraordinară a soluțiilor și a înțelegerii. Nu vom obosi niciodată în a sublinia importanța Bisericii ca factor de civilizare, nu numai de spiritualitate. Știți, niște cercetători americani au descoperit planurile mănăstirii de la Saint Gall, din perioada carolingiană, din secolul al IX-lea, care sunt un exemplu de acuratețe extraordinară, cu soluții de urbanism, de igienă care sfidează modernitatea secolului XX. Și, cum se știe, marile exploatari călugărești din Occident au fost deopotrivă modelele gestiunii eficiente până și în agricultură, în secolele următoare – XII și XIII. Aici, la dumneavoastră, buna gestiune ne întâmpină la fiecare pas, dar e o gestiune care nu-și ajunge sieși, pentru că în această mănăstire – îndrăznesc să fiu un uzurpator al tainelor părintelui stareț – în această mănăstire, care numără vreo 90 de călugări, peste 20 sunt plecați la studii înalte, la facultăți și la doctorate. Vă dați seama, ce perspective înalt creatoare știe să-și creeze această mănăstire, deci dincolo de simpla linearitate repetitivă, către o deschidere cu adevărat plenară.

Sub acest semn cred că discuția de astăzi, care e o discuție de principii, de situație a noastră raportându-ne și la exemplul Doamnei Zoe față de opțiunile constante ale culturii românești, este folositoare

Eugen Simion a ales un titlu, ce reprezintă mai mult decât un epigraf; e o trimitere directă la gândirea maioreșciană, deci la un sens al ireductibilei calități, și el afirmă categoric o permanență a culturii românești. Să-i dăm cuvântul.

Eugen Simion

Să fim naționali cu fața spre universal

Dați-mi mai întâi voie să spun în numele Secției de Filologie și Literatură a Academiei Române, cât ne bucurăm că domnul Dan Hăulică, membru al Academiei noastre, s-a gândit să inițieze această dezbatere. Sper din toată inima că ea va avea o continuitate căci, discutând despre doamna Zoe Dumitrescu-Bușulenga, discutăm în același timp despre o alianță foarte profundă în spațiul spiritului: aceea dintre religie și cultură. Religia, cum spunea chiar Zoe Dumitrescu-Bușulenga, face parte din cultură, fiind fundamentul acesteia. Remarc, totodată, că a fost bine ales locul în care să vorbim despre profesoara Zoe Dumitrescu-Bușulenga: un loc miraculos, un spațiu de calm și spiritualitate. Se potrivește cu gândirea și cu firea celei care a devenit Maica Benedicta. Se potrivește și cu ceea ce a scris ea. Mai este un fapt biografic pe care doresc să-l semnaliez: doamna Zoe Dumitrescu-Bușulenga a fost decenii de-a rândul directorul Institutului „George Călinescu”. Cum am preluat, acum, conducerea acestui institut, dați-mi voie să vă transmit un mesaj de recunoștință și simpatie din partea acestei reputeate instituții intelectuale, fondate de un mare critic, G. Călinescu.

Prima întrebare pe care mi-am pus-o, venind încoace, a fost: cum a perceput-o generația mea, generația '60, care e și generația lui Dan Hăulică, a academicianului Alexandru Zub și a multora de aici, pe profesoara noastră, Zoe Dumitrescu-Bușulenga? Și cum o percepem astăzi, după atâta vreme și după ce această profesoară a trecut prin experiența religioasă prin care a trecut?

Generația mea a ascultat-o și a urmărit-o întâi ca asistentă la Catedra de Literatură Universală, cum se numea atunci, condusă de profesorul Vianu. Așadar, prima ipostază prin care s-a prezentat doamna Zoe Dumitrescu-Bușulenga a fost aceea de *profesor*: un profesor inspirat, un orator foarte talentat, seducător de talentat, afectiv, cu un timbru ciudat, marcând ritmurile erudiției și afecțiunii sale.

În anii aceia, care nu erau niște ani foarte buni – anii '50 –, și într-un peisaj universitar foarte pestriț, tânăra profesoară mi s-a părut un intelectual

de clasă, un erudit, în esență, care se plimbă ușor prin mai multe culturi și prin mai multe domenii.

De la filozofia culturii la muzică și artele plastice, modelele ei intelectuale erau foarte clare și într-un fel de contradicție cu modelele oficiale pe care ni le propuneau profesorii „pe puncte”, cum se zicea în timpul acela. Și anume, modelele ei intelectuale erau acelea ale clasicismului greco-latin, cele din Renaștere, apoi Shakespeare, Goethe. Acestea erau nume care reveneau mai totdeauna în discursurile sale. Dintre români în mod categoric se detașa Eminescu. Alături de Edgar Papu, Zoe Dumitrescu-Bușulenga forma un tandem foarte reușit și, repet, singular în peisajul universitar bucureștean. Acești oameni tineri trăiau în preajma spirituală a lui Tudor Vianu, un mare profesor, unul dintre oamenii cei mai morali și mai inteligenți pe care eu i-am cunoscut, și în absența unui alt mare spirit, atunci scos de la Universitate, și anume G. Călinescu.

În chip paradoxal, existau atunci, într-o istorie rea, o istorie imposibilă, mari profesori. Cred că niciodată Universitatea din București, cel puțin în ramura filologiei, n-a avut, după moartea lui Maiorescu, atât de mari profesori. A fost șansa generației noastre. În afară de Tudor Vianu, pe care l-am pomenit, în afară de G. Călinescu, care exercita un fel de fascinație intelectuală, deși nu mai era lăsat să intre în amfiteatru, dar pe care îl urmăream peste tot pe unde putea fi ascultat, existau Alexandru Rosetti, Iorgu Iordan, Alexandru Graur, Jacques Byk și alții.

În ramura literaturii române și a literaturii comparate se remarcă acești doi tineri asistenți care împreună cu profesorul lor au salvat din punct de vedere intelectual, așa putea spune, câteva generații de intelectuali tineri. După Edgar Papu și Zoe Dumitrescu-Bușulenga, a apărut, ceva mai târziu, după zece ani de exil, un alt om foarte învățat căruia eu personal îi dărez foarte mult, Alexandru Piru. Deși nu exista întotdeauna o armonie între Alexandru Piru și Zoe Dumitrescu-Bușulenga, eu vreau să-l amintesc și pe profesorul Piru. Vreau să semnaliez un act de toleranță creștină pe care l-a făcut Maica Benedicta: înainte de a părăsi funcția mea de Președinte al Academiei, am vrut să-mi închei niște datorii vechi și i-am recomandat în Academie, deodată, ca membrii *post-mortem* pe Edgar Papu și Alexandru Piru. Am consultat-o telefonic și am remarcat faptul că doamna Zoe Dumitrescu-Bușulenga a trecut peste vechile neînțelegeri și l-a acceptat pe Alexandru Piru. Într-un fel și dumneaei, dar și noi, care eram atunci la conducerea Academiei Române, ne-am achitat de aceste datorii uitate față de doi oameni de valoare. Tot atunci au fost acceptate în Academia Română

și alte personalități „uite” ale culturii noastre: Alexandru Macedonski, Vladimir Streinu, Liviu Rusu etc.

În lumea totalitară din primele decenii postbelice existau câțiva mari profesori și, alături de ei, câțiva tineri conferențieri și asistenți. I-aș aminti aici pe Dimitrie Micu și Ovid Crohmălniceanu, un intelectual autentic care-și învinsese complexele ideologice, care depășeau, în cursurile și seminariile lor, tezele oficiale. Catedra de Literatură Universală, condusă de Tudor Vianu avea o mare reputație. Am aflat zilele acestea că această catedră, condusă, după Tudor Vianu, de Zoe Dumitrescu-Bușulenga, până în 1982, a fost desființată, este unită, acum, cu Folclorul și Teoria Literaturii. Sau cam așa ceva... Această nouă catedră-mozaic are în fruntea ei o biată creștină, o jurnalistă culturală. La vremuri noi, oameni noi...

Revin la doamna Zoe Dumitrescu-Bușulenga. A doua ipostază prin care s-a relevat spiritul ei a fost aceea de *eseist și filozof al culturii*. Într-un ultim interviu pe care l-a acordat Teodorei Stanciu am citit, chiar astăzi dimineată, o propoziție în care dumneaei spune: *Eu nu sunt critic literar, nu sunt istoric literar*. Ia distanță față de profesiuni pe care le-a slujit cu strălucire. Descoperise o altă dimensiune a spiritului care o mulțumea mai mult, dimensiunea religioasă. A fost, totuși, un eseist, un filozof al culturii absolut remarcabil. N-a scris mult. Românii, îndeosebi românii intelectuali, scriu, de regulă, mult. Au mâncărime la degete. Ea n-a scris mult, dar ce a scris nu poate fi ocolit. Sunt studii de referință despre Renaștere, despre romantismul german, despre Eminescu. Alte cărți, despre Eminescu sau Creangă sunt, tot așa, cărți de referință. Le-am citit și le-am comentat atunci când au apărut. Răsfoindu-le, acum, am constatat că, indiferent de subiect, este ceva ce le unește, este ceva ce cred că particularizează demersul critic al autoarei, modul de apropiere față de opera literară. Indiferent că e vorba de Shakespeare, Goethe sau Eminescu, Zoe Dumitrescu-Bușulenga îi citește și-i justifică estetic în funcție de *Weltanschauung*-ul lor, de viziunea lor asupra lumii. Sau de ceea ce Eliade numește: *un mod de a fi în lume*.

În paranteză fie zis, printre preferințele sale intelectuale se găsește și Eliade. A vorbit de multe ori, a scris de multe ori despre el și îmi amintesc că revenirea lui Eliade în cultura română prin *Aspectele mitului* i se datorează în bună măsură doamnei Zoe Dumitrescu-Bușulenga. În legătură cu textul său despre Eliade, îmi amintesc că am fost martorul unui moment foarte curios. Cartea *Aspectele mitului*, pregătită, tipărită, cu prefața de Zoe Dumitrescu-Bușulenga, era oprită de cenzură. Nu se știa de ce, iar apariția acestei cărți a fost așteptată ani de zile, cred că doi-trei ani de zile. Prin 1976 –

începutul lui 1977, mi s-a întâmplat și mie un accident de felul acesta, și anume o carte de-a mea, care se numește *Scriitori români de astăzi*, vol. II, a fost de asemenea oprită și aceasta pentru că acolo era vorba despre Eliade, Noica, Pandrea, Vasile Voiculescu, scriitori pușcăriași. Și am ajuns la secretarul Cornel Burtică, cel care răspundea atunci de literatură, introdus de Adrian Păunescu, căruia îi rămân dator. Când cartea mea a fost trimisă spre topire, Marin Preda, care era directorul editurii, mi-a spus: *Mon cher, eu nu știu ce să fac, eu nu mă înțeleg cu ăștia..., fă și dumneata ceva, du-te la Păunescu; Păunescu are intrare la cei de sus*. Și, într-adevăr, Adrian Păunescu m-a ajutat să ajung în cabinetul lui Cornel Burtică, secretarul C.C. Acesta mă aștepta cu un caiet de vreo 150 de pagini în față: *Bine*, zice el, *i-ai băgat în cartea dumitale pe toți pușcăriașii*, și a început să-i numească pe toți la rând. Când a ajuns la Eliade, care nu fusese pușcăriaș, dar era în exil, zice: *Și pe ăsta de ce l-ai introdus în sumar? Trăiește în exil. Da*, zic eu. Și am început să-i povestesc, în câteva fraze: *Eliade este cel mai mare istoric al religiilor ș.a.m.d.* La care omul din fața mea a spus: *Ce vorbești, dom'le? Este așa cum zici dumneata?* A devenit foarte curios. Oricum, m-a ascultat cu atenție și am avut impresia că înțelege faptul că „exilatul” Eliade este o mare personalitate intelectuală... Nu vă spun bazaconii, așa s-au întâmplat lucrurile. Eu mi-am salvat cartea, dar a fost salvată și cartea lui Eliade. Într-adevăr, în două săptămâni a apărut volumul *Aspectele mitului*. E o întâmplare autentică, pe care vă rog să o luați ca pe o confesiune, fără a crede că îmi asum alte merite.

Revin la ceea ce cred că particularizează eseistica doamnei Zoe Dumitrescu-Bușulenga în raport cu ceea ce facem noi, ceilalți. Se observă, și la Edgar Papu și la Zoe Dumitrescu-Bușulenga, această racordare permanentă a fenomenului românesc la fenomenul literar universal. Este de remarcat faptul că îl discută pe Eminescu, de pildă, din perspectiva romantismului european în genere.

În fine, tot legat de această ipostază de filozof al culturii, trebuie să mai semnalăm ceva, și anume modul, corect și ieri, corect și astăzi, în care doamna Zoe Dumitrescu-Bușulenga înțelege raportul dintre național și universal. Este o temă care ne obsedează pe noi, românii. Prima noastră frică e aceea de a nu fi prea localiști, iar a doua frică este să nu devenim prea internaționaliști și să ne pierdem specificul. Or, observa și Dan Hăulică, direcția fusese dată încă din secolul al XIX-lea de către Maiorescu, într-o frază celebră pe la începutul anilor '80: *Să fim naționali cu fața spre universalitate!* Impresia mea este că Zoe Dumitrescu-Bușulenga a adâncit

această relație și în toate studiile ei a încercat să nu fie nici un spirit localist îngust, nici un internaționalist fără rădăcini, ci un europenist deschis și cu toate porțile libere. O înțelegere bună, o înțelegere corectă cred pe care au avut-o, într-un anume sens, și marii critici de după Maiorescu: Ibrăileanu, Lovinescu și G. Călinescu.

Trebuie să aduc în atenție un fapt deja amintit astăzi și despre care am citit în dimineața aceasta într-un articol pe care nu-l știam și anume: interesul acordat de Zoe Dumitrescu-Bușulenga procesului de globalizare. Și dumneaei, pe bună dreptate, este îngrijorată de ceea ce se petrece cu noua generație de intelectuali. Ce ne promite, ce ne anunță globalizarea? Îngrijorarea ei este justificată atâta vreme cât prin globalizare înțelegem uniformizarea culturii. Este lucrul de care ne este teamă cel mai mult nouă, oamenilor de cultură. La acest punct lucrurile trebuie, cred, despărțite. Globalizarea este un fenomen inevitabil, atâta vreme cât este vorba de elementele de civilizație. Lumea trebuie să se civilizeze, să se sincronizeze, să beneficieze de această tehnologie extraordinară ce pătrunde în toate colțurile lumii. Pe de altă parte, dacă prin globalizare înțelegem o singură limbă, o singură cultură, un singur mod de a gândi, o anulare a tradițiilor spirituale, acest lucru e într-adevăr primejdios pentru că bogăția culturii înseamnă bogăția diferențelor. Așa că am înțeles foarte bine îngrijorarea Maicii Benedicta care se întreba ce se întâmplă cu această dictatură în media de astăzi, ce se întâmplă cu această incultură a culturii pe care ne-o oferă televiziunea care a căpătat un rol nemeritat în viața noastră: rolul de educator al noilor generații. Filozofia ei, ca să închei această a doua ipostază sub care ne apare Zoe Dumitrescu-Bușulenga, este că *omul complet, omul deplin, omul care are o înțelegere bună cu lumea din jur și cu natura ce ne poartă este omul format de valorile clasice, morale și spirituale.*

Două cuvinte despre o altă ipostază sub care ne apare această femeie învățată și bună – o numesc astfel pentru că de câte ori am ascultat-o sau am stat de vorbă cu dumneaei mi-a dat sentimentul unei inteligențe bune, a unei bunătați ca formă a inteligenței sau a unei inteligențe ca formă a bunătații. Este ipostaza de *animator cultural* sau, cum zicea Noica, de *antrenor cultural*. Insist asupra acestui aspect. Ca profesor, după aceea ca director al Institutului „George Călinescu”, ca vicepreședinte al Academiei Române și ca deținătoare a altor funcții pe care le-a avut la Roma, în fruntea Accademiei di Romania, Zoe Dumitrescu-Bușulenga a format multe generații. Era un om prietenos, avea o diplomație foarte specială, foarte fină și foarte eficientă, ceea ce nu se întâmplă des la noi. Noi suntem o nație

învrăjbită, ne certăm tot timpul, trăncănim toată ziua, ne place să bârfim... Zoe Dumitrescu-Buşulenga spunea că poate gena asta vine de la tracia care ar fi stăpânit lumea dacă nu s-ar fi certat între ei. Nu ştiu dacă este așa, dar sigur e că societatea de astăzi este o societate învrăjbită și, ce-i mai curios, intelectualii sunt cel mai puțin toleranți cu semenii lor. De aceea nu mai reprezentăm mare lucru azi. Noi am fost o forță, chiar în vremuri grele. Uniunea Scriitorilor era o forță, a reprezentat o forță morală într-un regim totalitar. În Consiliul Uniunii Scriitorilor, iar Dan Hăulică poate fi martor aici, în anii '80, se spuneau lucruri foarte dure despre regimul totalitar. Era o coeziune între noi. Această coeziune nu mai există azi.

Ei bine, Zoe Dumitrescu-Buşulenga era un *spirit făcut pentru prietenie și pentru o anumită diplomație*. Avea un mod rapid de a se replia. Râsul ei era eliberator. Ați și auzit-o la sărbătorirea a 85 de ani, avea un râs stenic, frumos. Dar avea în același timp și o capacitate extraordinară de repliere spre fondul grav al lucrurilor. Ştia să vadă sensurile grave ale unei probleme. Răspândea în jurul ei un fel de respect față de valorile spiritului. Aș vrea să subliniez acest lucru. În prezența ei nu puteai spune lucruri lipsite de sens, ceea ce e foarte important. Regăseam în acest mod de a fi stilul Vianu, pe care Zoe Dumitrescu-Buşulenga a încercat să-l ducă mai departe. Un stil pe care l-aș numi stabilizator. Într-adevăr, ascultându-l pe Vianu, citindu-l, am avut mereu acest sentiment că ce spune este corect și că lucrurile sunt la locul lor, nu sunt deloc învălmășite. Acest stil a fost dus mai departe de doamna Zoe Dumitrescu-Buşulenga prin felul ei de a fi și chiar prin felul ei de a scrie și de a gândi lucrurile. Celălalt stil, stilul Călinescu, fascinant pentru noi, era stilul unui geniu spectaculos, imprevizibil, fascinant.

În fine, și cu asta voi încheia și-mi cer scuze că am întins prea mult această cuvântare, mai exista în structura interioară, a doamnei Zoe Dumitrescu-Buşulenga o dimensiune pe care n-am bănuțit-o de la început. N-am bănuțit-o când îi ascultam cursurile, pentru că o ascundea bine, o ocrotea, ca să spunem. E vorba de *o dimensiune a religiosului* pe care de abia foarte târziu am descoperit-o. De remarcat e convorbirea nu *despre Dumnezeu*, cum spunea aici Înalt Prea Sfințitul Pimen, ci *cu Dumnezeu*. Abia acum ne dăm seama că această vocație religioasă făcea parte, de la început, din ființa Doamnei Zoe Dumitrescu-Buşulenga. Abia în ultimii ani, mi-am dat seama că avea o profundă vocație creștină. Nu e tot una, într-adevăr, să vorbești despre Dumnezeu și să vorbești cu Dumnezeu. Toți vorbim despre Dumnezeu. Toți suntem pricepuți în asta. Dar să ai o vocație

creștină, profund creștină, și să trăiești creștin, în chip creștin, acesta este un fapt ce apare foarte rar în rândul intelectualilor. E o vocație care vine, în cazul ei, după părerea mea, în prelungirea iubirii pentru modelele clasice și pentru valorile creștine. În fond, această propensiune spre universal, pentru o viziune a universalului, dorința de a înțelege cauzalitățile profunde ale lucrurilor, au dus-o spre o înțelegere religioasă a lumii. Mai mult, este ea însăși o ființă religioasă, un om credincios, legat de tradițiile răsăritene ale creștinismului. Este o observație pe care cred că o putem face cu certitudine. Mi-amintesc de disocierea pe care o făcea un filozof din anii '30, Nae Ionescu, care spunea că ceea ce ne desparte pe noi, răsăritenii ortodocși, de occidentul european, catolic, se poate sugera prin două cuvinte: în timp ce pentru occident verbul esențial este *a cunoaște*, pentru noi, răsăritenii, verbul esențial este *a înțelege*. Cunoașterea înseamnă: cunosc acest obiect și îl clasific, îl pun într-o rubrică. *A înțelege* înseamnă a-mi asuma universul, a face din lumea de afară propria mea viață. Nu știi cât de adevărată este această disociere, mă întreb dacă nu cumva *a cunoaște* înseamnă și *a înțelege*, iar *a înțelege* nu presupune în primul rând *a cunoaște*. Dar dacă rămânem la această disociere, *verbul a înțelege mi se pare esențial pentru omul religios care se revelează a fi Zoe Dumitrescu-Bușulenga*. Din acest punct de vedere, cred că ea face parte dintr-o familie spirituală a culturii noastre. Este vorba de familia acelor cărturari învățați care au fost în același timp spirite religioase profunde. Mă gândesc la Mircea Vulcănescu, mă gândesc la altă femeie, absolut splendidă în cultura română, pe nedrept marginalizată și ignorată, Alice Voinescu (jurnalul ei, publicat acum post-mortem, este cutremurător, una dintre cele mai puternice mărturii, intelectuale și spirituale, făcute de un român); apoi Nicolae Steinhardt, acest splendid om care a preferat să intre în pușcărie decât să fie martor al acuzării împotriva lui Voiculescu, Noica și Dinu Pillat. Menționez că din această familie face parte și Dinu Pillat ca atare, el însuși un om religios.

Doamnelor și domnilor, pentru a încheia, voi spune că Zoe Dumitrescu-Bușulenga mi se pare un produs reușit, bun, strălucitor, dacă vreți, al umanismului european în care ea așeza și Ortodoxia. Ea respinge globalizarea despre care zice că se adresează *părții poftitoare și profitoare din om*. Crede că omul despărțit de Dumnezeu se află în primejdie. Citind-o, m-am gândit la Simone de Beauvoir, cunoscutul filosof existențialist, intelectual remarcabil, susținătoare a lui Sartre. Ea scrie undeva că, pierzând pe Dumnezeu, omul a devenit, în fine, liber. Este, oare, adevărat? Dimpotrivă, omul fără religie a devenit în secolul al XX-lea un fel de

corabie fără cârmă. Zoe Dumitrescu-Buşulenga a voit, cât timp a trăit, să îmbuneze și să înfrumusețeze lumea. Aspira, așa cum spune într-un articol foarte inspirat academicianul Alexandru Zub, spre un etos al echilibrului. Eu mi-aș permite să adaug: în afară de acest etos al echilibrului este în ființa și în opera ei și un etos al plenitudinii. Acest lucru mi se pare esențial în demersul intelectual și moral pe care l-a ilustrat Zoe Dumitrescu-Buşulenga – Maica Benedicta.

Vă mulțumesc și îmi cer încă o dată scuze că poate am vorbit mai mult decât trebuie.

Dan Hăulică:

Nu poate fi vorba de prea mult când atingem niște înțelesuri esențiale, care au strictetea lor, și îi mulțumim lui Eugen Simion de a o fi făcut și nici ceea ce părea a fi un ocol biografic nu ne îndepărta nicicum de perspectiva pe care trebuie să o păstrăm în judecata unei personalități ca Zoe Dumitrescu-Bușulenga. El a vorbit îndelung despre anii aceia negri, intelectual vorbind, ai perioadei dominate de un biet dentist la Facultatea de Filologie, I. Vitner, când Călinescu era alungat de la catedră, când Tudor Vianu, despre care ați spus niște lucruri așa de adevărate, întâlnindu-se cu cineva, în perioada când fusese scos complet și el pentru scurtă vreme din învățământ, a spus aceste vorbe pe care nu le uit niciodată: *aștept să obosească nedreptatea*. Vianu a avut parte și de o bună oboseală a nedreptății, de o restituire, a fost trimis să ne prezinte la UNESCO, a făcut-o cu strălucire și în alte împrejurări, dar nedreptatea a mai prins putere între timp și trebuie să ne rugăm în continuare și acum să obosească. În orice caz, această perspectivă a îmbunării pe care ați desfășurat-o mi se pare foarte importantă. Nu e nimic din bunătatea inefficientă de care se plângea Gide – bunele intenții nu fac cultura. Nu! Este de o bunătate care hrănește, care susține din interior marea creație. Și Beethoven, în 1808, spunea: „*singurul lucru care mă mai interesează este bunătatea*”. Deci, în suma asta de valori, în construcția sa intelectuală, bunătatea devenea o supremă valoare de cunoaștere, nu numai de ordinul inter-relației umane. Astfel încât cred că toate aceste lucruri trebuie să ne rămână și să ne stea la inimă.

Unul din pictorii pe care l-ați văzut prezent în expoziție – frunza aceea care este un fel de paradigmă, seamănă cu plantele care purtau de pildă semnul crucii, pe care le-a desenat Leonardo – Constantin Flondor, care-i pornit din ilustra familie bucovineană cu acest nume, are o vorbă pe care mi-a plăcut s-o întrebuițez: *a îmblânzi evenimentul*. Să știm să dăm evenimentelor de cunoaștere, de celebrare, cum e și al nostru, această blândețe esențială, care nu este o moliciune nepotrivită, ci, dimpotrivă, este un fel de a îmbrățișa cu adevărată cuprindere lumea. Și în sensul acesta cred că sunt lucrurile pe care le-ați spus perfect angajante pentru noi toți.

Să-l ascultăm în continuare pe academicianul Alexandru Zub, a cărui comunicare despre „Alteritatea benefică”, mi se pare că este complementară în chip fericit cu ceea ce ați desfășurat mai înainte.

Alexandru Zub

Despre alteritatea benefică

O creație de tip umanistic, vastă, multiplă, ca aceea pe care ne-a lăsat-o profesoara Zoe Dumitrescu-Bușulenga, impune abordări pe măsură, în acord cu amplitudinea preocupărilor, cu mulțimea sugestiilor conținute, cu deschiderile nu mai puțin sugestive pe care ni le propune la tot pasul. Opera în cauză, abia încheiată, se află numai la începutul valorificării și va necesita desigur un timp imprevizibil până să prindă contur mai cert. În lipsa unei bibliografii complete și riguroase, analize punctuale precum cea de față ar putea să constituie pași utili pe linia unei recuperări sistematice¹.

Am ales, anume, un aspect ce mi se părea caracteristic pentru toată opera: sensul alterității într-un discurs ca acela profesat, îndelung și în continuă căutare a nuanței, de ilustra profesoară. E o temă generoasă și în egală măsură complicată. Ne-am mai referit la ea, în treacăt, comentând studiul monografic *Eminescu și romantismul german* (1986)², pentru a conchide că „poetul se caută pe sine cercetând alteritatea în planul gândirii și creației celei mai înalte”, întâlnirea cu drumul altuia (în expresia hermeneutei) stimulându-l să continue drumul său particular³. Lumea germană „i-a înlesnit descoperirea de sine ca topos al unei sinteze esențiale pentru spiritul românesc”, ne asigură exegeta⁴, privilegiind și în acest caz dimensiunea autohtonă a creației. În fond, sesizam în textul amintit, „drumul gândirii colective nu e altul decât acela al individului care se caută pe sine, în timp ce se deschide tot mai mult în afară”⁵.

¹ Până la un punct, dispunem de o sistematizare făcută de Daniela Poenaru în vol. *Omagiu Acad. Zoe Dumitrescu-Bușulenga la 80 de ani*, îngrijit de Ileana Mihăilă, Ed. Roza Vânturilor, București, 2001, p. 7-25. Infra: *Omagiu*.

² Alexandru Zub, *Eminescu și alteritatea benefică*, în *Convorbiri literare*, XCIII, 5, 1987, p. 4. Text reprodus în volumele de autor: *Eminescu: glose istorico-culturale*, Chișinău, 1994, p. 145-148; *Romanogermanica. Secvențe istoriografice*, Iași, Ed. Universității, 2006, p. 161-165.

³ Idem, *Eminescu*, p. 145.

⁴ Zoe Dumitrescu-Bușulenga, *op. cit.*, p. 10.

⁵ Alexandru Zub, *op. cit.*, p. 146.

Cât de mare trebuie să fie intervalul menit să asigure un filtru judicios al valorilor proprii nu s-ar putea spune. „Lustrul” eminescian din lumea germană poate indica o măsură, lesne de recunoscut și la alți contemporani (Slavici, Xenopol etc.), definind cumva timpul necesar asimilării, gestației, analizei critice, configurării unui proiect personal de reconstrucție etnoculturală⁶.

Aționând catalitic, mediul german îndemna pe orice străin să-și caute rădăcinile naționale, după cum va sesiza – el însuși un asemenea beneficiar – Lucian Blaga⁷. Tradiția proprie făcea pandant cu alteritatea în plan axiologic, alimentând un proiect regenerativ de o amplitudine fără egal în arealul românesc. Partea alterității în această alchimie nu se poate fixa desigur cu precizie, însă o concluzie pare a se impune: experiența „celuilalt” ajută imens la cunoașterea de sine, fie că e vorba de individ sau de comunitate. Cultura clasică, umanismul Renașterii, Luminile joacă același rol în autodefinirea axiologică, extinzând astfel chiar sensul alterității.

De aceea, „comparatismul aplicat la Eminescu se cuvine să fie din capul locului *sans rivages*, nu unul de statistici, taxinomii sau de orice altă metodă, oricât de modernă, dar la fel de inoperantă”. Traducerile din Machiavelli, Kant, H. T. Röscher sunt semnificative pentru orizontul ideatic al scriitorului român⁸. „Mărturisim, conchidea exegeta, a fi învățat din acele ceasuri de reflecție uneori nedumerită, dar continuu imens admirativă, petrecute asupra paginilor tălmăcite de tânărul intelectual între 18 și 28 de ani, a fi învățat câte ceva din zbaterea unui mare spirit care se caută pe sine în alții⁹, din reacțiile unei minți ardente, pentru care întâlnirea cu produsele altor minți notabile: imagini, națiuni, idei, sisteme filozofice etc. nu constituie decât un prilej întotdeauna binevenit de declanșare explozivă a propriului mod de funcționare. Cu alte cuvinte, insista analista, întâlnirea cu drumul altuia nu-l determina niciodată pe Eminescu să-l urmeze pe acela, ci îl stârnea și-l propulsa în față pe drumul său particular, care-l purta însă înspre un orizont neîncetat dezmarginat de întâlnirile hotărâtoare”¹⁰.

⁶ Cf. Zoe Dumitrescu-Bușulenga, *op. cit.*, p. 10-11.

⁷ *Ibidem*, p. 11.

⁸ *Ibidem*, p. 26-27.

⁹ N. Steinhardt și-a intitulat ultima carte *Prin alții, spre sine*, București, Eminescu, 1988. Parțial, textul a fost retipărit cu un alt titlu: *Eu însumi și alți câțiva*, Cluj-Napoca, Dacia, 2001.

¹⁰ Zoe Dumitrescu-Bușulenga, *op. cit.*, p. 8.

Libertatea și cultura se îngemănau în această perspectivă, ca și la romanticii frecvențați (precum Friedrich Schlegel), libertatea de a-și alege calea fiind esențială în orice autodefinire. Anii de studii în lumea germană i-au înlesnit acel contact fecund cu alteritatea de care e nevoie în marile angajamente spirituale. „De acolo, Eminescu a învățat a vedea lucrurile țării mai limpede și mai exact, ascuțindu-și simțul istoric”, după cum rezultă din articolele sale vieneze, dar mai ales din rolul jucat în orchestrarea serbării de la Putna, al cărei suflet entuziast și lucid a fost. Motivând gestul, într-o misivă către D. Brătianu, el se declara, împreună cu ceilalți comilitoni, adunați la mormântul lui Ștefan cel Mare, „un credincios agent al istoriei”. E o sugestie hegeliană la mijloc, deja sesizată¹¹, dar se poate considera la fel de bine că mediul academic german îl stimulase pe tânărul studiosus să adopte o asemenea ținută în raport cu istoria¹².

Discuția, în ansamblu, nu poate fi limitată doar la afinități, conexiuni, interferențe, ca în abordările mai vechi, ci se cuvine extinsă la autodefinire prin celălalt, după sugestiile puse deja la lucru în alte domenii: antropologia culturală, psihologia socială, sociologia culturii etc. Câmpul e deschis și în continuă remodelare. Antamându-l sub unghi comparatist, exegeta lui Eminescu în raport cu romantismul german insista asupra cunoașterii de sine ca topos al unei sinteze definitorii pentru spiritul național¹³.

Recursul, fie și oblic, subînțeles, la textul biblic, era el însuși un fel de a pune în lumină tema alterității, prezentă de altfel în orice demers legat de aventura cronotopică a omului.

Solidară cu umanismul de sursă și vocație creștină, ea a rămas fidelă acestei filozofii și atunci când șansele de a se impune socialmente scăzuseră considerabil. Modernismul interbelic, generator de nesăbuite cutezanțe, și postmodernismul ce a marcat perioada de după al doilea război mondial impuneau o altă solidaritate, în acord cu noile experiențe colective ale lumii. O suită de interogații se degajă din analiza fenomenului: „Dar ce fel de solidaritate va fi aceasta? Oare cea a iubirii semenului, poruncită de Mântuitorul Hristos și pe care Biserica o promovează? Mi se pare a vedea profilându-se mai degrabă o solidaritate în diferențe față de cel pe care Nietzsche îl numea *departele nostru*. Căci, proiectul a ceea ce se cheamă

¹¹ I. Lupaș, *Influența lui Hegel în scrisul lui N. Bălcescu și M. Eminescu*, București, 1937 (extras).

¹² Cf. Alexandru Zub, *op. cit.*, p. 51-61.

¹³ Zoe Dumitrescu-Bușulenga, *op. cit.*, p. 10.

globalizare se întemeiază nu pe valorile nobile ale culturilor tradiționale, care începeau cu religia și filosofia, ci pe valorile utilitare ale civilizației, care sporesc egoismul până la ultimele consecințe, atât în gândire, cât și în acțiune”¹⁴.

Am reprodus anume acest pasaj dintr-un text menit unei reuniuni ecumenice de la Alba-Iulia și publicat doar postum în *Oglinda literară*, acolo unde venerabila exegetă a condiției umane colabora mai intens în ultimul timp. Însăși definirea temei, *Intelectualul și cultura în lumea secularizată*, e semnificativă pentru opțiunea fundamentală a autoarei. Se deduc din analiza propusă câteva surse ale răului contemporan: presa, televiziunea, politicianismul, ahtierea după câștig, hedonismul, absența unui sistem de valori bine încheșat etc. Imitarea modelelor străine afectează, sub acest unghi, însuși învățământul, ajuns un tărâm de experimente frivole, unde „frica de Dumnezeu și rușinea de oameni” par a nu-și mai găsi locul firesc. Privilegiind informația în dauna formației, școala de orice nivel nu-și mai poate atinge scopul. Intră în aceeași ecuație cognitivă cultura, dar și exegeta acesteia, mereu atentă la nevoia cunoașterii de sine, pe diverse căi, ca un dat al condiției umane. Monografiile întocmite (*Ion Creangă, Mihai Eminescu, Surorile Brönte* ș.a.) se vădesc modalități prin care autoarea se destăinuia, propunând parcă un model de existență spirituală¹⁵. Ea se caută pe sine în tot atâtea ipostaze, convinsă că ființa umană trebuie ameliorată prin efort cognitiv și deontologic.

Nimic mai elocvent, sub latura amintită, decât acel *Periplu umanistic* (1980), în care își aduna unele impresii de călătorie, consemnate în numele aceluiași credo paideic. Căile, drumurile în cultură, ca și în istorie, înseamnă și conexiuni, interferențe, sinteze multiculturale, așa cum ne-au deprins demult analiștii fenomenului și cum insistă, cu mijloace noi, antropologia culturală, istoria ideilor și mentalităților etc.

În acest spirit, Zoe Dumitrescu-Buşulenga a condus, la Institutul de istorie și teorie literară, întocmirea unei *Bibliografii a relațiilor literaturii române cu alte literaturi*¹⁶. Era spiritul predecesorilor săi la direcția Institutului, G. Călinescu și Al. Dima, dar mai cu seamă al marelui ei model, T. Vianu, care gândise un asemenea proiect la Biblioteca Academiei, unul

¹⁴ Idem, *Intelectualul și cultura în lumea secularizată*, în *Oglinda literară*, V, 56, aug. 2006, p. 20-24.

¹⁵ Alex Ștefănescu, *Istoria literaturii române contemporane 1941-2000*, București, 2005, p. 729.

¹⁶ Cf. Cornelia Ștefănescu, *Doamnei Buşulenga, cu dragoste*, în *Omagiu*, p. 151.

menit să constituie „o oglindă credincioasă a progreselor noastre, din imaginile căreia se poate nădăjdui că se vor hrăni venerația pentru înaintași și însuflețirea în munca de cultură a generației actuale”¹⁷. Același rost l-au avut, fără îndoială, prețioasele *Cahiers roumains d'études littéraires*, scoase împreună cu Adrian Marino, și revista *Synthesis*, pentru care și-a asigurat colaborarea altui distins comparatist, Alexandru Duțu. Literatura universală era un cadru firesc, însă neacceptat ca atare de cenzorii timpului.

La un alt pol, al creației populare, se plasează interesul său pentru acel orizont viu al tradiției, după cum rezultă din eseul cu care deschidea, acum două decenii, un somptuos volum de *Miniatură și poezie Picu Pătruț*¹⁸, unde o lungă experiență a „celuilalt” se decanta prin sensibilitatea unui urmaș al oierilor transhumanți din Mărginime, ajuns paracliser în Săliștea Sibiului, însă totodată și caligraf, zugrav, dramaturg, compozitor, pe linia unei creativități ce prezumă, cum s-a spus deja, o funciară universalitate¹⁹. Peste tot, creatorii români sunt puși alături și comparați cu străinii afini, însă fără ostentație, ci numai pe bază de înrudiri profunde, așa cum se întâmplă oriunde în marea creație. Întâia carte despre Eminescu, gândită pentru noua generație, era pusă chiar sub semnul unei cugetări goetheene, una din multele presărate de autoare în studii, eseuri, cărți, reper constant de altitudine spirituală²⁰.

Alteritatea a rămas o temă constantă de reflecție și analiză, una susceptibilă de mereu alte abordări, sub unghi cognitiv, însă și ontologic.

Ce va fi gândit profesoara de „comparatism *sans rivages*” când a decis să-și schimbe propria *identitate*, devenind, la umbra unei chilii monahale, Maica Benedicta? Noua condiție, asumată cu smerenie, îi sugera poate ideea de *alteritate* la limită, implicând un alt nivel, mai înalt, de abordare a eului, a ființei proprii²¹.

¹⁷ Tudor Vianu, *Prefață*, în vol. *Bibliografia literaturii române 1948-1960*, sub redacția acad. Tudor Vianu, București, 1965, p. IX.

¹⁸ Zoe Dumitrescu-Bușulenga, *Picu Pătruț*, în vol. *Miniaturi și poezie Picu Pătruț*, București, 1985, p. 5-15.

¹⁹ Dan Simonescu, *Universalitatea funciară*, în *Luceafărul*, XXVIII, 25 (21 iunie 1986), p. 1, 9.

²⁰ Zoe Dumitrescu-Bușulenga, *Eminescu*, Ed. Tineretului, 1963.

²¹ Cf. Diana Câmpan, „O scară a valorilor” – Zoe Dumitrescu-Bușulenga, în *Viața românească*, XXI, 6-7, 2006, p. 112-114. Vezi interviul televizat de Grigore Ilisei. În același sens, cf. vol. *Părintele Iustin Pârvu. Viața și învățăturile unui mărturisitor*, editat de Grația Lungu Constantinescu, Iași, 2007, p. 155: „Omul este binecuvântat să trăiască pentru celălalt. Trăind pentru celălalt, trăiește pentru sine”.

Dan Hăulică:

Mulțumim din suflet academicianului Zub pentru acest excurs server și, în același timp, plin de căldură, prin universul de gândire al Doamnei Zoe cu punctări așa de utile în bibliografia creației sale. Vorbind despre Eminescu și romantismul german, mi-a răsărit în amintire oprirea ei foarte rodnică asupra unei metafore esențiale a literaturii, a poeziei de tinerețe, mai ales, eminesciene, tema Domei. Tema domei, cu această întorsătură arhaizant pașoptistă care reprezintă nu un vis habitațional, dar un fel de hohot gotic al imaginației, exprimă tot ceea ce era tumult neobosit în tânărul Eminescu. Și întrebarea aceasta asupra alterității, am confruntat-o o clipă cu viziunea această fantastică romantică și mi-am spus că, de-a lungul anilor, de sub doma aceasta glaciară și grandioasă, Doamna Zoe a știut să se extragă și să ne ducă și pe noi toți spre alte forme de solidaritate. Ce fel de alteritate este aceasta pe care o promovează scrisul și atitudinea ei. Era o alteritate trăită. Ca o îndatorire de gând și de faptă. N-am să uit, când am avut ocazia, pentru că, precum Eugen, îndrăznesc să aduc și eu un element personal, în această dezbatere, când am avut prima oară ocazia să mă aștern la un drum mai amplu în Occident, era o bursă Unesco care îmi dădea posibilitatea să străbat mai multe țări, lucrasem cu Doamna Zoe, făceam o emisiune săptămânală, împreună, la Radio, discutam cărți, peripatetizam ore întregi, prin parcuri, punându-ne în efervescenta necesară. Dar când am plecat, se pleca rar atunci, am fost însoțit de vreo 12 persoane la aeroport, nu numai rude, dar și prieteni, Doamna Zoe era printre ei, și toți aveau sentimentul că iată a plecat unul dintre noi să ia contact cu universalitatea. Și mă simțeam un fel de Dinicu Golescu, pe care Călinescu l-a prezentat nițel caricatural, măsurând cu stânenul arhitecturile de la Schönbrunn, de pildă, și de la Viena, dar eu mă simțeam în misiune. Aveam și eu de adus o mărturie de ordinul acesta. Nu călătoream pentru plăcerea turistică, pentru o destindere, ci trebuia să vin cu desaga înțesată cu mărturiile ale unei prezențe. Eu cred că această față spre universal însemna, în anii aceia grei sentimentul unei îndatoriri asumate. Și al trecerii de la doma aceasta grandioasă la o formă de solidaritate care să ne conțină, să ne pună împreună, nu să ne egalizeze, dar, în orice caz, să ne angajeze unul față de altul. Și nu pot să uit un tablou extraordinar al lui Piero della Francesca, la San Sepolcro care era orașul formației sale de început, *Madonna de la misericordia*, în care Madonna, sub o uriașă mantie îi adună pe credincioși, cu o diferență de scală care e o tradiție mai veche, hieratic bizantină, dar care acolo operează cu imediatețe. Ea devine un fel de cort atotcuprinzător, care are o putere de

prietenie și de protecție admirabil vitalizantă. Eu cred că spre acest mod de a ne apropia, de a ne pune laolaltă, mergea și pledoaria în act, înfăptuită de-a lungul timpului, de doamna Zoe Dumitrescu-Bușulenga. Peste atâtea tehnicisme savante, operând prezumțios, ei nu-i plăcea să spună că este istoric literar, deși, vicepreședintă a Asociației Internaționale de Literatură comparată, era cotate unanim ca o specialistă; dar nu-i plăcea ideea aceasta că s-ar putea reduce la postura unui tehnician al prezentării cărților și bibliografiilor. Deci ideea de Weltanschauung, de cuprindere umanizantă, profund umanizantă, acționa mereu în gândirea ei, și cred că merită să-i fim recunoscători și pentru asta.

Dar l-am lăsat pe profesorul Mazzoni la urmă, pentru că el încearcă o aruncare de punți între literaturi care să ne lămurească și câteva din virtualitățile neașteptate ale poeziei românești, dar văzute de la distanța necesară pentru a atinge o adevărată justiție.

Bruno Mazzoni

Poezia psalmică

Vă mulțumesc! Sper să fiu la înălțimea celor spuse de domnul Hăulică, căruia îi adresez în acest moment și mulțumirile mele pentru invitația la Putna.

Într-un fel mă simt și martor și ambasador, în mod poate nemeritat, al culturii italiene, dar am bucuria de a justifica într-un fel și prezența mea aici fiindcă vă aduc astăzi, atât organizatorilor, cât și tuturor participanților, un salut special și un gând de admirație și afecțiune profundă din partea doamnei profesoare Rosa del Conte cu care am vorbit înainte de a pleca. Chiar dacă Domnia sa nu are tehnologia utilă pentru a trimite faxuri sau altceva, mi-a cerut să transmit neapărat un salut din partea ei. Între paranteze fie spus, acum 3 luni am sărbătorit-o cu ocazia împlinirii vârstei de 100 de ani.

Revenind la tema propusă de noi, vreau să subliniez că frecventarea îndelungată a literaturii române produce o uimire particulară, care derivă de la o simplă constatare. Fenomenul de care voi vorbi, chiar dacă este explicabil poate în plan istorico-literar, rămâne o trăsătură marcantă a poeziei române. Este vorba de prezența unei atitudini religioase, chiar și în deceniile dificile ale totalitarismului comunist, și a unui număr considerabil de poeți care au compus psalmi: de la Dosoftei la Voiculescu, de la Arghezi la Blaga, de la Doinaș la Șerban Foarță – care tocmai anul acesta a publicat un volum de psalmi, pe care nu l-am văzut încă – printre atâția alți poeți.

Înainte de a aborda subiectul anunțat mi-ar plăcea să evoc câteva cuvinte cu care premiul Nobel Salvatore Quasimodo a comentat un poem celebru de-al lui, care deschide cartea *Zi de zi* (Giorno dopo giorno).

„La poesia – este un comentariu pe care poetul l-a scris ulterior – è stata scritta alla fine dell’inverno del 1944, nel periodo più crudele della nostra storia. Nasce da un richiamo a un psalmo della Bibbia, precisamente il 137°, che parla del popolo ebreo trascinato in schiavitù a Babilonia. È un riferimento culturale. Il poeta non canta, dico io nel primo verso; e questo lo dicevano gli ebrei perché il canto è la rivelazione più profonda del sentimento dell’uomo” [Poezia a fost scrisă la sfârșitul iernii anului 1944, în

perioada cea mai crudă a istoriei noastre. Se naște ca ecou al unui psalm al Bibliei, mai precis al 137-lea, care vorbește despre poporul evreu târât în sclavie în Babilon. Este o referință culturală. Poetul nu cânta, spun eu în primul vers; și aceasta o spuneau evreii deoarece cântul este dezvoltarea cea mai profundă a sentimentului omului]. Și versurile celebre ale poemului lui Quasimodo, *Alle fronde dei salici* (1945), sunt un citat explicit din psalmul biblic: „*Alle fronde dei salici, per voto, / anche le nostre cetre erano appese, / oscillavano lievi al triste vento.*” [De crengile sălciilor, prin făgăduință, / și țiterile noastre erau atârdate, / oscilau ușor în vântul trist].

Vă mărturisesc că am avut prilejul de a discuta de câteva ori cu un mare critic literar din București, de o vervă și o memorie prodigioasă, este vorba de academicianul Șerban Cioculescu, care a insistat de mai multe ori asupra ideii că Tudor Arghezi este cel mai mare poet religios român. În anii imediat următori am avut ocazia de a sta de vorbă cu un alt critic, care se îndepărtase deja demult de pozițiile lui prea dogmatic orientate. Este vorba de Ovid S. Crohmălniceanu, care scrisese în 1960 o monografie despre Tudor Arghezi, cu totul depășită. Din fericire, în vol. II din *Literatura română dintre cele două războaie mondiale* publicat în '74, același critic a publicat un studiu de referință în care a știut să analizeze, între altele, elementele de teologie negativă, sau dialectică, de la Karl Barth la Paul Tillich, care pot fi regăsite în opera poetică argheziană. Relevantă a fost apoi contribuția adusă de Nicolae Balotă, prin *Scolii la psalmi*, unul dintre capitolele importante din cartea sa *Opera lui Tudor Arghezi* din '79. De fapt, deja criticul Pompiliu Constantinescu, în valoroasa lui monografie din 1940, într-un capitol numit *Între tăgadă și tăcere*, vorbise de o neistovită sete de absolut prezentă în universul liric arghezian.

Nu întâmplător, un coleg și prieten de la Istituto Universitario Orientale di Napoli, care ne-a părăsit și el prea devreme, profesorul Pasquale Buonincontro, publicase în 1964 un studiu: *Il problema di Dio nella poesia di Tudor Arghezi*, apărut în revista „Acta filologica”, publicație a emigrației românești din exil. Trebuie amintită, între altele, o contribuție din 1971: *Tudor Arghezi poet nereligios*, semnată de Nicolae Manolescu publicată în volumul *Teme*. În fine, nu pot să nu amintesc o meritorie traducere comentată, exhaustivă așa spune, a psalmilor arghezieni, atât în proză cât și în versuri, îngrijită de o tânără românistă de la Universitatea La

Sapienza, Annarita Onnembo, într-o ediție apărută la Roma, cu circulație redusă, care, din păcate, nu a avut posibilitatea de a fi cunoscută¹.

¹Referirile la psalmii arghezieni prezente în text urmăresc tabelul întocmit de A. Onnembo în lucrarea *I Salmi di Tudor Arghezi*:

Psalm I [*Aș putea vecia cu tovarășie / Să o iau părtașa gândurilor mele;*]

II [*Sînt vinovat că am rîvnit / Mereu numai la bun oprit.*]

III [*Tare sînt singur, Doamne, și pieziș! / Copac pribeag uitat în cîmpie,*]

IV [*Ruga mea e fără cuvinte, / Și cîntul, Doamne, mi-e fără glas.*]

V [*Nu-ți cer un lucru prea cu neputință / În recea mea-ncrunțată suferință.*]

VI [*Te drămuiesc în zgomot și-n tăcere / Și te pîndesc în timp, ca pe vînat,*]

VII [*Pentru că n-a putut să te-nțeleagă / Deșertăciunea lor de vis și lut,*]

VIII [*Pribeag în șes, în munte și pe ape, / Nu știu să fug din marele ocol.*]

IX [*Vecinul meu a strîns cu nendurare / Grădini, livezi, cirezi, hambare.*]

X [*Ca să te-ating, tîrîș pe rădăcină, / de zeci de ori am dat câte-o tulpină,*]

XI [*Făr-a te ști decît din presimțire, / Din mărturii și nemărturisire,*]

XII [*Călare-n șea, de-a fuga pe vînt, ca Făt-frumos, / Am străbătut și codrii și țara-n sus și-n jos,*]

XIII [*E neobișnuit să fi fost mort și să fi înviat. Cîți morți înviază?*]

XIV [*Pentru ce mi-ai dat mintea, doamne, și judecată? Ca să mă batjocorești?*]

XV [*Un nebun a înfipt lopata în adîncul cerurilor și a scos măguri de arginte, - și lopata a trecut din mîna-n mîna, pînă la noi.*]

XVI [*Cîntă, vioară, cîntă! Parcă-n glasul tău ceva seamănă cu șoaptele zburătoare ale lui Dumnezeu.*]

XVII [*Pentru ce, Doamne, atîta cruzime și atîta măcel în grădina ta frumoasă?*]

XVIII [*Tatăl nostru, carele ești în ceruri, încă nu s-a împlinit voința ta pe pămînt, după rugăciunea cea de mai nainte.*]

XIX [*Ce folos că te numești, fratele meu, creștin? Aripile ți s-au uscat și chircit și ți-au ieșit, de unde ți-au căzut, două bube.*]

XX [*Rugăciunea mea nu este «Dă-mi, Doamne, și mai dă-mi».*]

XXI [*Rugăciunea mea e o risipire, ca de aburi, în vecie: mă gîndesc.*]

XXII [*Dă-mi, Doamne, știința să te înțeleg, dacă n-am decît părerea că te simțesc.*]

XXIII [*S-a ținut un cîine o zi întreagă după mine, și m-a urmărit prin zece grădini.*]

XXIV [*Dumnezeu nu este departe... L-ai simțit?*]

XXV [*Dumnezeu, îl auzi? ... Pune-ți mîna în sîn, fecioară, și ascultă cu urechea din palmă*]

XXVI [*Zgomotu încetinat și rar a umblat prin dreptul grădinii.*]

XXVII [*Ascultă pasul Domnului din sîn. De-acum poți rămâne singur, și nu ți se va mai urî.*]

XXVIII [*Tu porți pe Dumnezeu în tine, mai ușure decît pruncul femeii. Ai să-l cunoști.*]

XXIX [*Doamne, tu trebuie să fii mai fraged ca spicul de săcară și mai smerit ca vioreaua. / Și de-aceea poate că noi nu te putem desluși...*]

XXX [*Am voit să mai știu de tine și am pribegit singuratec printre oameni și cărți.*]

XXXI [*Am făcut o nedreptate, Doamne, cel ce cerși inimile și rărunchii și îi cunoști pre ei, și mi-ai iertat; de mai nainte mi-ai iertat.*]

XXXII [*Doamne! / Mi-am pus roți la tălpi și la umeri aripi.*]

Dacă ne apropiem, în fine, de poezia lui Tudor Arghezi putem înregistra un număr semnificativ de cuvinte-cheie care ne ajută să pătrundem în universul ideatic arghezian. Toți probabil aveți un ecou dacă eu vă menționez: *zăvoarele, cântare, credință, tăgadă, beznă, putregai, arcul, săgeată, jefuit, scârbit, crâncen, pieziș* ș.a.m.d.

Pentru ceea ce vrem să facem astăzi aici ar fi totuși mai util, credem, o analiză mai atentă, nu atât a cuvintelor, cât a temelor și motivelor pe care le putem detecta cu deosebire în psalmii lui Arghezi, un gen literar care ajunge de fapt la un număr considerabil de compoziții (dacă nu ne limităm la cele în versuri, strict denumite *psalmi*). Ne vom mărgini cu această ocazie la o scurtă prezentare, în ideea că aceasta va stârni câteva momente de reflecție. Temele sunt, în principiu, subiecte mai ample, în vreme ce motivele se circumscriu într-o temă majoră: prima temă la care m-am gândit este *tema căutării*², care poate să aibă ca motive ideea că subiectul se configurează într-o ipostază de expectativă: *a sta la pândă*³, din care nu

XXXIII [*Casa mi-e lovită din toate părțile de vânt. Convoaiele lui năvălesc.*]

XXXIV [*Mă rog ție, Doamne, și nu știu cui mă rog și de ce mă rog.*]

XXXV [*M-aș răzvrăti, și nu mă lasă. Minteaa mă răzvrătește, și cugetul mă ține.*]

XXXVI [*Căutînd pe Dumnezeu în aer, aerul n-a răspuns; în pămînt nu a răspuns, nu au răspuns nici piatra muntelui, nici izvoarele ei.*]

XXXVII [*S-au împușinat zilele și s-au făcut mărunte, ca iarna.*]

XXXVIII [*Viața mea trece către veac, și nu a fost zi în care să nu mă gîndesc pentru tine și să nu mă leapăd de chipul făcut ție de oameni. Ruga mea e gîndul.*]

XXXIX [*Am fost să văd pe Domnul bătut de viu pe cruce / Singur în cîmp cu corbii și-a cerului rășină*]

XL [*Cînd m-ai făcut, mi-ai spus: de-acum, trăiește.*]

XLI [*Doamne, tu singur văd că mi-ai rămas... / Dar și tu văd că-ncepi glumi cu mine*]

Psalm de tinerete [*Cu ochii, Doamne, -n turla-ți milostivă, / Dau tot ocol stîncosei catedrale.*]

Psalmul mut [*Sătul de ce se vede, flămînd de nu se vede, / Ai încercat fîfna și lacătul, aede.*]

Psalmul de taină [*O, tu aceea de-altădată, / ce te-ai pierdut din drumul lumii!*]

² „O neliniștită patimă cerească / Brațul mi-l zvâcnește, sufletul mi-l arde” (*Ps. I, 6-7*); „Ard către tine-ncet, ca un tăciune, / Te caut mut, te-nchipui, te gîndesc” (*Ps. IV, 6-7*); „Doar mie, Domnul, veșnicul și bunul, / Nu mi-a trimis, de când mă rog, / nici unul...” [i.e. *înger*] (*Ps. V*). De această temă se leagă și motivul săpării: „Un nebun a înfipt o lopată în adîncul cerurilor și a scos măguri de arginte, - și lopata a trecut din mână-n mână, până la noi” (*Ps. XV*), „Și mi-am săpat odaia departe subt pămînt” (*Între două nopți*: CP).

³ „Păcatul meu adevărat / E mult mai greu și neiertat. / Cercasem eu, cu arcul meu, / Să te răstorn pe tine, Dumnezeu! / Tâlhar de ceruri, îmi făcui solia / Să-ți jefuiesc cu vulturii

lipsește prezența unui *Deus absconditus*⁴, de care s-a vorbit și mai înainte. O altă temă poate fi *Intellectus mendax*, adică Minte mincinoasă, despre care voi da un citat din *Psalmul* al 14-lea: „Pentru ce mi-ai dat mintea, Doamne, și judecată? Ca să mă batjocorești? Eu am pus preț pe mintea mea, mi-am frământat-o cu mințile altora, cu mintea morților și cu mintea celor vii, și n-am apucat să te chibzuiesc pe tine. Și am rămas tot atât de prost ca și înainte.”

Aș adăuga motivul *sterilității*⁵ ca și acela al *spațiului închis*⁶, care se întâlnește foarte des, sau motivul *bunurilor oprite* care produce și binecunoscuta replică cu care se încheie *Psalmul* 2: „...nu se poate”⁷.

O altă temă importantă este tema *nevoii* care duce la motivele de *singurătate*⁸, de *suferință*⁹, de *cerere*¹⁰, de *sfidare*¹¹, de *refuz*, de *revoltă*, până la o *anihilare* a sinelui și a lui Dumnezeu. În *Psalmul* 1 citim versul: „Vreau să pier în beznă și în putregai, / neîncercat de slavă, crâncen și scârbit.” Și în *Psalmul* 12 citim: „Înverșunat de piedici, să le sfârâm îmi vine; / dar trebuie, îmi dau seama, să-ncep de-abia cu tine.”

Tăria.” (*Ps.* II); „Sufletul meu, deschis ca șapte cupe, / Așteaptă o ivire din cristal, / Pe un ștergar cu brâie de lumină.” (*Ps.* IV).

⁴ „Ca-n oglindirea unui drum de apă, / Pari când a fi, pari când că nu mai ești;” (*Ps.* VI); „Încerc de o viață lungă, să stăm un ceas la sfat, / Și te-ai ascuns de mine de cum m-am arătat” (*Ps.* XII).

⁵ „Tare sunt singur, Doamne, și pieziș! / Copac pribeag uitat în câmpie, / Cu fruct amar și cu frunziș / Țepos și aspru-n îndârjire vie. // (. . .) // Nu am nectare roze de dulceață, / Nici chiar aroma primei agurizi, / Și prins adânc între vecii și ceață, / Nu-mi stau pe coajă moile omizi.” (*Ps.* III); a se vedea și versurile din celebrul poem *Mirele*.

⁶ „Marea mă-nchide, lutul m-a oprit. /.../ ...prins din patru laturi deodată” (*Ps.* VIII), precum și unele versuri semnificative din *Morgenstimmung*.

⁷ „Dar eu, râvnind în taină la bunurile toate, / Ți-am auzit cuvântul zicând că nu se poate” (*Ps.* II); „Oriunde-ți pipăi pragul, cu șoapta tristei rugi, / Dau numai de belciuge, cu lacăte și drugii.” (*Ps.* XII).

⁸ „Tare sunt singur, Doamne, și pieziș!” (*Ps.* III).

⁹ „Cunosc ce răni și-anume unde dor / Și suferința mea necăutată.” (*Ps.* VIII).

¹⁰ „Trimite, Doamne, semnul depărtării, / Din când în când, câte un pui de înger, // Să bată alb din aripă la lună, / să-mi dea din nou povața ta mai bună.” (*Ps.* III); „Nu-ți cer un lucru prea cu neputință / În recea mea-ncruntată suferință. / Dacă-ncepui de-aproape să-ți dau ghies, / Vreau să vorbești cu robul tău mai des.” (*Ps.* V).

¹¹ „Singuri, acum, în marea ta poveste, / Rămân cu tine să mă mai măsoar, / Fără să vreau să ies biruitor; / (...)” (*Ps.* VI).

Încă o temă importantă este cea a *pierderii*, care include și problema pierderii identității¹², nu întâmplător Nicolae Balotă vorbea de scindarea eu-lui. Altă temă importantă este cea a *panismului* și a *panteismului*, în care motivele pot fi analizate, cum este, de pildă, împărțășania cu totul¹³ și *Deus sive natura*, anume semnificația prezenței lui Dumnezeu în natură.¹⁴ Și chiar în această privință Șerban Cioculescu a afirmat cândva că, față de primii psalmi (1925-1927), „ne găsim în fază ulterioară, într-o fază agonică a poeziei religioase argheziene în care se precizează treptat acalmia și recunoașterea panteistică a divinității” (Ș. Cioculescu, *Introducere...*).

În sfârșit, o tematică și mai grea probabil în contextul poeziei argheziene, anume *prezența răului* în lume, cu toate motivele apocaliptice identificabile în mai mulți psalmi.¹⁵ Desigur nu poate fi trecut cu vederea motivul *timpului*,¹⁶ asupra căruia voi reveni. Sunt mai multe compoziții în

¹² „Gândul meu vine de la sine, fără să-l fac. (...) Ies florile din lemne și gândurile din oase? Ale cui sunt? Ale mele nu-s.” (Ps. XXI); „Nici rugăciunea, poate, nu mi-e rugăciune, / Nici omul meu nu-i poate omenesc.” (Ps. IV) (a se vedea și *De multe ori*: LETOPISEȚI; *Râpa cu stele*: CE-AI CU MINE, VÂNTULE?; *Frunze pierdute*: FRUNZE; până la „Am mințit / Că m-am născut, că am trăit? / Și eu m-am născut? Și am trăit? / Nu-i dovedit” în *Nu știu*: CĂLĂTORIE ÎN VIS).

¹³ „Rugăciunea mea e o mărturisire că nu știu și că aș voi să știu, - dar de vreme ce nu trebuie să știu, rodesc în neștire ca vișinii, care, din bețe uscate, scot flori albe, frunze gingașe.” (Ps. XXI).

¹⁴ „Dumnezeu nu este departe ... L-ai simțit? Se clatină vișinii, au tresărit foile de porumb, s-a culcat iarba ciulită (...) S-au dat florile îndărăt și i-au făcut loc, scuturând mărăgăritare de rouă, în drumul lui fără potecă. (...) Iezii s-au sculat din genunchi și s-au uitat: au văzut ceva?” (Ps. XXIV); „Ascultă pasul Domnului din sân. De-acum poți rămâne singur, și nu ți se va mai urâ. De bate inima și se bate și steaua dintr-un plop: o tresărire.” (Ps. XXVII); „Cântă, vioară, cântă! Parcă-n glasul tău ceva seamănă cu șoaptele zburătoare ale lui Dumnezeu.” (Ps. XVI).

¹⁵ „Pentru ce, Doamne, atâta cruzime și atâta măcel în grădina ta frumoasă? Unul mai viu mă pândește întotdeauna, ca să măucidă: că sunt eu floare, pasăre sau altă faptură, mare și mică. (...) Este drept să ne înghițim unii pe alții? O floare înnăbușește o floare: un om pe alt om ucide. Este drept?” (Ps. XVII); „(...) Scârbit de fața oamenilor noștri, întorși între cârțițe și broaște, soarele nu se mai arată nici în fereastră celui nevinovat și cinstit.” (Ps. XVIII).

¹⁶ „Din vernicia ta nu sînt măcar un ceas.” (Ps. IV); „Trăirea mea se cheamă viață, și omoară. / Dar tu mi-ai spus odinioară / Că ne ucide moartea, nu viața și iubirea; / Atât a învățat la tine omenirea. // Nu mi-ai vorbit de lacrimi niciodată, / Dar lacrima-i în mine adunată. / M-ai îndemnat să joc, să cânt, / Și nu mi-ai pomenit și de mormânt.” (Ps. XL, datat „Januarie 1967”: NOAPTEA), care se încheie cu celebrele versuri tragice: „Tu n-ai făcut pământul din milă și iubire. / Îți trebuia loc slobod, întins, de cimitire.”

care regăsim acest motiv și la care am putea face referință, dar prezentul discurs se va rezuma numai la psalmi.

În fine, o ultima temă ar putea fi cea a *artei*¹⁷.

Nu putem fi într-un tot de acord cu formularea lui Șerban Cioculescu, prea tranșantă poate, conform căreia Arghezi ar trebui considerat ca fiind cel mai mare poet religios român. Într-un studiu publicat în 1983, am investigat lirica argheziană, iar concluziile la care am ajuns mă determină să cred că prezentizarea absenței lui Dumnezeu, o temă cu multe implicații, ca și motivele ei, importantă desigur, dar din păcate și generatoare de ciudă în eul arghezian, nu poate fi văzută și interpretată ca o mărturie și ca un mesaj care să ne ajute în drumul nostru pământean, mai ales într-o epocă de criză axiologică.

Asumându-mi riscul de a fi neînțeleș, aș îndrăzni să sugerez un alt nume de poet român, un poet care trăiește de la o vreme într-un oarecare conde umbră, dar a cărui operă mi se pare cu totul remarcabilă îndeosebi în prezent. Pentru reîntemeierea valorilor autentice, omenești, în ultimă instanță creștine, vreau să recuperez aici lecția antropocentrică pe care ne-a lăsat-o Nichita Stănescu. Să nu uităm că *11 Elegii*, cartea din 1966, conține de fapt încă o elegie nenumărată cu titlul *Omul fantă* închinată lui W. F. Hegel. Și, lucru și mai semnificativ, volumul purta ca subtitlu, cenzurat în acea epocă (dar din păcate absent și acum din ultima ediție Humanitas), *Cina cea de Taină*. Amintesc aici și faptul că, auto-comentându-și cartea, în volumul *Antimetafizica* Nichita a scris: „această carte, în sensul grec al cuvântului carte”. Ceea ce ne trimite direct la forma greacă *biblion*, care la plural este bineînțeleș *Biblia*. Dacă recitim *Elegia a 10-a*, care poartă în *esergo* cuvântul *sunt*, ortografiat cu *u* deja din prima ediție, găsim un vers memorabil care este o rescriere a ultimului vers din *Scrisoarea a IV-a* a lui Mihai Eminescu: „Ah, organele sunt sfărâmate și maestrul e nebun!”. Important, în plan intertextual, mi se par totuși câteva formulări poetice care sunt o uimitoare replică punctuală la câteva versuri argheziene. Acolo unde Nichita scrie: „organ pieziș, organ întins”, regăsim poate un ecou al

¹⁷ „(...) Am născocit o dreptate, ca să apăr cei neînțeștrați; căci am născocit și scrisul, și cititul, și foaia de hârtie pe care muștele albastre ale gândurilor lasă veciei semnele mele, după ce eu m-am risipit.” (Ps. XVII); „Mi-ai trimis fluturi, și erau omizi. / Mi-ai trimis răcoare, și mi-ai bătut cu grindini. / Mi-ai trimis lumină, și mi-ai pârjolit pășunea. / Dar mi-ai dat cuvintele, ca să mă vaiet și să te întreb. / Iartă, Doamne, comoara asta e mai mare...” (Ps. XXXIII).

celebrului vers arghezian: „Tare sunt singur, Doamne, și pieziș” (*Ps.* II). Dar și mai importante sunt unele construcții anaforice: de la arghezianul „Sunt bolnav de mirezme. / Sînt bolnav de cântece, mamă” (din renumitul poem *Rada*) la „Sunt bolnav, sunt bolnav, nu de cântece...” prin care Nichita introduce un puternic element de negație în replica lui autorială. Dar tot Nichita a scris mai apoi: „sunt bolnav, sunt bolnav, nu de cântece ci de ferestre sparte”. Referitor la această formulare, aș îndrăzni să vă citesc un poem splendid din *Cuvinte potrivite* care este *Morgenstimmung*:

*Tu ți-ai strecurat cântecul în mine
Într-o dup-amiază, când
Fereastra sufletului zăvorâtă bine
Se deschisese-n vînt,
Fără să știu că te-aud cîntînd.*

*Cîntecul tău a umplut clădirea toată,
Sertarele, cutiile, covoarele,
Ca o lavandă sonoră. Iată,
Au sărit zăvoarele,
Și mînăstirea mi-a rămas descuiată.*

*Și poate că nu ar fi fost nimic
Dacă nu intra să sape,
Cu cântecul, și degetul tău cel mic,
Care pipăia mierlele pe clape –
Și-ntreaga ta făptură, aproape.*

*Cu tunetul se prăbușiră și norii
În încăperea universului închis.
Vijelia aduse cocorii,
Albinele, frunzele... Mi-s
Șubrede bârnelor, ca foile florii.*

*De ce ai cîntat? De ce te-am auzit?
Tu te-ai duminat cu mine vaporos –
Nedespărțit – în bolți.
Eu veneam de sus, tu veneai de jos,
Tu soseai din vieți, eu veneam din morți.*

Bineînțeles și Arghezi reia aici două versuri eminesciene, din celebrul *Luceafărul*... dar nu aceasta este acum miza. Revenind la *Elegia a 10-a*, o problemă fundamentală reiese din versurile sus-menționate, care revelă relația pe care Nichita vrea să o instaureze cu poezia însăși și cu autoritatea poetică pe care o deținea până atunci Tudor Arghezi, considerat cel mai mare poet român din secolul XX-lea. În *Elegia a 10-a* versurile finale spun cu forță „de numărul unu sunt bolnav, că nu se mai poate împarte...”. Ceea ce reactualizează o viziune, aș spune neoplotiniană, a esenței divine. Aș propune aici două citate extrase din două eseuri, mai puțin cunoscute probabil, de-ale lui Nichita, despre moartea lui Ptolemeus.

„De câte ori mă gândesc la faptul că Ptolemeu a murit, mă cuprinde aceeași disperare, ca și cum ar fi murit ieri, azi, sau chiar acum în clipa aceasta sub ochii mei. Nu pot să cred c-a murit. Mirosul lui de om viu stăruie în aerul meu. Gesturile lui îmi flutură încă aerul și glasul lui îl aud în timpane ca și cum adevărul ar putea să aibă trup omenesc. Și felul lui de a spune lucrurile de la obraz încă mă mai face să roșesc de rușine, de vină că am lăsat cu bună știință minunatul, neverosimilul, nesfârșitul pământ să devină sferă. Niciodată n-am să învăț că el a murit.”

De asemenea, într-un eseu intitulat *Eminescu*, există o formulare similară care provoacă interogația: cât este ea adresată lui Eminescu sau cât este adresată altuia?

„Atâta să nu uitați, că el a fost om viu. Viu, pipăibil cu mâna. Atâta să nu uitați, că el a băut cu gura lui, că avea piele îmbrăcată-n stofă. Atât să nu uitați, că ar fi putut să stea la masă cu noi, la masa Cinei cele de Taină. Atât să nu uitați, numai atât că El, scris cu e mare, a trăit înaintea noastră. Numai atât, în genunchi vă rog să uitați, să uitați că el a trăit înaintea noastră.”

Dacă ar fi să ne gândim la sentimentul timpului în universul arghezian și în cel stănescian, am descoperi că prezentul este în Nichita timpul așteptării unui viitor împlinit, al plenitudinii, aș relua chiar cuvântul rostit în aceste zile aici ca să spun: un *viitor omenesc*. În timp ce aș sugera că prezentul la Arghezi nu există, există numai trecutul.

Voi aminti aici câteva versuri exemplare pentru ideea argheziană că doar trecutul are un sens în devenirea noastră istorică: „Și sufletul geme mușcat de trecut, / Ca fiară de-o fiară cu pas cunoscut” (*Prigoană*), „Durerea mi se pierde-n fum, / Tot căutând un vreasc de rost / Într-aste drumuri fără drum, / În care toate dor au fost, / Și nu mai sunt acum.” (*Doliu*). Prin urmare, s-ar părea că pentru Arghezi nu există o viziune a viitorului.

În centrul lumii, deci, Nichita repune ființa umană. Mergând până la o simpatie, empatie aș putea spune, cosmică, care înglobează toate viețile, și vegetale și animale. O viziune pe care am putea-o denumi, forțând un pic nota, franciscană. O viziune în care poetul își asumă, prin re-întemeierea sensului, o valență hristologică dacă îi recitim un *haiku* din volumul *Epica Magna*:

*Eu nu sunt altceva decât
o pată de sânge
care vorbește.*

Trei versuri care ar putea fi o rescriere poetică condensată a formulei de mulțumire pe care credinciosul ortodox o rostește adresându-se lui Hristos în cursul *Împărtășaniei*. Formula care recită:

*„Ce-Ți voi da în schimb pentru Trupul și Sângele Tău
preasfânt cu care m-ai hrănit pe mine nevrednicul? Îți ofer, Iisuse,
trupul și sângele meu.”*

Dan Hăulică:

Mulțumim tuturor, profesorului Mazzoni, nu numai pentru acribia filologică, dar pentru pasiunea cu care a știut să se apropie de poezia românească și pentru înțelesul acesta, reparator dacă vreți, pe care îl aduce în felul de a aborda creația lui Nichita Stănescu. Eram împreună, în jurul lui Eugen Simion, în luna ianuarie, când evenimentul foarte pozitiv al sosirii printre noi și pentru noi a câtorva sute de manuscrise, ciorne de poeme și prime jeturi ale creației stănesciene, păstrate de prietenii săi sârbi, ne-a oferit ocazia să organizăm, la Fundația Națională de Știință și de Artă, a cărei directoare operativă este doamna Maia Simionescu, o expoziție foarte pregnantă. Se vedea acolo că zbaterea lui Nichita Stănescu duce către limanuri pe care deseori le uităm, pentru că e un fel nu atât de ignorare dar de lustruire cumva a asperităților și a unghiurilor în felul de a recepta poezia. Încât cred, chiar cu impresia uneori de nedreptate la adresa lui Arghezi pe care poate să ne-o provoace această analiză, că e util, e util să ne uităm cu un ochi nou la o asemenea paralelă.

Există o perspectivă ontologică de-o asemenea profunzime la Arghezi când, de pildă în *De-a v-ați ascuns*, este vorba despre omul în fața morții, încât intuiția cititorului e chemată să depășească orice dispută dogmatică. A ști să mori este cea mai bună școală pentru un creștin, și asta este autentic și statornic în Arghezi. Dincolo deci de tot ceea ce poate să pară, un joc, bineînțeles, servit magistral de alchimia cuvântului.

Dar să ne despărțim cu promisiunea de a reveni asupra acestei teme, cred că ne-ați incitat pe toți și în cursul reflexiunii noastre ulterioare, să facem referință la ceea ce ați aruncat în discuție. Oricum această vorbă de neuitat: *eu veneam din morți*, trebuie să ne fie prezentă, pentru că asta explică adâncimea percepției lui Nichita. Vă amintiți? – e un poem în care atârnă generațiile pe mii de ani, când cei de deasupra sunt ținuti ca-ntr-un fel de lanț imens de greu care-i trage în jos în adâncimea mileniilor. Această percepție este aceea a unui mare poet al ideilor, încât cred că este foarte important să ne raportăm la incitația dumneavoastră și în continuare. S-o facem cu îndemnul nu la o relativitate moale și ne-expresivă, ci la un lucru despre care vorbea Papa Ioan Paul al II-lea și pe care l-a reluat actualul Papă, Benedict al XVI-lea, despre valorile esențiale, despre bunătate, care trebuie văzută nu orizontalizat, ca un schimb, ca o ofrandă de activism laic. Să nu uităm că toate aceste valori și bunătatea despre care vorbeam înainte, și pe care ne-a amintit-o Eugen Simion, trebuie văzute în planul vertical al transcendenței care coboară și care dă un alt înțeles, o șiroire de lumină

peste aceste trăiri ale noastre. Și cred că aici, în acest loc, și sub semnul evocării noastre, închinată Maicii Benedicta, trebuie să nu uităm aceste imperative. Nu-i vorba de globalizare, de o eră a intercomunicației în sens de superficială comoditate, ci este vorba de o deschidere către valori care să suporte această ploaie de lumină care să ne dea un înțeles cu adevărat total, dar într-o perspectivă cu mult mai înaltă.

COMUNICĂRI, EVOCĂRI, INTERVENȚII

Moderator: Alexandru Zub

Nicolae-Șerban Tanașoca

Unitate și diversitate în literatura parenetică bizantină

Amintirea Maicii Benedicta.

Cu îngăduința Dumneavoastră, Domnule Președinte, aș dori să încep prin a mulțumi, la rândul meu, Înalt Prea Sfințitului Pimen, Prea Cuviosului Părinte Stareț Melchisedec, tuturor Părinților din Sfânta Mănăstire Putna, care se străduiesc să ne facă șederea aici cât mai plăcută, pentru ca lucrarea noastră să fie mai spornică. Sunt bucuros să-i revăd aici, adunați pentru a-i cinsti amintirea și a păstra viu spiritul în care Doamna Academician Profesor Zoe Dumitrescu-Bușulenga, monahia Benedicta, și-a conceput opera de cultură, pe unii dintre cei care i-au fost mai apropiați: pe Maica Eufrosina, la care ținea nespuse de mult și care i s-a devotat cu admirabilă statornicie, asistând-o până în ultima clipă, pe familia Radu și Rodica Marinescu, iubiții ei nepoții care-i execută cu exemplară râvnă legatele, pe familia Dan și Cristina Hăulică, discipoli și fii spirituali cărora li se datorează în hotărâtoare măsură încheierea grupării noastre menite să promoveze, așa cum a propovăduit întotdeauna, acordul între credința creștină și creația culturală.

Am avut privilegiul s-o cunosc din fragedă copilărie pe „Zozi”, sculpitoarea logodnică a unchiului meu Apostol Buşulenga, la care ţineam foarte mult. Am asistat la cununia lor – văd şi azi în faţa ochilor chipul înlăcrimat, după datină, al miresei – şi am fost, decenii mai târziu, cununat de ei. A intrat în familia noastră de aromâni, marcată de un conservatism specific, nu întotdeauna uşor de acceptat de cineva din afară, a îmbrăţişat valorile şi obiceiurile noastre, a deprins chiar şi dialectul aromânesc. A trăit, potrivit foarte strictului nostru etos tradiţional balcanic, în aceeaşi casă cu soacra ei, s-au respectat, sprijinit reciproc şi iubit. Au traversat împreună, strâns uniţi, vremuri grele. Îi vizitam frecvent pe soţii Buşulenga în primitoarea lor casă din strada Octav Cocărăscu, în care au locuit multă vreme. Iarna, pentru că era adesea criză de lemne de foc, se făcea căldură numai în două camere: în dormitorul lor, care devenea atunci şi birou de lucru, şi sufragerie, şi salon de primire, şi în camera bătrânei doamne Buşulenga, sora bunicii mele maternelne. Aşa au trăit până târziu, către sfârşitul anilor '60. Unchiul meu, jurist eminent, cu care fusese colegă de doctorat la Drept, primul ei doctorat, a fost exclus din barou după instaurarea regimului comunist şi a devenit jurisconsult la o bancă. Puţini pot crede ceea ce încă şi mai puţini ştiu, anume că nu a fost nicidecum o răsfăţată a vieţii şi că a refuzat net, chiar după ce a dobândit un loc potrivit valorii ei în societate, privilegiu care i s-au oferit.

Doamna Zoe, Maica Benedicta, a însemnat mult pentru mine, nu numai ca model de personalitate intelectuală, nu numai ca maestru de la care poţi deprinde metoda cercetării ştiinţifice în câmpul literelor şi artelor, ci şi ca sursă neistovită de energie spirituală. A arătat dintotdeauna un viu interes pentru toate formele de credinţă şi trăire religioasă, a fost ispitită chiar, cândva, de sincretisme, dar a nutrit întotdeauna o mare devoţiune faţă de Sfânta noastră Biserică. Opţiunea ei irevocabilă pentru Ortodoxie şi pentru viaţa îmbisericită era impresionant de fermă, se angaja nu o dată în controverse animate pe această temă chiar cu unii dintre membrii familiei noastre, mai înclinaţi către scepticism şi liberă cugetare. Dar, poate tocmai pentru că fusese încercată de toate cutezanţele umanismului şi de toate ambiţiile intelectualismului, asemenea oamenilor acelei Renaşteri de care era fascinată, dobândise în anii deplinei maturităţi o profundă şi autentică smerenie. Îmi spunea: „mi-am găsit liniştea sufletească, atunci când am ajuns să cred în Dumnezeu şi să mă rog Lui ca ultima babă din sat”, „aceasta e calea”. Mă simt îndreptăţit să aduc mărturie aici despre curajul cu care şi-a afirmat şi şi-a apărat credinţa creştină în vremuri potrivnice chiar

din funcțiile de răspundere academică pe care le-a deținut. Ca puțini intelectuali contemporani, a înțeles să-și desăvârșească viața spirituală călugărindu-se, cu maximă discreție, așa cum s-a legat, martoră este Maica Eufrosina, în ziua încetării soțului ei din viață. Port în minte nenumărate amintiri legate de ea: sunt întâmplări, gesturi, dialoguri, confesiuni, îndemnuri, evocări de oameni și lucruri din trecut, considerații admirative, întristate ori acide despre contemporani care mi-au rămas întipărite în memorie, dar nu e momentul să le depăn acum. O voi face, poate, atât cât se cuvine, altădată. Trebuie să vă mărturisesc însă că m-a adus acum aici, în primul rând, conștiința datoriei de a omagia public tăria cu care a susținut întotdeauna valoarea și rodnicia culturală a credinței creștine, ardoarea cu care pleda pentru unirea tuturor creștinilor, încrederea ei neclintită în Pronia dumnezeiască. Îi sunt recunoscător pentru că mi-a recomandat mereu să meditez asupra acestor lucruri și să-i urmez pilda.

Universalism bizantin și particularism național în spațiul estic și sud-estic european.

Am pregătit pentru această întrunire o comunicare științifică foarte tehnică, poate chiar pedantă, referitoare la unitatea în diversitate a literaturii parentice bizantine. Ținând seama însă de caracterul predominant comemorativ și omagial pe care l-au imprimat reuniunii noastre intervențiile foarte personale ale vorbitorilor de până acum, fără să renunț la esența comunicării mele, mi se pare mai potrivit să arăt, referindu-mă cu precădere, spre exemplificare, la parezele bizantine, relevanța opiniilor Doamnei Zoe despre cultura și literatura bizantină, despre raporturile lor cu literatura și cultura românească. Sunt opinii desprinse nu atât din paginile scrise, cât din convorbirile purtate de multe ori cu dânsa; ele reflectă opțiuni axiologice, întemeiază atitudini culturale și, nu în ultimul rând, implică sugestii de orientare a cercetării fenomenului cultural bizantin. În formarea mea ca studios al Bizanțului și al lumii balcanice, aceste convorbiri au jucat rolul lor și-mi mărturisesc aici datoria de recunoștință și din acest punct de vedere față de Doamna Zoe.

Zoe Dumitrescu-Bușulenga, Maica Benedicta, socotea, pe bună dreptate, că, pentru vechea cultură românească, formele culturii și civilizației bizantine, pe care aceasta le-a adoptat, au fost nu un factor de întârziere a evoluției ei istorice, cum crezuseră unii ideologi ai liberalismului și modernismului, ca E. Lovinescu ori D. Drăghicescu, ci calea medievală de acces la universalitate, specifică lumii din spațiul estic și

sud-estic european în care și-a desfășurat viața, alături de alte popoare ortodoxe – greci, bulgari, sârbi, ruși – supuse influenței Imperiului și civilizației bizantine, poporul român.

Într-adevăr, Bizanțul a promovat întotdeauna, dându-le expresie în limba greacă, un anumit universalism, o ecumenicitate, o catolicitate, ce se regăsesc deopotrivă în ideologia politică, în eclesiologie, în cultură. Numit oficial „*basileia ton Romaion*” („*imperium Romanorum*”, „*împărăția romanilor*”), Imperiul bizantin revendica pentru sine nu numai moștenirea, ci însăși identitatea Imperiului roman pe care a socotit că-l întrupează, până la căderea din 1453 sub otomani, fără soluție de continuitate. Cetatea lui Constantin, Noua Romă, își arogase, precum Vechea Romă, misiunea providențială de a unifica întreaga omenire într-un singur cosmopolis, în frunte cu bazileul, deținătorul carismei imperiale, al puterii politice supreme, încredințate lui nemijlocit de Dumnezeu. În cadrul mondial al Imperiului ecumenic, orice putere locală era legitimată numai prin recunoașterea pe care i-o acorda, delegându-i implicit autoritatea corespunzătoare și definindu-i locul în ierarhia politică a lumii, împăratul din Constantinopol. Integrată în acest sistem, orice formațiune recunoscută de Bizanț participa, așadar, la ordinea politică universală și își vedea garantată totodată o anumită marjă de autonomie¹. În concepția bizantină, care e și a noastră, Biserica era și ea o instituție unitară catolică, așadar, universală, organizată însă nu pe baza principiului monarhiei spirituale, precum Biserica romano-catolică, papală, ci pe baza principiului sinodalității episcopale: toți ierarhii lumii creștine, egali între ei din punct de vedere haric, asemenea Sfinților Apostoli, ai căror drepti succesori sunt, formau sinodul ecumenic, al cărui cap real, dar nevăzut, era Cristos, unicul izvorător nemijlocit al autorității lor spirituale. Din punctul de vedere al organizării ei administrative, lumești, Biserica se adapta totuși ordinii și ierarhiei imperiale, astfel încât fiecare autoritate locală, regională sau

¹ Din imensa literatură a problemei, citez aici cartea lui Endre von Ivanka, *Rhomäerreich und Gottesvolk. Das Glaubens-, Staats- und Volksbewußtsein der Byzantiner und seine Auswirkung auf die ostkirchlich-osteuropäische Geisteshaltung*, Freiburg-München, 1968 și culegerea de studii ale lui Franz Dölger, *Byzanz und die europäische Staatenwelt*, Darmstadt, 1964. Este foarte elocvent în privința ierarhiei bizantine de state și principii, manualul de epistolografie editat de Jean Darrouzes, *Ekthesis nea. Manuel des pttakia du XIVe siècle*, „Revue des études byzantines”, 27, 1969, 4-127, în care sunt enumerate formulele oficiale, foarte nuanțate, de adresare către șefii politici și conducătorii religioși ai națiunilor medievale, inclusiv către voievozii și mitropoliții Țărilor române.

națională avea parte de un arhiepiscop, patriarh, mitropolit ori arhiepiscop, pe măsura locului ei în ierarhia imperială, confirmat de Imperiu, în acord cu Patriarhia. Bisericele naționale se puteau bucura chiar de privilegiul de a folosi curent și altă limbă de cult decât greaca și nu au fost supuse toate, întotdeauna, chiriarhiei patriarhale constantinopolitane². În ce privește cultura, Bizanțul a preluat și dezvoltat sistemul instructiv-educativ reprezentat de *paideia* clasică greco-romană, adaptându-l însă învățaturii Bisericii creștine și ideologiei imperiale și atribuindu-i drept finalitate modelarea personalității umane în spiritul lor. Creștină și imperială, cultura bizantină propagă, fără îndoială, valori universale, într-o limbă de comunicare universală, care e greaca bizantină, o variantă evoluată de *koiné* elenistică și în forme literare universal recomandabile, strict articulate potrivit normelor prescriptive ale retoricii de tradiție clasică³. Aceste forme puteau fi și au fost cultivate nu numai în greacă, dar și în celelalte limbi ale popoarelor din sfera de autoritate și influență a Bizanțului, stimulând astfel dezvoltarea culturilor naționale din „Commonwealthul” bizantin, cum a numit Dimitri Obolensky comunitatea bizantină de națiuni⁴, într-unul și același spirit, repet, imperial și creștin, așadar universalist.

Atât unitatea, cât și diversitatea formelor de organizare și cugetare politică, ale structurilor și vieții bisericești, ale culturilor din spațiul dominat real de Bizanț sunt lesne sesizabile de cercetătorii istoriei popoarelor din

² Hans-Georg Beck, *Kirche und theologische Literatur im Byzantinischen Reich*, München, 1959, Fr. Dvornik, *Byzance et la primauté romaine*, 1964.

³ Sinteze fundamentale privind literatura bizantină sunt clasicul manual al lui Karl Krumbacher, *Geschichte der byzantinischen Literatur*, München, 1897 și noile manuale care îl actualizează, fără să-l înlocuiască, ale lui Herbert Hunger, *Die hochsprachliche profane Literatur der Byzantiner*, I-II, München, 1978, Hans-Georg Beck, *Kirche und theologische Literatur im Byzantinischen Reich*, München, 1959 și *Geschichte der byzantinischen Volksliteratur*, München, 1971. Pentru spiritul clasicizant și retorismul culturii bizantine trimit la Franz Dölger, *Die byzantinische Dichtung in der Reinsprache*, Berlin, 1948, p. 7-13; Herbert Hunger, *Aspekte der griechischen Rhetorik von Gorgias bis zum Untergang von Byzanz*, Wien, 1972; Fr. Dölger, *Der Klassizismus der Byzantiner, seine Ursachen und seine Folgen*, „Geistige Arbeit“, 5, 1938, 12, p. 3-5 (=Paraspora, Ettal, 1961, p. 366-377); Romilly J. H. Jenkins, *The hellenistic Origins of Byzantine Literature*, „Dumbarton Oaks Papers”, 17, 1963, p. 43. O admirabilă sinteză privind spiritul creștin în cultura bizantină aparține lui Herbert Hunger, *Reich der neuen Mitte. Der christliche Geist in der byzantinischen Kultur*, Graz-Wien-Köln, 1965.

⁴ Dimitri Obolensky, *The Byzantine Commonwealth*, Londra, 1971 (=Un Commonwealth medieval: Bizanțul, Europa de Răsărit, 500-1453, Traducere: Claudia Dumitriu, Postfață: Nicolae-Șerban Tanașoca, Editura Corint, București, 2002).

acest spațiu. Este cert că, pentru toate aceste popoare, modelul bizantin a fost factorul universal creator de unitate, iar particularitățile ființei fiecăruia dintre ele și ale condițiilor lor de viață (trăsăturile psiho-somatice native și habitudinile psihice dobândite, tradițiile proprii, gradul de complexitate al organizării sociale și nivelul de civilizație, condițiile geografice în care și-au desfășurat viața, influențele externe asimilate în conjuncturi istorice date) au fost factori creatori de diversitate națională. Bizantine în măsura în care se inspiră din și servesc aceeași ideologie, respectă și propagă aceeași învățătură religioasă, se supun acelorași norme estetice, folosesc aceleași procedee artistice, fundamentate de aceeași teorie cu rădăcinile în antichitatea clasică greco-romană, statele și culturile popoarelor modelate de acțiunea și influențele Imperiului constantinopolitan dezvoltă tot atâtea variante naționale, mai mult ori mai puțin provinciale, ale bizantinismului pe care îl îmbogățesc cu elemente originale și pe care îl prelucrează totodată, adaptându-l propriilor lor aspirații și capacități creative, de cele mai multe ori la un nivel mult mai modest, dar cu rezultate de frapantă autenticitate și inefabil farmec.

Nu voi avea nesăbuința să afirm că Doamna Zoe a formulat ea, cea dintâi, asemenea opinii despre universalitatea Imperiului bizantin și a civilizației sale, despre rolul lor stimulat în dezvoltarea culturilor naționale din Sud-Estul și Răsăritul Europei. Știm cu toții că, la noi, Nicolae Iorga⁵, urmat de discipolii săi, este cel care a declanșat mișcarea de idei vizând reconsiderarea valorii universale a elenismului bizantin și post-bizantin și efectele influenței lui, după cum, în cultura greacă, Dionysios Zakynthinos⁶, întemeietorul școlii bizantinologice grecești contemporane, a restituit Bizanțului, rupând cu interpretările romantice, îngust naționaliste,

⁵ Despre concepția bizantinologică și contribuția lui Nicolae Iorga la dezvoltarea studiilor bizantine, v. *Nicolae Iorga – istoric al Bizanțului*, culegere de studii, îngrijită de Eugen Stănescu, București, 1971 (autori: Eugen Stănescu, Emanuela Popescu, Andrei Pippidi, Stelian Brezeanu, Tudor Teoteoi, Cristina Rotman, N. Ș. Tanașoca, Radu Lăzărescu, Olga Cicanci).

⁶ Dionysios Zakynthinos, *Du romantisme au nationalisme*, p. 41-47 și *Le point de vue des épigones*, p. 89-96 din *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinischen Gesellschaft*, XV, 1966, unde sunt grupate o serie de studii consacrate *Bizanțului în gândirea istorică a Europei cu începere din sec. XVII*.

dimensiunea lui ecumenică, cosmopolită, iar dintre învățații ruși, exilatul prinț Dimitri Obolensky a relevat mai pregnant decât oricine rolul Bizanțului în integrarea europeană a națiunii sale ca și a tuturor națiunilor ortodoxe din Balcani. Este însă meritul Doamnei Zoe de a fi promovat statornic, uneori împotriva curentelor dominante de idei ale vremii în care a trăit, asemenea puncte de vedere și judecăți de valoare asupra funcției integratoare, în sens ecumenic, a Bizanțului în spațiul supus autorității sale politice și influenței sale culturale.

Precaritatea poncifelor negative despre Bizanț și literatura bizantină.

Pe lângă prejudecățile privitoare la semnificația și rolul influenței bizantine în cultura românească și în culturile celorlalte popoare ortodoxe, Zoe Dumitrescu-Bușulenga, Maica Benedicta, nu ostenea să combată, cu pasiune, inteligență și erudiție, pe bună dreptate, toate poncifele negative despre Imperiul și cultura bizantină ca atare, moștenite de istoriografia europeană modernă atât de la rivalii și adversarii occidentali, latinii romano-catolici, ai Bizanțului din Evul Mediu, cât și de la gânditorii luminiști din secolul al XVIII-lea, înverșunați deopotrivă, aceștia din urmă, în numele rațiunii, atât împotriva bizantinismului, cât și a catolicismului. Aceste poncife sunt numeroase și nu au fost încă înlăturate cu totul din mentalitatea contemporanilor noștri.

Într-adevăr, limitându-ne la domeniul literaturii, putem aminti că, pentru mulți cercetători, unii chiar cu merite mari în editarea textelor bizantine, precum, ca să dau exemplul concludent, filologul Max Treu⁷, literatura bizantină este marcată de *epigonism* și *sterilitate*, ea n-ar fi decât o colecție de imitații neinteresante, servile ale literaturii elenistice. Deși foarte îndatorată modelului clasic antic, producția literară bizantină este însă, în realitate, foarte originală nu numai prin ideile noi pe care le vehiculează folosind panopia mijloacelor retorice moștenite de la cei vechi, dar și prin genurile literare noi pe care le elaborează, între care, de pildă, imnografia religioasă (*condacele* și *canoanele*), viețile de sfinți și biografiile de împărați, cronicile universale, istoriile contemporane cu tentă memorialistică. Acuzată adesea că ar propaga *obscurantismul fanatic* și

⁷ Max Treu, *Nicephori Chrysobergae ad Angelos orationes tres*, Programm Friedrichs-Gymnasium Breslau, 1892, p. 41 urm. cu o vehementă ieșire împotriva „turmei sordide” a scriitorilor bizantini.

servilismul lingușitor față de monarhul autocrat, literatura bizantină vedește, dimpotrivă, de multe ori o mare deschidere de spirit din partea autorilor ei, erudiți cu multiple curiozități intelectuale și pasionați bibliofili, familiarizați cu sistemele filosofice și valorile literare antice, cu platonismul și aristotelismul, cu marile tradiții ale retoricii, interesați de producția culturală și spiritualitatea occidentală și sensibili la sugestiile lor, dotați cu spirit critic față de despotism, fanatisme și superstiții, atașați drepturilor cetățenești, libertății de gândire și expresie, în limitele firești pentru Evul Mediu ale ideologiei imperiale și ale dogmaticii creștine. Nu obscurantismul, ci un anumit *umanism creștin*⁸ caracterizează, așadar, în realitate, literatura bizantină. El stă la baza sistemului educativ bizantin, avatar creștin al anticiei *paideia*, și e transmis, o dată cu ea, Occidentului, care-l receptează cu entuziasm, în pragul Renașterii⁹. În sfârșit, *monotonia*, corolarul celorlalte defecte mai sus menționate, imputată frecvent literaturii bizantine, nu poate fi nici ea reținută ca o trăsătură definitorie a acestei literaturi. Fără să contestăm unitatea stilistică a textelor literare bizantine, datorată atât limbii literare în care sunt scrise – greaca comună „pură”, clasică – oarecum artificială, dar mlădiată cu eleganță, precum latina ciceroniană a lui Erasmus, cât și concepției retorice, clasicizante despre literatură în spiritul căreia sunt elaborate, nu putem să nu remarcăm totuși frapanta lor diversitate de conținut și formă.

Literatura parenetică bizantină.

Literatura parenetică, unul dintre genurile literare bizantine cele mai originale și mai bogat reprezentate, ilustrează în chip pregnant toate aceste trăsături fundamentale ale literaturii Bizanțului. Într-una dintre ultimele mele convorbiri cu aceea care devenise Maica Benedicta, îi împărtășeam preocupările mele legate de traducerea principalelor texte parenetice bizantine în românește și dezvoltam considerațiile asupra acestui gen literar bizantin pe care am ales să le reformulez și în fața dumneavoastră, astăzi, în amintirea ei, a erudiției, a spiritului de finețe, a gustului literar de care dădea strălucită dovadă în asemenea dialoguri, în care se angaja cu nobilă pasiune.

⁸ Herbert Hunger, *Der christliche Humanismus*, în *Reich der neuen Mitte*, Graz-Wien-Köln, 1965, p. 355-369 (= N. Ș. Tanașoca, *Literatura Bizanțului*, București, 1971, p. 121-143).

⁹ Cf. Paul Lemerle, *Le premier humanisme byzantin. Notes et remarques sur enseignement et culture à Byzance des origines au Xe siècle*, Paris, 1971.

Confundată multă vreme cu literatura encomiastică¹⁰, literatura parenetică este unul dintre genurile retoricii aulice bizantine. Ambele sunt avataruri bizantine ale vechii retorici demonstrative, de aparat (*epideiktice*) grecești și au ca scop propagarea imaginii suveranului ideal, prin cuvântări rostite în cadrul ceremoniilor de la Curtea imperială, cu diferite prilejuri. Textele aparținând genului encomiastic sunt cuvântări de laudă, *enkomia*, care îl elogiază pe bazileu pentru că ar întrupa calitățile suveranului optim, celelalte, parenezele sunt cuvântări educative, de sfătuire, *paraineseis*, care recomandă bazileului însușirea calităților absolut necesare suveranului optim. Și unele și celelalte sunt, așadar, expresii și mijloace de propagandă ale ideologiei imperiale bizantine, pledoarii în favoarea doctrinei puterii monarhice absolute de drept divin a împăratului, texte revelatorii și normative de teologie politică. Cuvântările parenetice și encomiastice reprezintă mai mult decât mostre de literatură ori de retorică. Ele sunt componente esențiale ale „liturghiei imperiale”, ale aceluși spectacol desfășurat după un scenariu savant întocmit, ce însoțește aparițiile în public ale monarhului, spectacol menit să dezvăluie participanților, prin rituri și simboluri, prin cuvinte și gesturi, prin aclamații, piese de vestimentație și însemne, măreția puterii imperiale, originea ei divină, semnificația politică și religioasă a actelor împăratului¹¹.

Herbert Hunger, învățatul care a surprins cel dintâi și cel mai exact trăsăturile definitorii ale genului literar parenetic bizantin¹², a demonstrat că nu oricine putea să scrie, necum să-i adreseze împăratului, în cadrul solemn al ceremoniilor de la Curte, cuvântări parenetice. Asemenea texte prescriptive, destinate de cele mai multe ori fiilor de împărați, rostite public fie în momentul asocierii lor la domnie, fie cu prilejul preluării succesiunii, fie în alte împrejurări, nu puteau fi, în principiu, alcătuite decât de persoane îndreptățite să-i dea sfaturi unui împărat, adică fie de părintele împăratului, așadar de împăratul în exercițiu, fie de un preceptor al tânărului împărat, fie de un înalt dregător devotat, înzestrat cu experiență politică, talent literar și oratoric și cultură generală. Șirul autorilor bizantini de pareneze este deschis de Synesios din Cirene (cca. 370 – cca. 412), cu a sa cuvântare *Despre*

¹⁰ P. Hadot, în *Reallexikon für Antike und Christentum*, s. u. *Fürstenspiegel*, Stuttgart, 8, 1972, p. 497-502.

¹¹ Cf. Otto Treitinger, *Die oströmische Kaiser-und Reichsidee nach ihrer Gestaltung im höfischen Zeremoniell*, Jena, 1938.

¹² Herbert Hunger, *Die hochsprachliche profane Literatur der Byzantiner*, I, München, 1978, p. 157-165.

împărăție rostită de el în fața împăratului Arcadius, în calitate de ambasador al cetății sale, cuvântare în care apără libertățile cetățenești și opțiunile ei politice, inclusiv libertatea de expresie (*pareisia*) și creionează curajos portretul bunului împărat, opunându-l monarhului nelegitim, tiranului¹³. Lui Synesios, personalitate aparținând epocii de tranziție de la Roma la Bizanț, îi succed autorii autentici bizantini de pareneze, dintre care sunt de amintit: *Agapet Diaconul*, probabil preceptorul împăratului Iustinian, în secolul al VI-lea¹⁴; împăratul *Vasile I Macedoneanul* (867-886), întemeietorul dinastiei zise macedonene, autorul oficial a două pareneze adresate fiului său, viitorului Leon al VI-lea zis Cel Înțelept (886-912), autorul lor real fiind însă, pare-se, patriarhul ecumenic *Fotie* (858-867, 877-886), preceptorul lui Leon¹⁵; *Teofilact* (1090-1108), viitorul arhiepiscop al Ohridei, preceptorul lui Constantin, fiul lui Mihail al VII-lea Dukas (1071-1078)¹⁶; *Kekaumenos*, general în retragere din Larisa Tesaliei (sec. XI), autorul unei pareneze atipice prin care adresează fiilor săi sfaturi privitoare la comportamentul în diferite demnități publice, inclusiv demnitatea de împărat¹⁷; *Nichifor Blemmydes* (1197-1272), reprezentant al umanismului niceean de după căderea Constantinopolului sub latini, care adresează, în secolul al XIII-lea, sfaturi de comportament imperial viitorului

¹³ Synesio di Cirene, *Sulla regalità*, a cura di Carlotta Amande e Paola Graffigna, con una nota di Luciano Canfora, testo greco a fronte, traduzione latina di Dionysius Petavius, Palermo, 1999.

¹⁴ Agapetos Diakonos, *Der Fürstenspiegel für Kaiser Iustinianos*, Erstmals kritisch herausgegeben von Rudolf Riedinger, Athenai, 1995 (Hetaireia philon tou laou, Kentron Ereunes Byzantiou). Despre Agapet, v. acum și Renate Frohne, *Agapetus Diaconus. Untersuchungen zu den Quellen und zur Wirkungsgeschichte des ersten byzantinischen Fürstenspiegels*. Diss. Tübingen, 1985.

¹⁵ Kurt Emminger, *Studien zu den griechischen Fürstenspiegeln. II. Die spätmittelalterliche Übersetzung der Demonicea. III. Βασιλε ου κερ λαια παραινετικ*. Inaugural-Dissertation zur Erlangung der Doktorwürde der philosophischen Fakultät (I. Sektion) der K. Ludwig-Maximilians-Universität zu München, vorgelegt von Kurt Emminger, München, 1913, p. 23-73 (textul bizantin: p. 50-73).

¹⁶ *Discours au Porphyrogénète Constantin Doukas*, în *Theophylacti Achridensis Opera*, I, recensuit, gallice vertit, notis indicibusque instruxit Paulus Gautier, Tesalonic, 1980, p. 177-211.

¹⁷ *Sovety i rasskazy Kekavmena. Sočinenie vizantijskogo polkovodca XI veka*, podgotovka teksta, perevod i komentarii G. G. Litavrina, Moskva, 1972.

Teodor al II-lea Laskaris (1254-1258), discipolul său¹⁸; *Toma Magistrul*, în călugărie *Teodul* (1270-1325), care scrie o lucrare parenetică pentru discipolul său Constantin Paleologul, fiul lui Andronic al II-lea Paleologul (1282-1328) și o alta, foarte originală, un soi de manual al bunului cetățean, destinată tuturor bizantinilor¹⁹; împăratul *Manuel al II-lea Paleologul* (1391-1425), bazileu savant și calofil, autorul unei lucrări parenetice foarte elaborate, adresate, în chip de testament, fiului său, viitorului împărat Ioan al VIII-lea Paleologul (1425-1448)²⁰.

Factori ideologici și literari de unitate a literaturii parenetice bizantine.

Atât sub raportul conținutul ideatic, cât și sub raportul formei literare, literatura parenetică bizantină înfățișează cititorului aspecte de incontestabilă unitate, confundată de exegeții mai puțin capabili ori dispuși să înțeleagă mentalitatea bizantină cu monotonia. Au conferit unitate acestui gen literar, pe de o parte, *factori ideologici*, pe de alta *factori literari*.

Ideologia imperială bizantină nu a suferit modificări substanțiale de-a lungul mileniului de existență a Bizanțului²¹. Vom găsi, așadar, în toate textele parenetice bizantine, referiri la unicitatea și ecumenicitatea Imperiului, la preeminența lui absolută asupra tuturor formațiunilor politice din lume, la funcția lui civilizatoare și misionară creștină, la concordia (*symphonia*) ce trebuie să guverneze raporturile dintre Imperiu și Biserică, la originea dumnezeiască a puterii imperiale, *charisma* politică încredințată nemijlocit de Dumnezeu alesului său, la datoria bazileului de a imita

¹⁸ Pareneza lui Blemmydes, intitulată metaforic *Basilikos andrias*, „statuia imperială”, a fost editată critic de Kurt Emminger, *Studien zu den griechischen Fürstenspiegeln, I. Zum Andrias basilikos des Nikephoros Blemmydes*, Programm des Königlichen Maximilians-Gymnasiums, München, 1906, p. 8-36.

¹⁹ Textele lui Toma Magistrul (Teodul Monahul) sunt editate în Migne, *Patrologia Graeca*, 145, col. 447-496 și col. 495-548, însoțite de traducere latină. Au fost traduse în germană și adnotate de Wilhelm Blum, *Byzantinische Fürstenspiegel. Agapetos, Theophylakt von Achrid, Thomas Magister*, Stuttgart, 1981, p. 99-193.

²⁰ Pareneza lui Manuel II Paleologul a fost publicată, însoțită de o traducere în limba latină, în Migne, *Patrologia Graeca*, 156, col. 320-384. Împăratul Manuel al II-lea a mai scris șapte cuvântări etico-politice adresate tot fiului său Ioan (PG, 156, col. 385-561) și o alta destinată supușilor săi credincioși (PG, 156, col. 561-564), cf. Herbert Hunger, *Die hochsprachliche profane Literatur der Byzantiner*, I, p. 164, n. 17.

²¹ Hélène Ahrweiler, *L'idéologie politique de l'Empire byzantin*, Paris, 1975 (=Ideologia politică bizantină, Traducere: Cristina Jinga, Postfață: Nicolae-Șerban Tanașoca, Editura Corint, București, 2002). V. și Endre von Ivanka, *op. cit.*

modelul divin, cultivând virtuțile adecvate misiunii sale (*virtuțile teologale* – credința, speranța, dragostea, *virtuțile cardinale* – înțelepciunea, moderația, curajul, dreptatea, *celelalte virtuți naturale*), la comportamentul ideal al monarhului îndemnat să-și aleagă judicios sfetnicii, preferându-i pe aceia care-i spun adevărul în față, la principiile moralei creștine ce trebuie respectate (milostenie, smerenie, înfrânare de la excese, castitate, fidelitate conjugală, fidelitate față de prieteni, spirit de dreptate față de dușmani, iertarea tuturor semenilor etc.), la etosul bizantin specific pe care trebuie să-l păzească (apărarea integrității Imperiului și îndeplinirea misiunii sale, apărarea și propagarea ortodoxiei, cultivarea minții și a trupului potrivit principiilor *paideii* clasice încreștinate, comportarea civilizată în societate, abținerea de la oprimarea celor nevoiași, evitarea fiscalismului excesiv, respingerea venalității funcțiilor, asigurarea păcii mondiale și armoniei sociale, abținerea de la privilegierea barbarilor în detrimentul romeilor etc.).

Factorii literari care dau unitate genului parenetic țin de clasicismul bizantinilor, de respectul lor scrupulos față de tradiția retorică. La originea acestui gen stau, în primul rând, cuvântările de sfătuire adresate de Isocrate lui Nikokles, lui Evagoras, lui Demonikos (*Sfaturile către Demonikos* ar putea fi un elaborat tardiv în stil isocratic), precum și scrierile similare ale urmașilor lui, între care Dion Chrysostomos, cu ale sale cuvântări adresate împăratului Traian. Cel de al doilea model literar al parenelor bizantine sunt cărțile parenetice ale Sfintei Scripturi (*Înțelepciunea lui Solomon*, *Înțelepciunea lui Iisus fiul lui Sirah*, *Proverbele lui Solomon*) și gnomologia creștină (*Patericul*, *Limonariul*). Cercetătorii au identificat setul de locuri comune retorice referitoare la calitățile principelui optim preluate de autorii bizantini de la înaintașul lor exemplar, Isocrate, dar prelucrate în spirit creștin și îmbogățite cu *topoi* aparținând literaturii gnomologice vetero-testamentare și creștine. E vorba de comparații, metafore, epitete, sintagme, chiar și jocuri de cuvinte: împăratul este asemenea soarelui, Imperiul este asemenea unei corăbii, iar împăratul cârmaciul ei, fericit Imperiul condus de un împărat filosof, împăratul este unsul lui Dumnezeu căruia trebuie să-i dea socoteală pentru felul în care-și îndeplinește misiunea, împăratul nu trebuie să uite că este un muritor ca toți ceilalți oameni, împăratul trebuie să-și aleagă prietenii cu grijă, să nu se lase sedus și corupt de lingușitori etc. Există, din punctul de vedere al structurării discursului, două tipuri de pareneze bizantine, corespunzătoare celor două modele amintite: cuvântările „legate”, dezvoltări organice și logic structurate de idei despre împărăție, după modelul isocratic, și capitolele sfătuitoare

(*kephalaia parainetika*), culegeri de apoftegme formulate concis, în capitole ce se înșiruie oarecum aleatoriu, fără legătură logică între ele, rânduite uneori numai în așa fel încât inițialele primelor cuvinte din fiecare capitol să formeze un acrostih, cuprinzând „iscălitura” autorului și numele dedicatului. Cele două modele retorice fundamentale sunt respectate riguros, în spiritul clasicismului, de autorii bizantini de pareneze, de aici unitatea genului. Primei categorii îi aparțin, de pildă, cuvântările lui Teofilact, Toma Magistrul (Teodul Monahul), Kekaumenos, celei de a doua lucrările lui Agapet, Vasile I Macedoneanul, Manuel al II-lea Paleologul²².

Factori ideologici și literari de diversitate a literaturii parenetice bizantine.

Diversitatea literaturii parenetice bizantine, ocultată în mare măsură de perenitatea ideologiei imperiale, pe de o parte, a doctrinei literare clasicizante, pe de alta, și încă insuficient pusă în lumină de exegeți, se manifestă atât în conținut, cât și în formă. La nivelul conținutului, diversitatea este rezultatul modulării variate de către autori a mesajului ideologic, în esență același, în funcție de împrejurările generale și de opțiunile personale ale scriitorilor, cu accente dictate de necesitățile momentului, de angajamentele lor politice partizane, de formația lor culturală, de intențiile lor propagandistice imediate. Așa, de pildă, cuvântarea diaconului Agapet adresată împăratului Iustinian, discipolul lui, îndată după urcarea acestuia pe tron, reflectă o tendință, așa spune, conformistă, ea schițează în termeni aproape dogmatici, foarte generali, mai curând morali, desprinși de contingentele politice imediate și accesibili chiar celor mai simple spirite, portretul împăratului ideal într-o vreme în care creștinismul triumfa definitiv în Imperiul pe cale de reîntregire teritorială. Parafrazând zisa lui François Mauriac²³, așa spune că intenția lui Agapet nu e aceea de a schița în fața suveranului său modelul împăratului creștin ideal, ci de a-i recomanda unui creștin comportamentul adecvat condiției lui de împărat. Pareneza adresată fiului său Leon de împăratul Vasile I Macedoneanul, operă datorată în realitate, foarte probabil, patriarhului Fotie, prototipul umanistului bizantin, reflectă, în schimb, un nivel de

²² Herbert Hunger, *Die hochsprachliche profane Literatur der Byzantiner*, I, München, 1978, p. 157-160.

²³ Scriitorul François Mauriac, pe care-l citez din memorie, cunoscut pentru catolicismul său riguros, ținea să sublinieze că nu este un „autor de romane creștine”, ci un „creștin autor de romane”.

cultură înalt și un anumit intelectualism, ea face de altfel apologia *paideii* încreștinate, cuprinde citate și aluzii discrete la cultura clasică antică, merge până la formularea unor recomandări de lecturi utile, în spiritul epocii primului umanism și al primei renașteri bizantine căreia îi aparține²⁴ și pledează în favoarea ortodoxiei în termeni teologici de maximă tehnicitate dogmatică. La rândul ei, cuvântarea parenetică adresată nevârstnicului Constantin Dukas, fiul lui Mihail al VII-lea Dukas, de Teofilact, viitorul arhiepiscop al Ohridei, strălucit cărturar și retor, pare să aibă un mesaj politic imediat, ea face numeroase aluzii polemice la contextul politic în care este compusă. În condițiile venirii lui Alexie I Comnenul la putere, printr-o salutară lovitură de stat militară care a avut drept rezultat alungarea de pe tron a lui Nichifor Botaniates, uzurpatorul tronului lui Mihail al VII-lea și instaurarea unui regim de stabilitate dinastică, Teofilact opune „tiranului” pe suveranul legitim, pledând, mi se pare evident, în favoarea lui Alexie. Teofilact face un elogiu vibrant și împărătesei mame, Maria din Alania, pentru comportamentul ei de autentică basilissă creștină, cu o viață aproape ascetică, pentru vasta ei cultură teologică și profană. Văduva lui Mihail al VII-lea, devenită de nevoie soția lui Botaniates, era garantul legitimității imperiale și un personaj cheie pentru asigurarea succesului lui Alexie. *Sfaturile și povestirile* lui Kekaumenos, adresate urmașilor săi, cărora le recomandă comportamentul potrivit diferitelor dregătorii pe care le pot dobândi, inclusiv dregătoria supremă, imperială, dacă interpretarea mea e corectă²⁵, se disting prin caracterul lor foarte pragmatic, foarte profesional așa spune, autorul referindu-se la probleme punctuale curente de conduită politică, administrație provincială și strategie militară, lucru neobișnuit în celelalte pareneze. Singulară în felul ei, scrierea lui Kekaumenos este însuflețită de un sentiment „național” bizantin, romeic, foarte viguros, cu incontestabile accente de xenofobie, așa cum reiese din vehementa diatribă împotriva vlahilor, aromânii răzvrățiți în secolul al XI-lea din Tesalia sau

²⁴ Paul Lemerle, *Le premier humanisme byzantin*, Paris, 1971.

²⁵ Unii cercetătorii consideră că discursul parenetic pentru împărat din *Sfaturi și povestiri* ar aparține unui autor anonim diferit de Kekaumenos, alții că ar fi adresat împăratului în exercițiu. Putem accepta, cred că este vorba de un discurs fictiv către împărat, destinat expunerii ideilor strategului despre dregătoria imperială, după ce expusese părerile sale despre alte dregătorii și adresat, de fapt, spre lectură, urmașilor săi dintre care nu era exclus să se ridice chiar un împărat. Herbert Hunger, *Die hochsprachliche profane Literatur der Byzantiner*, I, p. 162, atrage atenția asupra originalității de fond și formă de care dă dovadă pareneza lui Kekaumenos.

din rezervele formulate asupra promovării unor aliați occidentali, franci, în demnități bizantine²⁶.

Diversitatea literaturii parenetice bizantine la nivelul formei se datorează formației intelectuale, talentului și opțiunilor estetice ale scriitorilor. Mai toți autorii de pareneze practică greaca arhaizantă, savantă, a literaturii clasicizante. Fie că preferă cuvântarea epideiktică de tip isocratic, fie că optează pentru culegerea de apoftegme de tip gnomologic, toți acești autori sunt familiarizați cu procedeele retoricii elenistice și dovedesc uneori un rafinament extrem în mânuirea lor, comportându-se, ar spune Hermann Hesse, ca niște autentici maeștri ai „jocului cu mărgelile de sticlă”. Agapet și Vasile I Macedoneanul, de pildă, recurg din abundență la paronomasii, homoioteleutoane, metafore rare, antiteze frapante, clauzule ritmice, iar Manuel al II-lea Paleologul își dedică fiului său lucrarea printr-un acrostih extrem de elaborat²⁷. În schimb, Kekaumenos, bizantin de instrucție mijlocie²⁸, scrie într-un stil simplu, într-o limbă mai apropiată de greaca vorbită în vremea lui. Luându-și libertatea de a recurge la mixajul genurilor literare, Teofilact îmbină în chip insolit, dar armonios, cuvântarea parenetică adresată tânărului său discipol Constantin Dukas cu discursul encomiastic în onoarea împărătesei mame Maria din Alania. Iar dacă umanistul niceean Nichifor Blemmydes își argumentează povețele adresate lui Teodor al II-lea Laskaris prin pilde desprinse din vastele lui lecturi, din istoriografia greco-romană și din *Biblie*, strategul Kekaumenos își ilustrează pragmaticile sfaturi prin pitorești povestiri edificatoare de evenimente trăite din trecutul lui și al familiei lui.

Literatura parenetică bizantină și literatura românească.

În ce măsură literatura parenetică bizantină a circulat în spațiul cultural românesc și în ce măsură a influențat ea creația literară din țările române? Nu am putut identifica până acum dovezi certe ale unei influențe directe a textelor parenetice bizantine la care m-am referit asupra *Învățăturilor lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie*, capodopera parenetică românească, redactată în slavonă, de admirabilă originalitate a

²⁶ Cf. Kekaumenos, *op. cit.*, p. 268-270 și 280-282.

²⁷ Acrostihul parenezei lui Manuel al II-lea se înfățișează, într-o traducere liberă, astfel: „Bazileul bazileului, Manuel lui Ioan, tatăl fiului, al sufletului meu rod oricum ar fi, hrană pentru sufletul tău în plină vigoare, căruia Dumnezeu să-i fie îndrumător”.

²⁸ Cf. Paul Lemerle, *Prolégomènes à une édition critique et commentée des „Conseils et Récits“ de Kékauménos*, Bruxelles, 1960.

cugetării politice, datorată fie lui Neagoe Basarab însuși, fie unui cleric împrumutat de domnitor. Similitudinile de conținut și formă dintre această lucrare și parezele bizantine sunt datorate desigur mentalității creștin-ortodoxe răsăritene comune, etosului domnesc tradițional de obârșie bizantină, sugestiilor ideologiei imperiale bizantine și acelei tradiții literare bizantine, mai mult sau mai puțin bine cunoscute la români, care și-a pus amprenta asupra întregii noastre literaturi vechi fie direct, fie, mai ales, prin intermediul literaturii slavone. *Învățăturile lui Neagoe* sunt o excepțională ilustrare a felului în care universalismul bizantin a stimulat afirmarea fondului național, particular, românesc. În trecut fie spus, am fost ispitit o clipă să cred că, așa cum Vasile I Macedoneanul a apelat la Patriarhul Fotie pentru elaborarea Sfaturilor către fiul său Leon, Neagoe Basarab ar fi putut apela la Manuel Corintianul, marele retor al Patriarhiei ecumenice și, cum releva Petre Ș. Năsturel, consilier oficial al domnitorului român în chestiuni teologice²⁹, pentru a-i cere să elaboreze, în limba greacă, așa cum susținuse Leandros Vranoussis, *Învățăturile către fiul său Theodosie*, formulate în numele lui însuși. Rămân convins că o asemenea colaborare, legitimată de precedentul imperial bizantin și reflectând, într-o anumită măsură aspirația la asumarea rolului bazileului bizantin în lumea ortodoxă, după căderea Bizanțului, nu ar avea nimic jignitor pentru amintirea marelui voievod ori pentru demnitatea noastră națională, ba chiar dimpotrivă. Mărturisesc însă că argumentele lui Demostene Russo și ale lui Dan Zamfirescu în favoarea priorității versiunii slave a *Învățăturilor* față de cea grecească, datorată lui Manuel Corintianul, par de neclintit, așa încât și pentru mine marele retor rămâne să fie prețuit, deocamdată, din punct de vedere literar, ca simplu traducător din slavonă în greacă³⁰.

În schimb, așa cum a arătat, pe urmele lui Demostene Russo, Ariadna Camariano-Cioran, cel puțin patru dintre textele parenetice bizantine mai sus amintite – anume cuvântările lui Synesios, Agapet, Vasile I Macedoneanul și Teofilact – s-au bucurat de o largă circulație la noi ceva mai târziu, în secolele XVII-XVIII, în versiuni manuscrise, în numeroasele ediții tipărite în Occident începând din secolul al XVI-lea, în versiuni neogrecești și, unele, chiar în versiuni românești. Sevastos Kiminitis, rectorul Academiei domnești din București, i-a dedicat lui Constantin

²⁹ Cf. P. Ș. Năsturel, în "România literară" nr. 51(63)/1969.

³⁰ Dan Zamfirescu, *Neagoe Basarab și Învățăturile către fiul său Theodosie. Problemele controversate*, București, 1973.

Brâncoveanu traduceri sale în neogreacă ale textelor lui Synesios, Agapet și Teofilact, iar Chrisant Notaras, viitorul patriarh al Ierusalimului, i-a închinat aceluiași o traducere în neogreacă a parezei împăratului Vasile I Macedoneanul, care a și fost tipărită, la București, pe spezele domnitorului, împreună cu textul original bizantin, în 1691. Au circulat și sunt păstrate în multe manuscrise și versiuni românești ale operelor lui Agapet și Vasile I Macedoneanul. Parezele bizantine amintite erau interpretate, sub îndrumarea profesorilor lor, de elevii Academii domnești de la București și Iași, cu limba de predare greacă³¹. În epoca de neobizantinism românesc a secolelor XVII-XVIII, când orașul București a ajuns să facă figură de nou Constantinopol, în care greaca era limba înfrățirii universale, în stil clasicizant, întru Cristos, și nu organul de expresie exclusivă a identității etnice elenice, parezele bizantine au fost adesea citate deopotrivă de umaniști români (frații Greceanu, spătarul Milescu) ca și de învățați greci activi în Țările Române. Ele au inspirat scrierile parentice originale, elaborate în grecește, adresate de Matei al Mirelor lui Alexandru Iliăș (1616-1618), de Antim Ivireanul lui Ștefan Cantacuzino (1715), de Nicolae Mavrocordat fiului său Constantin (1725)³².

Reexaminarea și reevaluarea influenței literaturii bizantine asupra vechii literaturi românești, în ipostazele ei slavo-română, greco-română și curat românească, rămân pentru noi o datorie. Fie ca pilda și spiritul celei care a fost Doamna Acad. Prof. Zoe Dumitrescu-Buşulenga, ca monahie, Maica Benedicta, să ne ajute să o îndeplinim cum se cuvine.

³¹ Ariadna Camariano-Cioran, *Parénèses byzantines dans les Pays Roumains*, în *Études Byzantines et Post-byzantines*, I, Bucarest, 1979, p. 117-133. V. și Al. Duțu, „*Le miroir des princes*” dans la culture roumaine, „*Revue des Etudes Sud-Est Européennes*” 6, 1968, p. 439-479, Ihor Ševčenko, *Agapetus East and West. The Fate of a Byzantine „Mirror of Princes”*, „*Revue des Etudes Sud-Est Européennes*” 16 (1978), p. 3-44.

³² Ariadna Camariano-Cioran, *op. cit.*, p. 131-133.

Rodica Marinescu

Sub semnul Cetății Eterne

Am scris destul de multe pagini despre Roma, despre cele câteva călătorii pe care am avut șansa să le fac aici de-a lungul anilor și, mai ales, am revenit mereu la ideea că fiecare nouă despărțire nu a însemnat decât o reaprindere a dorinței mele arzătoare de a reveni. La întrebarea constantă, pe care mi-o puneam de fiecare dată, anume: cum poate Roma să mă lase să plec, când eu o iubesc atât de mult?, răspunsul ei, nerostit, dar resimțit de mine cu putere era și el continuu același: că tot lăsându-mă să plec o voi iubi mereu mai mult, așadar perioadele de absență nu făceau decât să-mi întărească afecțiunea, pe care tot ea apoi mă ajuta să o consum și să o mărturisesc la fața locului, rechemându-mă din timp în timp acolo. Și într-adevăr, marea iubire ce o port „orașului Eternității”, cum frumos îi spunea Romei profesorul Alexandru Balaci, mi-a fost răsplătită cu prisosință prin aceste reveniri succesive, fiecare cu o durată mai mare decât precedenta, într-o progresie, nu doar matematică, cantitativă, cât mai ales a calității cunoașterii și a unei tot mai intense trăiri interioare.

Aveam treizeci și trei de ani la prima mea întâlnire cu Roma. Era în 1991, într-o dimineață însorită de primăvară, când sub cerul unic al Italiei mi-am început întâiul periplu roman. Văzusem până în acel moment câteva orașe din sudul Italiei și eram deja stăpânită de o emoție specială, un fel de febră interioară și o neliniște, care se amplificau cu fiecă nouă zi petrecută acolo. Dar întâlnirea cu Roma a reprezentat momentul de maximă intensitate a acestui itinerar pe pământ italian. Învățasem din timp și cu sârguință tot ce aveam de văzut, străbătând de-atâtea ori cu ochii minții harta învățată aproape pe de rost. Am petrecut atunci doar două zile la Roma. Suficiente însă pentru a mă îndrăgosti. Aș spune brusc și iremediabil. Focul s-a aprins pe loc și de-atunci el se stinge și se reaprinde, funcție de cum mă aflu la Roma sau departe de ea. Experiența trăită acolo nu s-a mai repetat în nici un alt loc, nici chiar în alte orașe italiene, pline de farmec toate, e adevărat, dar nici unul nu era ca Roma. La sfârșitul acelei prime călătorii mi s-a întâmplat un lucru ciudat, greu de explicat și atunci, ca și acum. În ultimele ore petrecute în Cetatea Eternă am descoperit o latură a

caracterului meu neștiută până atunci; nu numai că devenisem dintr-o dată un personaj foarte tăcut, care nu mai dorea comunicarea cu nimeni, dar tot entuziasmul meu de până atunci a fost înlocuit de o tristețe și un regret fără margini. Momentul îmbarcării în avion a fost unul cumplit de dureros. Mi-a fost foarte greu să recunosc, dar era pentru prima dată când simțeam că dorul de casă și pentru cei dragi a rămas undeva în spatele acestui nou, dar atât de arzător atașament. Din acel moment am trăit tot timpul cu dorul de Roma și cu speranța vie că într-o zi voi putea reveni.

Un bun coleg și prieten de la Muzeul Țăranului Român, Costion Nicolescu, îmi spunea odată că o asemenea fidelitate nădăjditoare își află răsplată. Adesea, sau de cele mai multe ori, când nici nu te aștepți. Și avea dreptate. După cinci ani de la acea primă întâlnire cu Roma, în 1996, o șansă extraordinară m-a adus din nou aici, cam la același ceas de început de primăvară. De astă dată însă aveam și privilegiul să locuiesc la Accademia di Romania din Roma, unul din cele mai prestigioase lăcașuri de cultură românească de peste hotare. Pentru mine, ingineră în acea perioadă la Brașov (orașul în care m-am născut și unde am trăit patruzeci de ani) a fost o adevărată performanță să ajung într-un asemenea loc la Roma. Aveam parte, se pare, de acel strop de noroc pe care viața ni-l dăruiește uneori fără să înțelegem de ce tocmai nouă sau pentru care merite. Dincolo de aceasta însă, izbânda mea nu ar fi fost niciodată posibilă, dacă nu ar fi existat sprijinul neprețuit al doamnei profesoare Zoe Dumitrescu-Bușulenga, directoarea din acea perioadă a Accademiei di Romania din Roma (menționez că doamna Bușulenga a deținut această funcție din decembrie 1991 și până la începutul anului 1997). Încă din 1993 am avut bucuria nesperată să stabilesc cu domnia sa o corespondență, precum și un lung șir de conversații, telefonice la Roma, dar și întâlnindu-ne, la Văratec și București, când ea se afla în țară. Atunci am avut ocazia să mă apropiu și să cunosc îndeaproape *modelul* uman și cultural, căruia îi purtam o vie admirație și respect încă din adolescență. Tot atunci i-am vorbit îndelung despre preocupările mele; despre aplecarea mea, încă din copilărie, în ciuda profesiei pe care am ales-o, către artă, către muzică și literatură, către scris, destăinuindu-i spre marea dumneai uimire, că de-a lungul anilor luasem aminte cu interes și, cred eu și cu folos, la aproape fiecare carte sau articol pe care ea le publicase. Și mai ales, i-am vorbit cu multă înflăcărare despre Roma, povestindu-i pas cu pas cele văzute și trăite de mine acolo în prima călătorie. O amuza teribil, dar o și impresiona cred, când îi spuneam că, deși trecuseră doi ani de când m-am întors din acel prim voiaj roman, continuam

să port cu mine peste tot minunatul ei *Periplu umanistic*, pe care, cel puțin paginile dedicate Romei, nu conteneam să le citesc, împărtășind aceleași emoții, aceleași trăiri și bucurii.

Și într-o bună zi, pe neașteptate, înțelegându-mi întocmai entuziasmul și nădejdea, doamna profesoară m-a invitat la Roma, oferindu-mi șansa revederii, atât de mult visate.

Mă aflam așadar din nou sub semnul benefic al Cetății Eterne. Acum însă, și asta mi se părea de necrezut, pentru o lună întreagă. Cum spunea Costion: „ăsta da cadou în traista vieții!”. Timpul îmi părea nesfârșit, astfel că fiecare zi mi-o împărțeam între căutarea neobosită a reperelor orașului și participarea la acțiunile organizate la Accademia di Romania.

Când am ajuns eu la Roma, în aprilie 1996, trecuseră mai bine de patru ani de când aici se făcea și se transmitea cultură. Cultură adevărată și înaltă. Aproape săptămânal aveau loc manifestări de mare interes, despre care, la vremea aceea, țin minte, aflam destule vești și în țară, prin numeroasele transmisiuni directe, la radio și televiziune, cât și din presă. Amintesc foarte pe scurt câteva din evenimentele care au avut loc în perioada șederii mele de atunci la Roma: ajunseseam la câteva zile de la încheierea expoziției „Integrala Shakespeare”, a graficianului Nicolae Corneliu; am fost de față la inaugurarea expoziției de grafică românească contemporană, cuprinzând lucrări semnate de Marcel Chirnoagă, Ala Jalea Popa, Bogdan Stihii și alții; l-am ascultat pe profesorul Gheorghe Carageani vorbind despre importanța traducerilor și receptarea limbii române în Italia; am asistat la câteva conferințe, urmate de prezentări de filme, dar și de comentarii și analize, una dintre ele fiind dedicată bisericilor noastre de lemn din Maramureș. De asemenea, colocviile cu caracter arheologic, de primă importanță în programul tematic al Accademiei se desfășurau aici cu mare regularitate, având invitați de prestigiu din țară și din Italia. Profesorul Dinu Adameșteanu era nelipsit la asemenea manifestări, venind la Accademie cu mare bucurie și însuflețire, dar și cu nostalgia trecutului, a anilor petrecuți aici, la prestigioasa Bibliotecă a Școlii române de la Roma. Dar ceea ce m-a impresionat în mod deosebit a fost să constat interesul și importanța care se acordau zilelor dedicate lui Eminescu. Cred că nu a fost în acei ani vreo aniversare a Poetului fără să fie sărbătorită la Accademia di Romania așa cum se cuvine. La acel „Dialogo su Eminescu” din 25 aprilie 1996 au participat ca invitați din țară profesorul Vasile Vasile, specialist în muzică bizantină și violoncelistul Alexandru Moroșanu. Doamna Bușulenga se afla în fața subiectului cel mai iubit, pe care îl aborda de fiecare dată cu o

nouă și încântătoare pasiune. Am auzit pe cineva spunând atunci că a fost un discurs gravat în peniță; era într-adevăr o remarcă plină de rafinament, dar și perfect aleasă pentru definirea unei personalități atât de preocupate de căutarea și atingerea esențelor.

Mai puțin însă s-a știut – și s-a vorbit și mai puțin – despre strădania și eforturile doamnei profesoare pentru ca prestigioasa instituție să-și recapete funcționalitatea inițială, aceea de școală românească pentru formarea de savanți arheologi, filologi, istorici și artiști. Încă de la numirea ei aici s-a urmărit continuu revenirea la acel prim model, *modelul Pârvan*, și, implicit, la refacerea punților care legau prezentul cu începutul. Așadar, oricât de importantă era și menirea de centru cultural a Accademiei, principalul țel al activității doamnei profesoare în Italia, declarat în diverse interviuri și întâlniri, era reprimirea noastră în rândul celorlalte academii aflate la Roma. Acestea toate sunt întemeiate în primul rând pe studiul arheologiei, al limbilor clasice, istoriei, arhitecturii și artelor plastice. Numai împlinirea acestor obiective conferă instituției statutul de „școală”, adică de centru de specializare pentru savanți. Deși clădirea este a noastră, terenul fiind al italienilor există o clauză în contractul inițial, prin care orice abatere de la această primă destinație poate duce la pierderea instituției. An de an s-a așteptat aici trimiterea bursierilor. Doamna profesoară spunea că ar fi început chiar și numai cu 4 bursieri, așa cum făcuse Vasile Pârvan în 1922 la fondarea Școlii române de la Roma, cu condiția să fie sprijinită. Din păcate însă, această inițiativă, care ar fi însemnat enorm pentru noi, nu a fost suficient susținută la vremea aceea. Dar nu a rămas, se pare, nici fără ecou. Continuând cu aceeași aprigă dorință și depunând un efort uriaș, regretatul profesor Marian Papahagi, care a urmat la conducerea Accademiei di Romania a reușit readucerea bursierilor la Roma, începând din ianuarie 1999. Și în momentul de față la Accademia di Romania, cel puțin problema aceasta a bursierilor funcționează bine și cu destule rezultate.

Am considerat important să amintesc și această latură a activității doamnei profesoare Bușulenga la Roma, pentru a nu i se uita nici ei eforturile și marea strădanie depuse pentru readucerea bursierilor la Accademie.

Cum spuneam, o lună de zile la Roma însemna pentru mine un timp fără sfârșit... Îmi începeam fiecare dimineață cu un popas îndelung în spațiul miraculos al bibliotecii, unde întâia oară am intrat abia respirând, iar pașii i-am făcut pe vârfuri. De altfel, întreaga clădire a Accademiei di Romania te impresionează din primul moment al întâlnirii. Construită în stil neoclasic,

după planurile arhitectului Petre Antonescu, ea este una dintre cele mai impunătoare construcții din acest adevărat cartier al academiilor din Valle Giulia. Totul este conceput printr-o desfășurare a spațiilor în jurul unei curți interioare pătrate, un *atrium*, de mare rafinament și eleganță, iar cele două fațade s-au luat parcă la întrecere în echilibru, proporții și frumusețe. Și mai era aici un loc plin de duh, în care lumina și umbra își împărțeau suprafețe egale, lăsând doar soarelui dimineții puterea să le anihileze: era capela, pe care doamna Bușulenga a dorit-o cu atâta ardoare și ca pe ceva firesc în spațiul Accademiei și unde se păstrau întocmai rânduielele noastre ortodoxe.

Cum am știut să mă bucur atunci de fiecare clipă petrecută la Roma! Pândeam momentul în care o găseam mai liberă pe doamna profesoară ca să-i cer sfatul despre ceea ce urma să văd, dar mai ales învățam de la ea *cum* trebuie să văd. Așa am căpătat interes pentru detalii, pentru finețea și adâncimea lucrurilor, comparându-le mereu unele cu altele și încercând să le înțeleg complementaritatea. Mergeam pas cu pas, cu bucurie nesfârșită, pe urmele cărții amintite, având șansa, destul de rară, să-l am pe autor lângă mine.

Despărțirea a fost grea, parcă și mai dureroasă de astă dată. Mă comport din nou ciudat, abia dacă mai scot două-trei cuvinte. Tristețea mă copleșește din nou și cu două ore înaintea plecării sunt deja la gară, ca să nu-mi mai arăt supărarea și infinita părere de rău, pe care nu reușesc niciodată la Roma să le ascund.

După această călătorie plină de învățăminte și altitudini la care nici nu visam, am început, cu modestie, dar și cu tenacitate să scriu și eu o carte despre Roma, simțind că atâta iubire adunată trebuie la un moment dat mărturisită. Și cred azi tot mai mult că, sub semnul Cetății Eterne și a modelului care a fost pentru mine doamna profesoară Zoe Dumitrescu-Bușulenga, mi-am schimbat total, în anii imediat următori acelei întâlniri, traiectoria vieții și a profesiei, reușind în a doua parte a vieții să fac ceea ce mi-aș fi dorit de la început... dar poate atunci n-ar fi fost nimic din toate aceste frumuseți și bucurii pe care le-am trăit. Cred, așadar, că așa a trebuit să fie cum a fost.

M-am întors de curând, din nou, de la Roma. Oricât de des m-aș afla aici, de Roma nu mă satur niciodată. Revin în locurile pe care le-am văzut de zeci de ori cu aceeași bucurie și emoție de la început. Și oriunde m-aș afla în Cetatea Eternă, la sarcofagul etrusc al celor doi soți de la Villa Giulia, la mormintele lui Keats și Shelly, la biserica San Clemente, dar mai ales la *Tempietto*-ul lui Bramante de la San Pietro in Montorio, gândul plin

de respect și dragoste mă duce la doamna profesoară. Ea a fost cea care m-a trimis în căutarea lui, acolo, sus, în Gianicolo. Un loc cum nu mai e altul. Și-mi aduc aminte că, în seara în care m-am întors de la Tempietto la Accademie, foarte entuziasmată de întâlnirea aceea rară cu capodopera, mulțumindu-i pentru cât de multe m-a învățat, doamna profesoară mi-a spus: „Dar tu trebuie să tinzi mai sus!”. În ignoranța mea, am replicat grabnic, fără să gândesc prea mult: „Cum, se poate și mai sus decât dumneavoastră?”

Astăzi, când fizic doamna profesoară nu mai este lângă noi, exemplul ultim al maicii Benedicta m-a făcut să înțeleg sensul adânc al acelor cuvinte, iar modelul cultural și uman pe care l-am avut înainte ani de-a rândul să fie azi întrecut de modelul ei spiritual. Și dincolo de timp, în eternitate, el își găsește loc printre permanențe.

Constantin Ciopraga

Zoe Dumitrescu-Buşulenga și literatura română

Dimensiunea axială a operei sale se dezvăluie începând cu titluri ca **Sofocle și condiția umană** (1974), **Renașterea. Umanismul și destinul artelor** (1975), **Valori și echivalențe umanistice** (1973) ori **Periplu umanistic** (1979). Definitoriu, fenomenul umanist, antic și modern, se constituie sistematic – în viziunea sa – în teritoriu de investigații aprofundate, inclusiv din perspective comparatiste. Așadar, la Zoe Dumitrescu-Buşulenga, literatura română, obiect de studiu, devine *in toto* reflexul umanismului autohton, fenomen cu însemne diferite de ale altor spații.

I

Chiar în deschiderea monografiei **Ion Creangă** (1963), Zoe Dumitrescu-Buşulenga considera că opera acestuia e „una dintre cele mai dificile din câte cunoaște literatura română”; idee anticipată, în alți termeni, cu douăzeci și cinci de ani înainte, de G. Călinescu în **Viața lui Ion Creangă** (1938), după ce **La Vie et l'œuvre de Ion Creangă** de Jean Boutière (1930) fusese întâmpinată cu laude de către Mihail Sadoveanu și primise un premiu prestigios al Academiei Române. Însă monografia viitorului magistru la Sorbona excela în latura documentar-biografică, nu și în ordine estetică. A fost necesară intervenția lui G. Călinescu – cum rezultă din „Postfața” propriei construcții: „Biografia de date trebuie prefăcută într-o biografie de substanță”. Din perspectivă călinesciană, **Viața** – re-gândită de el – era un **portret**; „judecățile asupra operei le-am unit cu narațiunea biografică într-un portret totalitar”. În fapt, antrenanta-i evocare e un pseudo-roman, câtă vreme documentării riguroase i se suprapune un narativism alert urmând canoanele epicului. Discursul cu vibrație subliniat romanescă dă curs, pe alocurea, oralității crengiste. Față de atare precedente, Zoe Dumitrescu-Buşulenga precizează din capul locului: „Biografia scriitorului nu va fi tratată în aceste pagini”. Investigațiile sale pornesc doar de la operă, demers de o „temeritate” asumată.

Faptele și semnele lor, iată temeuri prioritare întru abordarea fenomenului Creangă; naratorul din **amintiri**, ca și cel din **povești**, este produsul mentalului popular genuin. Nu cu Caragiale ori cu Slavici i se găsesc analogii, ci cu precursori medievali necunoscuți; virtuțile lui Creangă sunt, în esență, ale unui „umanist european”. Umaniștii Renașterii relatau vechi modele greco-latine; humuleșteanul merge la „izvoarele milenare ale folclorului” pătruns fiind, bineînțeles, de etosul stabilizat, trăit direct. Teza lui Ibrăileanu despre realismul autorului de povești e și teza Zoei Dumitrescu-Bușulenga. La Creangă, impresionează mulțimea detaliilor de viață rustică – în acord cu „viziunea despre lume”; în comentariile călinesciene, observă ea, „lipsesc detaliile analizei” (p. 22). Câteva formulări dimitresciene sunt dintre cele fericit-expressive. Astfel, **Amintirile** au pulsație de „roman”; comicul bonom (gen Rabelais) vizând o „lume pe dos”, are un aer de clasicitate; stilistic, se vorbește de „lipsa tropilor”; lipsesc, de asemenea, notațiile cromatice, dar abundă cele de tip auditiv.

II

Exegetă a fenomenului Eminescu, Zoe Dumitrescu-Bușulenga a dat, de-a lungul anilor, studii fundamentale, vizând imaginea integrală a Faurului, motiv de demersuri analitico-sintetice, de reorchestrări și intertextualizare de strategii riguroase și ipoteze conexe. Felurile explicitări devin echivalente a ceea ce Paul Zarifopol înțelegea prin „exerciții de precizie”. Când în 1976 publica volumul **Eminescu – Cultură și creație**, cercetătoarea avea în vedere **Universul motivelor**; întocmea **Glose** și semnală **Confluente**, altfel spus punea în pagină dezbateri de tip comparatist. Peste ani (1989), substanța respectivei cărți tranzita parțial în **Eminescu – Viață, Creație, Cultură**, în plus cu o sută cincizeci de pagini de biografie esențială. O altă versiune, **Mihai Eminescu – Creație și cultură** (Ediție revăzută și adăugită) apărea în 2000, construcție încorporând pagini noi, bunăoară despre **Spiritul tutelar al culturii populare** ori despre **Eminescu între credință și tăgadă**. Câteșitrei volumele se constituie, finalmente, într-un repertoriu eminescian reprezentativ; de observat aici principiul vaselor comunicante, în intenția descifrării unui Eminescu mirabil, radiografiat din toate unghiurile, un vizionar modern cu rădăcini arhetipale.

Deschisă lucid sugestiilor hermeneutice și beneficiind de lecția lui Tudor Vianu (a cărei asistentă fusese), Zoe Dumitrescu-Bușulenga

utilizează cu aplomb instrumentația cea mai variată, înaintând pe complementarități. Ca atare, intră în joc principii ale antropologiei filozofice și ale psihocriticii, sugestii ale criticii genetice, preocupări tematiste și, neconținut, considerații comparatiste; o dată interesată (analitic) de microtext, deschisă altă dată problemelor de intertext, tentată concomitent de concepte, de curente și simbolisme revelatorii, dialecticiana trece, după caz, de la îndoiala logică la idei generale certe. Intrarea în timpul și spațiul eminescian înseamnă, pe de o parte, acces în miezul culturii populare, pe de alta, inserție în universul lui mito-filozofico-poetic, construct cauționând o axiologie plurală: istorică, etică, estetică. Despre arhitecturile eminesciene informează texte ca **Motivul istoric. Timp și spațiu național, Mitul pădurii, Motivul „Domei”, Motivul melancoliei**. Ne putem spune că melancolia lui Eminescu, una subsecventă relativităților și situațiilor flotante, reapare expurgată, sublimată – cum conchide comentatoarea – în **Luceafărul** („Hyperionul românesc”), inclusiv în **Floare albastră** și în varii texte erotice. Structură gânditoare, „fundamental divizată”, poetul percepe ulcerat „prăpastia dintre aparența și esență”, constatare căreia doar erosul (idealizant) și visul li se opune iluzoriu. Toată opera demiurgului – citim în **Eminescu și visul** – e priveliștea unei căutări continue, fantasticitate de anxietăți și aprehensiuni: „Aria cunoașterii eminesciene desfășurate de cel mai târziu romantic european care a trecut prin toate orizonturile înaintașilor într-o tipologie și în a cărei **domă** găsim ca într-o sinteză, fundată pe o evoluție de felul celei implicate în principiul **ontogenia repetă filogenia**, reminiscențe din Sturm und Drang, din Byron, Shelley, Vigny, din Novalis, Brentano ori Heine etc., etc., este enormă. Ea se descoperă în universul operei, în geografia acestuia...”

Numeroase, fragmentare și inegale, comentariile anterioare despre Eminescu și cultura germană, despre contactele cu filozofia, cu literatura și artele, rămăseseră dispersate prin volume și periodice. Coerenta lor regândire, în **Eminescu și Romantismul german** (1986), e un fel de *summa*, o totalizare problematică; germanistă, anglistă și francizantă, Zoe Dumitrescu-Bușulenga procedează la o doctă cartografiere de anvergură, urmărind relațiile tânărului, în curs de formație, cu literatura germano-austriacă, cu artele vizuale, cu muzica și teatrul, cu filozofia și celelalte. Cartea în cauză, una emblematică, ilustrează nu numai mecanismele comparatiste, dar și dinamica unui stil intelectual, în obiectiv intrând Jean Paul Richter, Hölderlin, Novalis, „Școala de la Yena”, „Școala din Heidelberg”, Brentano, Arnim, Eichendorf și ceilalți. Pagini ca acestea

(peste 180 reproduse din **Eminescu – Viată, Creație, Cultură** 1989) sunt modele de acribie, de erudiție și vivacitate dialectică. În timpul stagiului berlinez, în context favorabil, Poetul va fi meditat la „relațiile dintre individual și național, dintre național și universal, pe temeuri antropologice, psihologice și filozofice”. Ipotezele, firește, au și ele partea lor. Poate prin „intermediul înrâuririi catalitice, el va fi luat în calcul propriile rădăcini naționale”. Ulterior, în ambianța de la „Junimea” s-au produs alte limpeziri care, suprapunându-se „experienței inițiatice” germane, aveau să-i radicalizeze gândirea.

Către concepte ca **influență** ori **înrâurire**, Zoe Dumitrescu-Bușulenga privește cu maximă circumspecție. **Cât** și **cum** l-a marcat pe Eminescu romantismul german? Ce să înțelegem prin „înrâurire”? Și cât de semnificativă e aceasta? Răspunsul ține de fondul etno-spiritual – cu atributele lui defensive – și nu de factorul emițător din afară. Sevele mito-folclorice autohtone, și în legătură cu ele „sinteza Orient-Occident” ne particularizează; orizontul romantic european, conchide Zoe Dumitrescu-Bușulenga, a avut rădăcini în însuși spațiul nostru. „Nu mai putem vorbi despre înrâurirea lui Heine sau Lenau, în parte, de pildă, adevărate poncife ale bătrânilor critici din anii '20, '30, decât cu un foarte acut sentiment de insuficiență, ba chiar de jenă” (p. 7). Trimiterea merge, probabil, spre I. E. Torouțiu, care publicase (în 1930) studiul **H. Heine și Heinismul**, două volume.

III

Textele renaștentiste dimitresciene, cu accente pe **umanism** (1971; 1975) probau spectaculos apetența pentru mari sinteze de filozofie a culturii. Și în **Itinerarii prin cultură** (1982) frapează eseuri și medalioane în partitură divers-umanistă; altele, multe, au rămas prin periodice. Neliniștitul Heliade-Rădulescu fusese un vizionar, geniu din categoria „arhitecților de cultură”. După el, Eminescu „investea istoria cu sens, legând-o de destinul popoarelor, de misiunea lor în lume”. Cuprinzătorul Sadoveanu „pare a veni ca martor din străfunduri de istorie pe de o parte, iar pe de alta se poate întoarce pe firul timpului spre obârșii, făcând, printr-un proces adânc și misterios, de cunoaștere, timpul repetabil și timpul reversibil”. Un istoric prodigios, N. Iorga, acționase ca „mare conștiință a vremii” lui. În galeria personalităților modelatoare ori catalitice figurează, de asemenea, Arghezi, Voiculescu, Galaction, Al. Philippide, Mircea Eliade. Umanist sagace,

Tudor Vianu, „europeanul raționalist”, de o „gravitate funciară”, a dat „suprema lecție de «suflet, frumoasă»“, iar G. Călinescu aspira „să transforme orice frântură de real în operă de artă...”

În spiritul lui Iorga din **Oameni care au fost** se succed pagini remarcabile despre Brâncuși, Pallady și G. Enescu. Din alte literaturi erau invocați moralistul Montaigne, Rousseau, Rilke și alții, iar în încheiere figurează **Gânduri de umanist**, proiecții îndelung cristalizate. Dintre tinerii în ascensiune, doar Ioan Alexandru avea să fie încorporat în **Itinerarii**; alte trei micro-texte, ocazionale, semnaleză apariții curente. O sută douăzeci de prefețe și studii introductive trimit spre scriitori români și străini – de mult consacrați ori debutanți. Deși își recuză calitatea de critic literar, de astă dată Zoe Dumitrescu-Bușulenga participă frecvent la activitatea culturală curentă, practicând degajat critica de lansare.

Spectacol de idei – în special în materie de eminescologie –, demersul global al gânditoarei orientează spre unumanism plural. Într-o măsură, ea face un cuplu impunător cu Rosa del Conte, analista **absolutului** eminescian. Uneori, Zoe Dumitrescu-Bușulenga comportă fervori ideatice în modul unei Alice Voinescu; se întâlnește cu Svetlana Paleologu-Matta în latura asociativă.

Cincizeci de ani de la prima mea întâlnire cu Zoe Dumitrescu-Bușulenga! Revederi periodice, la București și în alte părți. Peste douăzeci de vacanțe estivale în preajmă, în spațiul sacru al Mănăstirii Văratec. Întâlniri (în anii din urmă) în casa de sub pădure a maicii Benedicta, unde o invitase odinioară Valeria Sadoveanu și unde fusese găzduită un timp antrenanta Lily Teodoreanu. Apoi, iat-o în ultima ei săptămână de viață, la Iași. O regăseam cotidian în patul de la Spitalul de Urgențe. Epuizată fizic, era ca un duh vorbitor, gata de marea călătorie.

Categoric, eminescologa a fost o personalitate harismatică. O conștiință gravă. Un model global.

Dan Hăulică

Epifaniile cugetului

Sunt sub impresia acestor cuvinte cu care profesorul Ciopraga își încheia alocuțiunea. Față de precizia pe care o are de obicei epitetul în scrisul său, aici am simțit, încă mai mult, un fel de salt metaforic. Aceste lucruri sunt, într-adevăr, de neuitat, când profesorul, cel care mi-a fost profesor și îndrumător, vorbea despre „dogoarea asociativă”. E un termen de o justețe extraordinară, în cazul Doamnei Zoe. Înaintarea ei, care părea timidă, semăna cu mersul unui curs de apă, neevitând pragurile neașteptate, cu inegalități care erau suprem expresive și care traduceau, toate, această capacitate de a încorpora fervoarea. Au mai fost mari specialiste ale locuțiunii, chiar în tradiția românească, la Societatea Națiunilor, de pildă, la celebra Comisie de Cooperare Intelectuală, unde se găseau alături Thomas Mann cu Valéry, Bergson cu Einstein și cu alte mari personalități, Elena Văcărescu făcea o figură remarcabilă, dar, îmi povestea profesorul Oprescu, secretarul acestei Comisii, că odată a intrat la Geneva, într-una din sălile unde urma să se desfășoare o vastă ședință și unde, singură, într-o sală dezertică, Elena Văcărescu își spunea discursul, cu intonațiile perfect juste, studiat până la ultimul detaliu. Un fel de perfecționism care tindea la un efect complet și *figé*, ca oratoare, dar care este la antipodul spontaneității superioare a Doamnei Zoe. Ceea ce atingea ea în rostire era așa de aderent la palpitul interior, la mersul ideii, încât să excludă orice lustru care ar fi egalizat expresia. Eu cred că asemenea pătrunzătoare caracterizări ne obligă să ieșim din convenit, atunci când vorbim despre un stil de expresie și despre un stil care merge mult mai departe, un fel de a fi, de a ființa.

Era, în ultimele zile, eu urmăream, de la Paris, la telefon, această sumbră evoluție, din spitalul de la Iași – nobila noastră prietenă era acum un duh vorbitor, gata pentru Marea Călătorie. Ați spus așa de frumos, domnule Profesor!

O Mare Călătorie care era o invitație la Absolut, și mi se pare că ședința noastră de astăzi ne obligă să cumpănim foarte bine această săgetare către absolut, către înalt, cum spunea doamna Marinescu: tensionând exemplar tot ceea ce este fecundă relativitate, într-o cultură bine articulată,

variata, de multiple resurse cum era aceea a Doamnei Zoe. Asta am gustat în expunerea așa de erudită a profesorului Tanașoca, nu un capitol numai decît de artă literară bizantină, dar șocul acesta, balansul acesta paradoxal între contrarii, dincolo de așteptări, și mi-a plăcut că făcea referire, în aceasta, la însuși mersul ideatic al Doamnei Zoe. Noi, poate greșesc, simplificăm de la distanță în mod monolitic experiențele trecutului. Or, toți marii nostri înaintași, oricât ar fi fost de fixați în anume opțiuni ideologice, Iorga, de pildă, erau capabili de neașteptate tresăriri ale curiozității. Iorga care scrie lucruri extraordinar de pătrunzătoare despre America, despre Scandinavia, de pildă, Iorga care în „Bizanț după Bizanț” nu pregetă să-i arate meritele lui Mehmed Cuceritorul, cel care masacră timp de trei zile populația Constantinopolului, dar care, după aceea, se arătase un monarh echilibrat, știind, de pildă, să pună măsură și echilibru în disputele creștinilor, ale grecilor, în jurul problemelor Patriarhiei Ortodoxe de la Constantinopol. Și Iorga urmărește, în chip nuanțat aceste lucruri – dincolo de fixisme ideologice.

Ceea ce mi se pare interesant și de reținut pentru viitor, pentru noi toți, din expunerea profesorului Tanașoca este că în aria de curiozitate a Doamnei Zoe nu exista doar Bizanțul după Bizanț, în care ne-am instalat noi cam comod pe urmele lui Iorga, ci exista Bizanțul pentru el însuși. Ceea ce e cu mult mai rar, ceea ce reclamă o mai aprigă situație la izvoarele erudiției. Și care ne poate proiecta într-o dialectică cu mult mai productivă astăzi, pentru că toată această balansare între versante de cultură îndepărtate, între nord și între sud, sudul mediteranean, pe care îl reprezintă Bizanțul, în continuare, găsește astăzi servitori în câmpul artelor, de o neașteptată eficiență. Gândiți-vă la o balerină de forța, de importanța lui Caroline Carlson, care este considerată o glorie a coregrafiei americane, dar care este de origine nordică, dinspre Finlanda, și care nu dă înapoi de la o sinteză, mai mult, de la o combinație explicită între mituri ale Sudului, ale Greciei vechi, și rune nordice. Gândiți-vă la unul din succesele cele mai neașteptate, de la Opera Bastille, de acum câțiva ani, o operă a unei finlandeze, Kajia Saarinen. Care avea o temă legată de melancolia, de langoarea poeziei trubadurilor – *amor de lohn*. Jauffré Rudel, celebrul trubadur, care este năpădit de visarea unei frumoase din Orient, prințesa de Tripoli, și care cu orice preț cere să se apropie de ea, să fie dus să o vadă. Expiră în brațele ei, atunci când a ajuns să atingă splendoarea idealului inaccesibil, – este tema din „La princesse lointaine” a lui Edmond Rostand, pe care dealtminteri Arghezi a executat-o într-o cronică nemiloasă în „Viața românească”, pe la 1912.

Dar opera de la Bastille, cu mijloace acut moderne, arată ce sentiment de penitență pot să aibă oamenii aceștia din Nord când se apropie de un orizont în care stăruie capacitatea radioasă, de visare a Sudului. Asta se vedea încă de mult, în romanele doamnei de Staël, în *Corinne*, eroul masculin de acolo se întoarce ca un barbar care are de reparat mizeriile pe care le-au săvârșit cândva vizigoții și ceilalți barbari asediatori ai Romei. Știți, când Roma a fost asediată de Alaric, apărătorii care s-au instalat în monumentul lui Hadrianus, castelul actual Sant' Angelo, s-au văzut siliți să arunce asupra asediatorilor cu statuile albe, spectral albe, care împodobeau coama monumentului. Era un fel de mobilizare a acestui trecut statuar, a tot ceea ce era frumusețe apollinică în civilizația mediteraneană a Romei, împotriva barbariei nordice.

Care s-a repetat. Faimosul *Sacco di Roma*, jefuirea Romei de către armatele dezlănțuite ale lui Carol Quintul, în 1527, a fost o cruntă lovitură adusă speranțelor istorice, un fel de crepuscul la Renașterii. Cruzimi absolut impardonabile – oamenilor li se tăiau urechile și nasul ca să-și mărturisească bogățiile ascunse – și alte incredibile bestialități l-au împins în brațele celei mai negre deznădejdi pe Michelangelo. Nordul, iată, că expiază astăzi și vine s-o facă într-un mod creator, într-un fel care vrea să facă dreptate Sudului. Personajul din *Corinne* de Madame de Staël vine aproape ca să moară anume în Roma, pentru că totul părea infestat acolo, de ceea ce se chema *la cattiva aria*, un fel de pestilență, de boală, care nu iartă, dar el o înfruntă cu sentimentul unui destin.

În această relativitate necesară spre care ne împinge meditația și comunicarea profesorului Tanașoca, revin niște teme care au gravitatea lor. Cum orice despărțire de Roma, și la asta mă refer când iau notă de emoțiile unui călător sensibil ca doamna Marinescu, orice despărțire de Roma implică o sfâșiere. Gândiți-vă la paginile în care Goethe, în ajunul plecării, când trebuie să părăsească acest loc august, dă târcoale frumuseților stranii din Campidoglio: statuia lui Marc Aureliu care i se pare că seamănă cu comandorul din Don Giovanni, cu ceva dintr-o predicție pedepsitoare. E un amestec de melancolie, de nostalgie, pe care o purtăm definitiv cu noi înșine. De aceea noi, românii, atunci când ne aflăm în această capitală, avem un fel de senzație de aderență fizică, dincolo de tot ce știm despre Roma ca leagăn de civilizație. În câteva ore se produce un fel de revoluție în chimia noastră, în metabolismul nostru sufletesc, care produce efecte absolut neașteptate. Iubim Parisul, dar Parisul reprezintă imens pentru noi în durata istorică, n-ar fi existat România modernă fără influența Franței și a

Parisului, însă Parisul este insidios și se lasă greu asimilat. E o frumusețe care-ți intră lent în porii adânci ai sufletului. Pe când Roma, din grandoarea vestigiilor, emană o putere uriașă, ca o gheară, care se pune deasupra sufletului nostru în chip imediat.

Și asta o simțeau încă locuitori vechi ai Italiei, un fel de sublimitate care face presiune asupra spiritului și care a devenit un fel de apanaj al sufletului roman. Dacă ascultați bine romanii, când se prezintă, ei zic *io sono romano*, și au un fel de a rotunji *o*-ul care te duce spre un fel de circularitate, latentă cumva și în formula *urbi et orbi* a Imperiului Roman.

E un text din secolul al XVII-lea, o întrecere între orașe, o dispută între Napoli și Roma și textul spune așa: Romanii, fără să aibă nevoie să facă voiajuri, *possonno dire d'aver peregrinato l'Universo*, pot să spună că au peregrinat întreg universul: pentru că au sentimentul că sunt într-un punct de confluență a celor mai variate versante de cultură, care timp de milenii au tins către acest nod de civilizație.

Să-i fim recunoscători Doamnei Zoe Dumitrescu-Bușulenga pentru că a celebrat Roma cu această gravitate. Nu la modul simplu, descriptiv. Sigur sunt straturi admirabil suprapuse, la San Clemente, de pildă, din secolul al VI-lea până târziu, înspre Renaștere. Sunt atâtea puncte extraordinare de întâlnire. Dar dincolo de toate acestea, există o acumulare, o saturare care depășește cantitativul. Și de aici ne întoarcem, de la această naturală relativitate, sigur, care ne duce în fața atâtor contraste – Bulgarohtonul, de pildă, pe care l-ați prezentat ca pe un fost grăjdar care dealtminteri rămăsese un om singur, fără capacitatea de iradiere pe care i-ar fi dat-o însemnele imperiale. Toate aceste lucruri sigur, pun în cumpănă puterea împăratească și niște factori inefabili

Intrăm, vedeți, în lunecșul acesta al unor criterii cu mult mai suple, care cred că trebuie să intre în instrumentarul nostru. Și de aceea trecerea Doamnei Zoe Dumitrescu-Bușulenga prin acest centru de civilizație, acest loc al epifaniilor care a fost Roma, rămâne incitantă pentru noi toți.

Într-o epocă precum a noastră, unul dintre marii inamici ai credinței este ceea ce înalți clerici, actualul papă, de pildă, Benedict al XVI-lea, numește relativismul moale, un fel nu de a face dreptate diferențelor care au dreptul la o considerare calitativă, dar un fel de indiferență care pune pe același plan contrariile, între care nu poate să existe împăcare. Și mi se pare că e foarte important să tindem spre absolut, dincolo de aceste comodități ale unui relativism ingrat, care nu ne poate duce departe. Și trebuie să știm să căutăm absolutul în ceea ce uneori pare să-l recuze. Cea mai frumoasă,

cea mai îndrăzneță construcție a Parisului din ultimele decenii este aceea de la Défense, acel paralelipiped de marmură, cu latura de 100 de metri, în care sunt găzduite instituții pentru apărarea Drepturilor Omului. Este creația unui arhitect danez, Otto von Spreckelsen, l-am publicat în *Secolul 20*, în urmă cu decenii; n-a făcut în viața lui decât câteva biserici și a câștigat acest concurs și era, în felul cum a condus lucrările pentru realizarea proiectului, de o severitate, de un scrupul extraordinar al tuturor detaliilor. La un moment dat îi chinuia pe colaboratorii săi, în legătură cu calitatea unor lucruri din substructura monumentului. Dacă țineți minte, te apropii pe o scară care urcă 20 de metri, după care începe vidul acesta, extraordinar de expresiv și ei îndrăznesc să-i obiecteze: Până la urmă, astea nu se văd! La care Spreckelsen răspunde: Dar le vede Dumnezeu! Spreckelsen n-a ajuns să le vadă până la capăt. A murit înainte de a fi gata clădirea, dar mie mi se pare, și asta mă emoționează până la lacrimi, că este ceea ce trebuie să ne caracterizeze: când mânuiești, ca un arhitect care are de înfăptuit un edificiu de asemenea amploare, când mânuiești mijloace și ai de făcut față unor dificultăți extraordinare, să-ți poți permite acest scrupul al absolutului, mi se pare că este, într-adevăr, o izbândă capitală. Mallarmé spunea că nu e specialist în nimic decât în lucrurile care au contingentă cu Absolutul. Eu cred că asta e definiția intelectualului și această tensiune către absolut, care o caracteriza pe doamna Zoe, în îndemnurile ei etice, care pot să apară uneori aspre pentru tineretul de astăzi, dar care sunt profund formatoare, această severitate este o moștenire de extraordinară valoare.

COMUNICĂRI, EVOCĂRI, INTERVENȚII

Moderator: Eugen Simion

Dumitru Irimia

Eminescu și Putna

În scrisoarea adresată de la Viena lui Iacob Negruzzi, la 4/16 septembrie 1870, studentul Mihai Eminescu își dezvăluia una din trăsăturile care va rămâne o constantă a personalității sale: imposibilitatea de a rămâne în afara evenimentelor politice ale timpului, pe care le privește (și mai ales) le trăiește cu încărcătura întrebărilor despre natura ființei umane în general și despre destinul ființei neamului românesc, în special.

„Dacă e vo fericire pentru care vă invidiez într-adevăr – scrie Eminescu – apoi e aceea că puteți găsi în ocupațiuni literare mulțămirea aceea pe care realitatea nu e-n stare de a v-o da. La mine e cu totul dimpotrivă; într-un pustiu să fiu, și nu mi-aș putea regăsi liniștea.” (O. XVI, p. 35)

Starea de care este dominată ființa poetului în vremea în care trimite la Iași această scrisoare corespunde caracterizării pe care i-o face I. Slavici în **Amintiri**: „Eminescu (...) vedea în fiecare clipă întreaga desfășurare a

vieții noastre naționale ca actualitate...” (p. 67), cu o necesară deschidere în plus: dezvoltarea vieții naționale românești este gândită din perspectiva raportului *naționalitate-umanitate*.

Scrisoarea începe *ex abrupto* cu o frază tensionată de întrebări provocate de manifestarea exacerbată a naționalismului german în plan politic, în totală contradicție cu ceea ce era pentru Eminescu umanismul german în plan spiritual:

*„Numai Dumnezeu mai poate descurca ce este omul. Astfel, un individ care crede că se cunoaște bine pe sine (...) se trezește într-o bună dimineață c-o întâmplare oarecare – în sine **aceeași** pentru toată lumea – că stârnește în el porniri de cari nici nu visa măcar că există în sufletul lui; (...) el singur se trezește deodată că e alt om, adesea negațiunea individualității lui de pân-atuncea.*

În fine schimbări de astea psihologice de s-ar întâmpla numai sporadic – p’ici pe colea – în individul cutare or cutare, ar fi calea-valea; dar popoară întregi să le vezi suferind de această... metempsihoză, or cum pustia i-aș mai zice? Ai crede că sufletele germanilor au trecut în animale și sufletele animalelor în germani. (...)

O, tăcuții, gânditorii umanitari germani! Unde sunt ei? Vă încredințez că nu-i mai găsești în nici o manifestațiune a vieții lor.” (O. XVI, p. 35)

Starea de spirit a lui Eminescu își avea originea deopotrivă în noua ipostază în care îi apărea identitatea germană în războiul cu Franța, de amânarea Serbării de la Putna, cauzată de acest război, precum și de reacția autorităților la articolul *Ecuilibrul*, publicat în *Federațiunea* din Pesta, în două numere consecutive – 22-29 aprilie / 4-11 mai 1870.

Format la școala românismului la Cernăuți, cu originea în centrul românismului de la Blaj, de unde veniseră cei mai mulți dintre profesorii gimnaziului, între care și Aron Pumnul, studentul Eminescu s-a implicat în mod hotărât și hotărâtor în concepția și organizarea manifestărilor de la Putna, cu aceeași întemeiere cu care reacționa în presă, în momentul istoric tensionat de instituirea dualismului austro-ungar, care amenința destinul neamului românesc în Transilvania, anexată de Ungaria în 1867.

Eminescu se implică în amândouă planurile – istoric și spiritual – pentru că gândește situarea ființei naționale în amândouă planurile. În acest sens, scrisoarea pe care am evocat-o, împreună cu cele precedente și cele

imediat următoare, adresate redactorului *Convorbirilor literare*, relevă complementaritatea absolută a celor două componente ale personalității lui Eminescu, interpretate exact de Zoe Dumitrescu-Buşulenga, care sublinia, în volumul **Eminescu. Viață. Operă. Cultură** (1989), „capacitatea poetului de a trăi simultan pe două dimensiuni ale timpului, cea a timpului mărunț al omului, al vieții individuale, al istoriei, și cea a timpului mare, a macrotimpului «timp mitic»...”, capacitate care stă în spatele „aparentei contradicții dintre aspirația superioară constantă a lui Eminescu către absolut și inserția lui pătimasă în actualitatea cea mai acută, atât de vizibilă mai cu seamă în opera lui târzie.” (p. 63)

Vom observa mai întâi că aspirația spre Absolut – coordonată a Ființei Umane în raport tensionat cu Ființa Lumii și cu Timpul în creația poetică eminesciană – definește și implicarea lui Eminescu în plan social-politic sau social-istoric, în mod direct sau prin poziții tranșante exprimate în publicistică în probleme fundamentale ale națiunii române sau ale societății românești.

Actualitatea cea mai acută în anul scrisorii amintite (1870) și care va rămâne o actualitate permanentă era afirmarea și apărarea identității și unității românilor. Serbarea de la Putna, pregătită pentru aniversarea a patru secole de la întemeierea mănăstirii, era un bun prilej pentru aceasta.

„*Acea serbare – se scrie în Proiectul de program, în martie 1870, semnat de Președ. Com. central: conte E. Logothetty, secretar: M. Eminescu – deși va avea caracter religios, prin omogenitatea de naționalitate și limbă a aceloră ce vor serba-o și prin împrejurarea că se va ține lângă mormântul lui Ștefan cel Mare, nimeni nu va putea opri ca ea să aibă afară de cel religios și un caracter național.*” (O. IX, p. 443)

În cele trei articole publicate de studentul Eminescu în *Federațiunea*, sub numele Varro – *În unire e tăria* (10 aprilie), *Să facem un Congres* (5 aprilie) și *Ecuilibrul* (22-29 aprilie / 4-11 mai) – ideea centrală este dreptul popoarelor la propria identitate, istorie și teritoriu:

„*Nimeni nu va trebui să fie aicea stăpân decât popoarele însele, și a trece suveranitatea în alte brațe decât în acelea ale popoarelor însele e o crimă contra lor.*” (Idem, p. 88).

În condițiile generate de instituirea dualismului austro-ungar, Eminescu cheamă la integrarea luptei românilor în lupta celorlalte națiuni pentru libertate:

„Să ne grăbim dar a ne declara solidari cu națiunile nemulțumite ale Austriei.” (*În unire e tăria*, Idem, p. 92),

prin înțelegerea exactă a temeiurilor dreptății:

„Legile unui popor, drepturile sale nu pot purcede decât din el însuși.” (O. IX, p. 93)

și a imperativului aplicării acestui drept:

„Națiunea română trebuie să se pună pre terenul de drept pre care stau toate celelalte națiuni ale Austriei, nimica mai mult și nici o iotă mai puțin. Cine cede degetul va trebui să ceadă și mâna. (...) E timp să declarăm neted și clar că în țara noastră (căci este a noastră mai bine decât a orișicui) noi nu suntem și nici nu vrem să fim maghiari ori nemți. Suntem români, vrem să rămânem români și cerem egală îndreptățire a națiunii noastre.” (Idem., p. 89-90)

Imperativul afirmării și apărării identității naționale a românilor impune dezvoltarea unei direcții spirituale unice, organice:

„Serbarea trebuie să devină și purtătoarea unei idei. Ideea **unității morale** a națiunii noastre e ceea ce ne-a-nsuflețit ca să luăm inițiativa unei serbări în care inima va fi una a priori, în care însă cugetele se vor unifica (...) astfel ca unificarea direcțiunii noastre spirituale să urzească de pe-acum unitatea destinelor noastre. Să facem ca o cugetare, una singură, să treacă prin toate faptele, să pătrundă toată viața noastră națională.” (Idem, p. 443),

treaptă și cale esențială pentru realizarea unității de destin a românilor, aspirație exprimată deopotrivă în publicistica și în creația eminesciană, poetică (*Povestea, Mureșanu, Întunericul și Poetul* etc.) și teatrală (*Mira*).

În articolul *Ecuilibrul*, care îi va aduce poetului un proces de delict de presă, concomitent cu afirmarea libertății și dreptului națiunilor la propriul destin:

„Toate popoarele sunt setoase de viață proprie și numai din egala îndreptățire a tuturor se va naște ecuilibrul.” (O. IX, 97),

se subliniază întemeierea identității naționale pe limbă și artă: aceasta din perspectiva raportului național-universal:

„Măsurariul civilizațiunei unui popor în ziua de azi e: o limbă sonoră și aptă de a exprima prin sunete noțiuni, prin șir și accent logic – cugete, prin accent etic – simțăminte. Modul de a înșira în fraze noțiune după noțiune, o caracteristică mai abstractă ori mai concretă a noțiunilor în sine, toate astea, dacă limba e să fie națională, sînt ale limbei, căci de nu va fi așa, e prea lesne ca un om să vorbească nemțește, d. es. , cu material de vorbă unguresc (...). Artele și literatura frumoasă trebuie să fie oglinzi de aur ale realității în care se mișcă poporul, o coardă nouă, originală, proprie pe bina cea mare a lumii.” (Idem, p. 93)

Cu același criteriu – cu originea în același principiu – al identității naționale – Eminescu judecă situația teatrului românesc (a dramaturgiei originale și a repertoriului) în articolul *Repertoriul nostru teatral*, publicat în *Familia*, în care, între modele, se află Shakespeare, V. Hugo, dramaturgi naționali,

„autori... cari înțelegînd spiritul națiunii lor, să ridice prin și cu acest spirit pe public la înălțimea nivelului lor propriu.” (**Despre cultură și artă**, p. 148)

Spiritul național este înțeles într-o armonie deplină cu dimensiunea estetică – frumosul și cu dimensiunea etică – adevărul. Cu această înțelegere Eminescu ia apărarea lui T. Maiorescu, acuzat de cosmopolitism:

*„Principiul fundamental al tuturor lucrărilor d-lui Maiorescu este, după cât știm noi, **naționalitatea în marginele adevărului**. Mai concret: Ceea ce-i neadevărat nu devine adevărat prin împrejurarea că-i național; ceea ce-i injust nu devine just prin aceea că-i național, ceea ce-i urât nu*

devine frumos prin aceea ca-i național; ceea ce-i rău nu devine bun prin aceea că-i național.” (vol. cit., p. 92-93)

Serbarea de la Putna urma să reveleze unitatea și identitatea românilor întemeiată pe dezvoltarea conștiinței naționale: ideea este formulată în *Apelul* din 14 iunie 1871, semnat de V. Burlă și I. Slavici, dar purtând în mod evident amprenta gândirii lui Eminescu:

*„Serbarea de la Putna trebuie să fie un act produs de o națiune întreagă. Serbarea de la Putna are să fie întrunirea națiunii române în suvenirile trecutului, în însuflețirea prezentului și în speranțele viitorului. (...) Iată ideea! Iată scopul serbării! Nu junimea română academică a produs ideea serbării întru memoria lui Ștefan cel Mare; ea porcede din conștiința națională română. Națiunea română voiește cultura și **cultura ei trebuie să fie una**: omogenă la Prut și la Someș, omogenă în sânul Carpaților cărunți și pre malurile umede ale Dunărei bătrâne. Și viitoriul, cultura viitoriului, unitatea spirituală a viitoriului zace în noi, în generațiunile prezentului.”* (O. IX, p. 491)

În același timp, serbarea de la Putna este, pentru organizatorii ei, pentru Eminescu mai ales, și un bun prilej pentru organizarea unui Congres al studenților, din aceeași perspectivă a imperativului unei direcții unitare în dezvoltarea spirituală a românilor.

*„Serbarea la mormântul lui Ștefan cel Mare – scria Eminescu în notița alăturată scrisorii pe care se întemeiază discuția noastră – și care va apărea în numărul din 15 septembrie al *Convorbirilor literare* – deși pornită mai mult dintr-un sentiment de pietate către trecutul nostru pe cât glorios pe atâta nefericit, totuși cu vremea a început a prinde un interes mai bogat... (...) S-a născut conștiința că o întrunire a studenților români din toate părțile ar putea să constituie și altceva decât numai o serbare pentru glorificarea trecutului nostru și că, cu o ocaziune atât de favorabilă în feliul său, am putea să ne gândim mai serios asupra problemelor ce viitorul ne le impune cu atâta necesitate. (...). Trebuința cea mai mare ne s-a părut nouă că ar fi **o singură direcțiune a spiritului** pentru generațiunea ce crește...”* (Idem, p. 98)

Textele din această perioadă sunt complementare în/prin interrelaționarea a trei idei esențiale, întemeiate pe concepția unității și identității naționale a românilor, dominantă a gândirii eminesciene în acest plan, în toate etapele următoare:

- necesitatea constituirii unei direcții unice în mișcarea spirituală care să asigure dezvoltare ulterioară a destinului neamului românesc în plan politic;

- asigurarea caracterului organic al acestei dezvoltări, care să fie expresia spiritului național;

- integrarea în cursul istoriei orientat dinlăuntru ființei naționale a fiecărei generații în continuitatea celor precedente.

Concepția este reluată în mod sintetic în *Scrisoarea deschisă*, semnată și de Dan Pamfil, publicată în paginile ziarului *Românul* (15 august 1871), adresată lui D. Brătianu, care subliniase în mod exact, într-un articol din 23 iulie 1871, sensul profund al manifestării de la Putna:

„Dacă însă serbarea s-ar întâmpla într-adevăr ca să aibă acea însemnătate istorică pe care i-o doriți d-voastră, dacă ea ar trebui să însemne piatra de hotar ce desparte pe planul istoric un trecut nefericit de un viitor frumos, atunci trebuie să constatăm tocmai noi, aranjatorii serbărei, cum că meritul acesta, eroismul acestei idei, nu ni se cuvine nouă. Dacă o generațiune poate avea un merit, e acela de a fi un credincios aginte al istoriei, de a purta sarcinile impuse cu necesitate de locul pe care-l ocupă în lăntuirea timpilor. Și istoria lumii cugetă - deși încet, însă sigur și just: istoria omenirii e desfășurarea cugetării lui Dumnezeu. (...) Este ascuns în fiecare secol din viața unui popor complexul de cugetări cari formează idealul lui, cum în simburele de ghindă e cuprinsă ideea stejarului întreg. (...)

De aceea, dacă serbarea întru memoria lui Ștefan va avea însemnătate, aceea va fi o dovadă mai mult cum că ea a fost cuprinsă în sufletul poporului românesc și s-a realizat, pentru c-a trebuit să se realizeze (...)” (O. IX, p. 99)

Concomitent cu trăirea activă, tensionată, în timpul istoric, Eminescu trăiește cu aceeași încărcătură a ființei „în timpul mare”, macrotimpul, „timp mitic”, în interpretarea și termenii exegetei Zoe Dumitrescu-Buşulenga, care este înainte de toate timpul creativității poetice, dar care nu putea să nu treacă și în activitatea publicistică.

În momentul în care trimitea scrisoarea din 4 septembrie 1870, în revista *Convorbiri literare* din 15 august apăruse deja poezia *Epigonii*, poem reprezentând o *ars poetica* – expresie a poeticii vizionare, prin care Eminescu reprezenta cu adevărat *Noua direcție în poezia română* – statuată de Titu Maiorescu, prin studiul din 1872, direcție în care se înscrie și prin celelalte două poezii (*Venere și Madonă, Mortua est!...*), precum și prin alte creații din aceeași perioadă (*Lida, Când marea, Când privești oglinda mării...*, *Ondina* etc.) și de mai târziu, creații încărcate de întrebări esențiale privind deopotrivă ființa umană și raportul dintre ființa umană și ființa lumii.

Scrisoarea următoare, adresată lui Iacob Negruzzi, la 6 februarie 1871, e dominată în cea mai mare parte de relevarea multiplelor aspecte ale rezistenței românilor în bătălia pentru apărarea propriei identități naționale, în apărarea scriitorilor din Transilvania și a luptei pentru apărarea identității și drepturilor românilor:

„...Lipsa absolută de prospectul unui viitor în patria lor, simțământul neputinței față cu pericole ce-i amenință, iată ce-i face nefericiți înainte de a o fi chiar, iată ceea ce-i lipsește de liniștea sufletească cerută pentru produceri literare. Nu vă închipuiți apoi ce mare e pericolul românilor din Transilvania sub influințele spiritului maghiar (...). Mie-mi pare că nu sînt aspirațiuni momentane, cum le numiți c-o mică doză de nedreptate, ci o întrebare de moarte sau viață. (...) Nu sînt încercări vage și fraze goale cele ungurești, ci e un sistem de ură, de deznaționalizare și de cutropire, premeditat pîn-în amănunțimile sale. (...) E destul de tristă starea unui popor când trebuie să se lupte pentru limbă și naționalitate în numele confesiunii religioase căreia îi aparține.” (O. XVI, p. 37)

Tot aici Eminescu vorbește despre un proiect de roman, din care ar fi și scris deja o parte, *Naturi catilinare*, proiect care va deveni ulterior *Geniu pustiu*.

Semnificativă pentru înțelegerea raportului dintre realitatea – punct de plecare și sensurile profunde ale lumii întemeiate este precizarea pe care o face în legătură cu acest proiect:

„Am și scris multe coale dintr-un studiu de cultură în care cerc a veni cu mine însumi în clar asupra fenomenelor epocelor de tranzițiune în genere și asupra mizeriilor generațiunii prezente în parte (...) cartea mea de

*notițe e plină de cugetările cu care cerc a mă clarifica pe mine însumi și căroro le-am destinat de pe-acuma locul în scheletul romanului. E-ntitulat: **Naturi catilinare**. Astfel, deși el poartă signatura timpului, totuși am cercat a pune în el și un sâmbure, care să fie mai consistent decât părțile ce se așează împrejurul lui.” (Ibidem),*

iar sâmburele, care ar trebui înțeles tot în legătură cu raportul dintre ființa umană și istorie, poate fi imaginea prisme din începutul romanului, prin care este înțeles raportul dintre identitatea națională și umanitate:

„Aș vrea ca omenirea să fie ca prisma, una singură, strălucită, pătrunsă de lumină, care are însă atâtea colori. O prismă cu mii de colori, un curcubeu cu mii de nuanțe. Națiunile nu sunt decât nuanțele prismatice ale Omenirei, și deosebirea dintre ele e atât de naturală, atât de explicabilă cum putem explica din împrejurări asemenea diferența dintre individ și individ. Făceți ca toate aceste colori să fie egal de strălucite, egal de poleite, egal de favorizate de Lumina ce le formează și fără care ele ar fi pierdute în nimicul neexistenței – căci în întunericul nedreptății și a barbariei, toate națiunile își sunt egale în abrutizare, în îndobitocire, în fanatism, în vulgaritate, ci când lumina abia se reflectă în ele, ea formează colori prismatice.” (O. VII, p. 180)

Acest raport este situat, prin imaginea **luminii**, sub semnul sacralului, iar revelarea așezării esențiale a ființei umane este rolul creatorului, mijlocitor între divinitate și umanitate, în existența concretă a națiunilor:

„Când națiunea e-n întunerec, ea doarm-în adâncimile geniului și-a puterilor sale neștiute și tace, iar când Libertatea, civilizațiunea plutesc asupra-i, oamenii superiori se ridică spre a-l reflecta în frunțile lor și a-l arunca apoi în raze lungi adâncimilor poporului, astfel încât în sânul mării întregi se face o zi senină, se răsfrânge în adâncul ei cerul. Poeții, filozofii unei națiuni presupun în cântec și cuget înălțimile cerului și-l comunică națiunilor respective.” (Ibidem)

Fragmentul, pe de o parte, este în consonanță cu poemul **Întunericul și Poetul**, în care *Poetul* își susține, împotriva *Întunericului*, rolul primit și asumat în procesul de redeșteptare a spiritului național:

„Și tu crezi, geniu negru, că fără scop și țintă
A lumii und-amară mă-neacă, mă frământă?
Tu crezi că eu degeaba m-am scoborît din stele
Purtând pe frunte-mi raza a națiunii mele?” (O. IV, p. 462)

și cu concepția despre specificul național în teatru exprimată în **Repertoriul nostru teatral**:

„...Autorii reprezentați înaintea de toate nu sunt naționali. Prin aceasta nu voi să zic cum că naționali românești, ci naționali în genere, autori adică de acei cari înțelegând spiritul națiunii lor, să ridice prin și cu acest spirit pe public la înălțimea nivelului lor propriu.” (**Despre cultură și artă**, p. 148),

pe de alta, prin imaginea somnului adânc al geniului națiunii, face legătura cu **Răsunetul** lui A. Mureșanu: **„Deșteaptă-te, române din somnul cel de moarte!”**

Într-o altă scrisoare, de altfel, trimisă după două luni, la 16 mai, în care își exprimă preocupările privind romanul **Naturi catilinare**, Eminescu îi vorbește lui Negruzzi, între ironie și gravitate, despre un alt proiect, care îl are în centru pe poetul revoluției de la 1848, Andrei Mureșanu:

„Fără cea mai mică teamă de procurori și de judecătorii de instrucțiune, în ciuda organelor siguranței publice, am compus un tablou dramatic a cărui figură principală e Andrei Mureșanu. Vi l-aș trimite, însă mă tem că atunci justiția va pune mîna pe mine și... Ba, zău, dacă titlul nu vă răpește a priori gustul de a arunca o privire în acest tablou, apoi vi l-aș trimite c-o ocaziune viitoare, de veți crede că obiectul său nu-l exclude dinaintea de la critică și publicare. Dacă n-ar fi să fie, atunci va sta undeva mai stat și pîn-acum – în fundul lăzii mele.” (O. XVI, p. 40)

Poemul nu a ajuns, se pare, niciodată la Negruzzi, și a rămas în fundul lăzii, dar variantei din 1869 i s-au mai adăugat alte două variante, datând din 1871-72 și 1876. În acest îndelungat proces poetic, poemul a trecut de la ipostaza poetului profet, care respinge agresivitatea istoriei, reprezentată prin manifestarea negativă a anului 1848, tensionat de întrebări privind legile firii, la ipostaza poetului orfic – amândouă ipostazele prezente, de altfel, în evocarea lui A. Mureșanu încă în **Epigonii**:

*„Mureșan scutură lanțul cu-a lui voce ruginită,
Rumpe coarde de aramă cu o mână amorțită,
Cheamă piatra să învie ca și miticul poet,
Smulge munților durerea, brazilor destinul spune
Și, bogat în sărăcia-i, ca un astru el apune,
Preot deșteptării noastre, semnelor vremii profet.” (O.I,p.32)*

Andrei Mureșanu este trecut din timpul istoric într-o temporalitate mitică – în timpul mare, macrotimpul (Zoe Dumitrescu-Bușulenga), pentru că este neîndoielnic că în toate avatarurile poetului transilvan – în stratul de profunzime – se află ființa poetică eminesciană, iar raportul *ființa poetului-ființa națională* trece în raportul *ființa umană-ființa lumii*. În amîndouă ipostazele, salvarea, mîntuirea, vine prin creație. În prima variantă, din 1869, chipul lui A. Mureșanu, deșteptat din somn, apare marcat de tensiuni interioare, în timp ce

*„Muzica melodramiză, încet aria lui: **Deșteaptă-te, române.** – El o declamă încet și expresiv.” (O. IV, p. 476)*

În varianta ultimă – călugărul - poet orfic așează la baza creației dialogul cu ființa lumii, din care dialog ia naștere **Chipul** :

„Vin! eu vin. / Sufletu-mi în vecia-i atras de-a ta chemare /Din noaptea neființei înfiorat apare... (...)/ Și-acele cînturi pline /De-amor, de inspirație, le îndreptai la mine / Și am urmat cîntării... / Ființa mea apare /Și-aruncă umbra-i tristă pe fruntea ta cea mare, / Gîndirile-ți mărețe în gîndul meu cuprind, / La sufletu-ți de flacări eu sufletu-mi aprind... (...) // Nu știi cine e dînsa? – un capăt e de ață / Din sufletul naturii care ne dă viață.” (O. IV, pp. 312-313)

iar poemul se încheie cu invocarea prin cântec a Ondinei, întrupare a creației în absolut:

„S-aude de departe cîntînd: Ondină, / Cu ochii de dulce lumină / Cu părul tău lung, un tezaur / De aur.” (O. IV, p. 313)

Într-un anume sens, același este parcursul imaginii lui Ștefan cel Mare, care trece din temporalitatea istorică aflată în centrul pregătirilor și

desfășurării Serbărilor de la Putna în temporalitatea mitică, parcurs care începe în momentul Putna (1871) și se încheie în momentul celei din urmă manifestări a creativității lui Eminescu, în anul 1883. Traseul, orientat de imperativul destinului ființei românești, în plan spiritual – al identității specifice și, în plan istoric, este marcat în moduri diferite de portretul lui Ștefan cel Mare în creația poetică și în publicistică, perceput în perspectivă poetică, în perspectivă mitică și în perspectivă sacră.

Prima ipostază a portretului, portretul istoric, să-i spunem, are o importanță aparte, semnificativă. Este portretul din **Cronica** lui Grigore Ureche, interpretat de Eminescu, probabil, pentru prima dată din punct de vedere estetic și înscris în perspectivă universală, în susținerea locului privilegiat, specific, pe care îl are arta în curgerea universală a timpului și în descifrarea adevărului, pe temeiul distincției între *adevărul vremelnic* al ființei umane în istorie și *adevărul etern* al ființei umane în Absolut:

*„Cu greu pricepe o minte de rând că nu este în lumea aceasta nici o stare de lucruri și nici un adevăr social vecinic. Precum viața consistă din mișcare, așa și adevărul social, oglinda realității este de-a pururea în mișcare. Ceea ce azi e adevărat mâine e îndoielnic și pe roata acestei lumi nu suie și coboară numai sorțile omenești ci și ideile. În această curgere obștească a împrejurărilor și a oamenilor stă locul numai arta, adică, ciudat lucru, nu ceea ce e-n folosul oamenilor, ci ceea ce este spre petrecerea lor. Citim azi cu plăcere versurile bătrânului Omer, cu care petreceau odată neamurile de ciobani din Grecia, și imnele din **Rig-Veda**, pe care păstorii Indiei le îndreptau luminei și puterilor naturei, pentru a le lăuda și a cere de la dânsule iarbă și turme de vite. Tot așa privim cu plăcere plăsmuirile celui mai mare poet pe care l-au purtat pământul nostru, plăsmuirile lui Shakespeare, și ne bucurăm de frumusețea lor atâta, ba poate mai mult încă decât contemporanii lui, și tot astfel privim statuetele lui Fidias ș-ale lui Praxiteles, icoanele lui Rafael, și ascultăm muzica lui Palestrina. Tot astfel ne bucură portretul pe care-l face Grigorie Ureche Vornicul lui Ștefan Voievod Cel Mare, încât simțim și azi plăcere citind ce vrednic și cu vîrte român a fost Măria Sa.” – **Icoane vechi și Icoane nouă – Bătrânii și tinerii** (Timpul, dec. 1877) (O. X, p. 22-23)*

Acestui portret al personalității istorice a lui Ștefan cel Mare, revelat în suita de articole consacrate Basarabiei (**Basarabia**, Timpul, 1878, numerele 3, 4, 7, 8, 10, 14; O. X., pp. 56-70) – în strânsă legătură cu

apărarea libertății naționale prin cetățile din triunghiul Cetatea Hotin – Cetatea Albă – Chilia:

„Hotarul nord-extrem Chilia – gura Dunării – Cetatea Albă – gura Nistrului și tot teritoriul dintre liniile ce-am putea trage între ele a fost al nostru și este de drept al nostru și astăzi, căci nu nouă ni s-a luat, nu cu noi s-au bătut rușii, nu pământul nostru l-au putut ceda turcii.” (O. X, p. 59),

i se adaugă portretul înscris într-o perspectivă mitică, marcată în mod semnificativ de desfășurarea manifestărilor de la Putna

Anterior momentului Putna, Ștefan cel Mare este prezent în creația poetică eminesciană în *Epigonii* (1870) și în *Povestea* (1869) și în creația teatrală (*Mira*). În primul poem voievodul este reprezentat printr-o metaforă plasticizantă în evocarea poeziei lui Alecsandri:

*„El revoacă-n dulci icoane a istoriei minune,
Vremea lui Ștefan cel Mare, zimbrul sombru și regal.”*

În cel de al doilea, imaginea voievodului, care se simte uitat în plan istoric, dar trăind peste secole în/prin lumea mitică a creației populare:

*„Înmormântat de secolii în neagra vecinicie
Și stins în mintea lumii, cea rece și pustie,
Înfășurat de slava-mi simțeam că **nu trăiesc**
Decât numai în basm și-n cântec bătrânesc.
(... ..)
Trăiam la gura vetrei, la focul cel de jar
Unde-un bătrân ca iarna, cu grai încet și rar
Mă spunea la nepoții ce stau cu ochii țintă
Și ascultam la vorba-i ca la o rugă sântă;
Trăiam în lăutarul cel orb și plin de zile
(... ..)
Spune la cei ce nu văd în **cântec bătrânesc**
Icoanele ce-n sufletu-i ca-n paraclis trăiesc;
Trăiam în **doina** trist-a voinicului de munte”*
(O. IV, p. 467-468).

este o ipostază mitică, în care se pot recunoaște ecouri din cronica lui Gr. Ureche, într-un tablou cu conotații hristice:

„Ștefan (*Bătrân și-ncovoiat iese lângă o piatră risipită de mormânt – barba albă – Pletele albe cu desăvârșire – Asemeni unui leu murind*).” (Idem, p. 467)

În timpul manifestărilor de la Putna este de situat – poziție îmbrățișată de Zoe Dumitrescu-Buşulenga – modul de a fi al unui portret al lui Ștefan cel Mare, în care miticul și sacrul se suprapun printr-o relație încărcată de semnificații între chipul Voievodului – expresie a unor profunde trăiri interioare – și *coroana*. Portretul și, prin el, cu deosebire *coroana*, constituie centrul de susținere sau de orientare a sensului de adâncime al unui articol publicat în *Curierul de Iași* (1877) și al unui alt articol publicat în *Timpul* (1881). În amândouă articolele, destinul românilor este situat sub semnul tutelar al lui Ștefan cel Mare, fără îndoială pe temeiul înțelegerii sensului profund al raportului dintre domnitor și popor exprimat încă în anii premergători Serbărilor de la Putna:

„*Trebuie ca domn și popor să se identifice, cel dintâi să fie expresia celui din urmă, astfel ca voințele să nu se contrazică niciodată.*” (*Să facem un congres* – O. IX, p. 97).

Din această perspectivă este invocat momentul Putna și integrat portretul lui Ștefan cel Mare în primul articol, cel din *Curierul de Iași*, în care Eminescu denunță răpirea Bucovinei

„*vecinică pată pentru împărăția vecină, de-a pururea o durere pentru noi*” (Idem, p. 429)

și asasinarea lui Grigore Ghica, voievodul care a protestat împotriva acestui act:

„*La anul 1774 au intrat oștile austriecești, cu disprețul oricărui drept al ginților, în pace fiind cu Poarta și cu Moldova, în partea cea mai veche și mai frumoasă a țării noastre: la 1777 această răpire fără de seamă s-a încheiat prin vărsarea sângelui lui Grigore Ghica V. Vodă.*” (Ibidem)

Sacrificiul lui Grigore Ghica Voievod relevă, în acest articol, un raport de continuitate, într-un strat de adâncime, cu lupta pentru apărarea unității și identității românilor dusă de Ștefan cel Mare și de domnitorii care l-au precedat, prin invocarea întâmplării de la Putna, acolo unde „sunt moaștele celor mai mari dintre domnii români, acolo doarme Dragoș, îmblânzitorul de zimbri, acolo Alexandru, întemeietorul de legi, acolo Ștefan, zidul de apărare al creștinătății”, în noaptea asasinării lui, cu o mare încărcătură tainică, mitică/mistică, povestită de un călugăr bătrân:

„Într-una din zilele anului 1777, la miezul nopții, Buga, clopotul cel mare, a-nceput să sune de sine, întâi încet apoi tot mai tare și mai tare. Călugării treziți din somn se uitară în ograda mănăstirei. În feroasa tăcere, în sunetul clopotului ce creștea treptat, biserica se lumina de sine înăuntru de o lumină stranie și nemaivăzută. Călugării coborâră într-un șir treptele chiliilor, unul deschise ușa bisericii... în acea clipă clopotul tăcu și în biserică era întuneric des. Candelele pe mormântul lui Vodă se stinseră de la sine, deși avuse untdelemn îndestul.

A doua zi portretul voievodului Moldovei era atât de mohorât și de stins, încât pentru păstrarea memoriei lui un călugăr ce nu știa zugrăvia au făcut copia ce există astăzi.

Aprinde-se-vor candelele pe mormânt? Lumina-se-va vechiul portret?” (O. IX, p. 431)

Prin **coroana** voievodală, Eminescu deschide perspectiva sacră în care este înscris domnul – exponent al propriului neam – în raportul dintre ființa umană (umanitate și naționalitate) și divinitate:

„La Putna, un călugăr bătrân mi-a arătat locul înlăuntru bisericii în care stătea odată aninat portretul original al lui Ștefan Vodă. După original, el au fost mic de stat, dar cu umere largi, cu fața mare și lungăreață, cu fruntea lată, ochii mari plecați în jos. Smad și îngălbenit la față, părul capului lung și negru acoperea umerii și cădea pe spate. Căutătura era tristă și adâncă, ca și când ar fi fost cuprins de o stranie gândire... Coroana lui avea deasupra, în mijloc, crucea toată de aur, împodobită cu cinci pietre nestimate. Sub crucea coroanei urmau Duhul sfânt, apoi Dumnezeu Tatăl, cu dreapta binecuvântând, cu stânga fiind globul pământului, pe cercul de margine al coroanei un rând de pietre scumpe de jur împrejur. Îmbrăcat era Vodă într-un strai mohorât cu guler

de aur, iar de gât îi atârna un engolpion din pietre și mărgăritare. Câmpul portretului era albastru, în dreapta și în stânga chipului perdele roșii.” (Ibidem)

Element esențial în portretul lui Ștefan cel Mare, alături de *privire*, **coroana**, este nucleul semantic central în articolul publicat în *Timpul*, după patru ani, care impune o raportare la cel din 1877. Aici, **coroana** se încarcă și încarcă textul de semnificații prin relativa ei autonomie în macrosintaxa textului, prin structură și, evident, prin raportare la ideea centrală a articolului, care este transcenderea timpului istoric – geniul național – în spatele omului care primește de la ursite privilegiul „vieții fără moarte și tinereții fără îmbătrânire”:

„Așa se trăia pe la 1520.

*Dar să privim **coroana**, căci de ea va fi vorba poate.*

Ea e acoperită cu pietre scumpe și mărgăritare. În partea ce vine spre frunte, deasupra e crucea formată din cinci pietre scumpe, sub cruce în email Duhul Sfânt, sub Duhul Sfânt, tot în email, Dumnezeu Tatăl, cu dreapta binecuvântând, în stânga ținând globul pământului. În rând cu Dumnezeu tatăl, de jur împrejur, chipurile strămoșilor și între ele mici sceptre; sub aceste chipuri un rând de heruvimi (capete și aripi) și sub acest rând pietre scumpe mari formând marginea demprejurul coroanei.

Chipul ce stă sub această coroană e mare, fruntea largă, ochii mari, pe jumătate închiși, căutătura tristă și întoarsă oarecum în sine însuși, sprâncenele lungi, nasul fin, fața lungăreață și palidă, barba mică și neagră în furculiță, părul capului lung, acoperind spatele și umerele.

E Ștefan cel Mare zugrăvit la anul 1456. Pe piept îi atârna un lanț scump care se-ncheie într-un engolpion de aur.” (O. XII, p. 106)

Prin modul în care este structurată, **coroana** întemeiază un spațiu sacru în care se află strămoșii – dimensiunea istorică a ființei – și heruvimii – îngeri mijlocitori între ființa umană (sceptre) și ființa divină. Domnitorul își asumă misiunea de a asigura comunicarea *umanitate – divinitate*, deopotrivă în spiritul Duhului Sfânt și în sensul luptei strămoșilor, reprezentând lumea contingentului orientată spre transcendent.

Prin această imagine complexă – mai mult decât în semnificația originară a **coroanei** – transcenderea lumii fenomenale, înălțarea spre divinitate, orientarea spre Absolut – **coroana lui Ștefan cel Mare** – creație

eminesciană, înscrisă și în perspectiva deschisă de legenda despre *viață fără moarte și tinerețe fără bătrânețe*, atribut definitoriu cu rezonanțe mitice, al identității naționale, îndreptățește perceperea lui Ștefan cel Mare ca mântuitor al ființei istorice a neamului în raport cu Iisus Hristos, mântuitor al ființei umane. Apropierea este prezentă încă în textele pregătind manifestările de la Putna:

„Crist a învins cu litera de aur a adevărului și a iubireii, Ștefan cu spada cea de flăcări a dreptului.” (O. XVI, p. 32)

și se va regăsi în nucleul semantic al ultimelor două prezențe ale lui Ștefan cel Mare în creația lui Eminescu – poezia *Doina* și comentariul „*Serbarea guvernamentală*” (publicat în *Timpul*, din 18 iunie 1883), scris cu prilejul dezvelirii statuii voievodului la Iași.

Subliniem aici – fapt semnificativ, din aceeași perspectivă a istoriei neamului românesc – că începuturile poemului *Doina* datează din vremea primului articol, cel publicat în *Curierul de Iași*, din 30 sept., 1877, în care este invocată întâmplarea de la Putna din noaptea uciderii lui Grigore Ghica Voievod; în articol Eminescu denunță răpirea Bucovinei și reproduce câteva versuri din creația populară, reprezentând o posibilă primă etapă în procesul devenirii acestui poem prin care Eminescu își asumă condiția ființei naționale:

„Și e plină de străini
Ca iarba de mărăcini
Și e plină de dușmani
Ca râul de bolovani.
Iar mila străinului
E ca umbra spinului
Când vrei ca să te umbrești
Mai tare te dogorești.” (O. IX, p. 431)

Istoria poemului continuă după răpirea Bucovinei și se definitivează în preajma sau poate chiar pentru inaugurarea statuii lui Ștefan cel Mare la Iași, în 1883. Procesul de definitivare trece prin așezarea în pagina de manuscris a poeziei *Doina* în prelungirea marșului *La arme!*:

„Auzi departe strigă slabii / Și asupriții către noi / E glasul blândeii Basarabii / Ajunsă-n ziua de apoi / Și sora noastră cea mezină / Gemând sub cnutul de calmuc / Legată-n lanțuri a ei mână / De ștreang ținând-o ei o duc. / Murit-au... poate numai doarme /Ș-așteaptă moartea de la câni. /La arme, / La arme, dar, români.”
(O. XV, p. 964)

și prin variante-trepte spre asumarea destinului istoric al neamului:

„Ștefan, Ștefan, Domn viteaz / Cum de nu mai vii tu azi ? / De la Nistru pân' la Tisa / Tot românul plânge-ți-s-a / Că nu mai poate răzbate / De-atâta străinătate”, „De la Nistru pân' la Tisa /Tot românul plânge-mi-se (plânsu-mi-s-a)” (O. III, pp. 12-13)

Invocarea lui Ștefan cel Mare și a Putnei se concentrează acum în semantica verbului **a mântui** :

*„Ștefane, Măria Ta,
Tu la Putna nu mai sta,
Las' arhimandritului,
Toată grija schitului
Lasă grija sfinților
În sama părinților,
Clopotele să le tragă
Ziua-ntreagă, noaptea-ntreagă
Doar s-a-ndura Dumnezeu
Ca să-ți mântui neamul tău.”* (O. I, p. 183).

Voievodul este rechemat în istorie, pentru salvarea neamului, din aceeași perspectivă a înțelegerii unei confundări absolute între domn și popor, și a integrării ființei neamului în raporturi definitive cu ființa lumii – reprezentată de fire:

*„Tu te-nalță din mormânt
Să te-aud din corn sunând
Și Moldova adunând.
De-i suna din corn odată
Ai s-aduni Moldova toată,*

*De-i suna de două ori
Îți vin codri-n ajutor.
De-i suna a treia oară
Toți dușmanii or să piară
Din hotară în hotară.
Îndrăgi-i-ar ciorile
Și spânzurătorule!” (O. I, p. 183)*

Poemul *Doina* avea să fie citit de Eminescu numai la *Junimea*, adunată din nou la Iași, în seara precedentă „serbării guvernamentale”, în denumirea dată de reporter în materialul publicat în *Timpul* din 18 iunie 1883, text purtând amprenta forței stilistice a publicistului, care situează în antiteză imaginea Voievodului – apărător al ființei neamului românesc – și imaginea demagogiei politice.

Portretului încărcat de simboluri și de mai multe sugestii de semnificare – prin structura coroanei și prin privirea întoarsă spre lăuntru ființei – îi iau locul aici trăsăturile unui portret hieratic, prin care Ștefan este așezat în spațiul sacralui, apărător al creștinătății și având attributele mântuitorului – prin metafora luminii, în opoziție cu imaginea-pamflet a politicianilor vânzători de țară, stăpâni pe fraza sforăitoare:

„Tu care de patruzeci de ori, în patruzeci de bătălii, te-ai aruncat în rândul întâi al oștirii, căutând martiriul pentru țară, asculți oameni pentru cari patria și naționalitatea sunt o marfă pe care-o precupețesc?

Tu, ale cărui raze ajung până la noi ca și acelea ale unui soare ce de mult s-a stins, dar a cărui lumină călătorește încă mii de ani prin univers după stingerea lui; tu, care, însuși nemuritor, ai crezut în nemurire și, lumină din lumină, ai crezut în Dumnezeuul luminii, s-ascuți pe acești oameni incapabili de adevăr și de dreptate, pe acești traficanți de credințe și de simțiri?” (O. XIII, p. 317)

BIBLIOGRAFIE

Mihai Eminescu, **Opere** (Ediția critică întemeiată de Perpessicius și continuată de P. Creția și D. Vatamaniuc):

vol. I, Fundația pentru Literatură și Artă „Regele Carol II”, București, 1939;

vol. III, Fundația Regele Mihai, București, 1944;

vol. IV, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1952;

vol. VII, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1977

vol. VIII, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1988;

vol. IX, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1980;

vol. X, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1989;

vol. XII, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1985;

vol. XIII, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1985;

vol. XIV, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1983;

vol. XV, Editura Academiei Române, București, 1993;

vol. XVI, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1989;

(Trimiterile la această ediție se fac prin siglele O. I, III, XV etc., cu indicarea paginii.)

Mihai Eminescu, **Despre cultură și artă** (ediție îngrijită de D. Irimia), Editura Junimea, Iași, 1970;

*

Zoe Dumitrescu-Buşulenga, **Eminescu, Viață. Operă. Cultură**, Editura Eminescu, București, 1989;

Ioan Slavici, **Amintiri**, Editura pentru Literatură, București, 1967.

Eugen Simion:

Foarte important să vorbim despre Putna și Eminescu și Iași. Ați amintit, domnule profesor, de ideile lui Eminescu care constituie de foarte multă vreme, și astăzi, un obiect de gâlceavă, să spunem. Nu i-aș zice altfel. Cu propoziții foarte aberante. Una dintre ele a scris-o și a pronunțat-o un om valoros de altfel, autorul unei cărți bune despre Eminescu, Negoșescu. El a spus o frază oribilă, prin absurdul ei. A spus despre Eminescu că este un protolegionar.

De la această idee până la ideea lui Constantin Preda care a spus că Eminescu ca filosof politic, ca politolog, este nul.

Asemenea lucruri se spun din când în când și sunt aberante. Aceste lucruri nu pot fi reprimite, întrucât în cultură nici măcar prostia nu poate fi reprimată, cu atât mai mult rea-voința. Dar trebuie lămurită opinia publică. În primul rând publicând scrierile lui Eminescu. Pentru prima dată noi am reușit, în fine, să avem o ediție integrală, a operei lui Eminescu, a tuturor scrierilor lui Eminescu. El a fost autorul cel mai cenzurat din literatura română. Grație unui efort de generații, început cu Perpessicius, continuat de Petru Creția și, ultimul fiind un bucovinean ca dumneavoastră, domnul Vatamaniuc, noi avem, în momentul de față ediția integrală a tuturor scrierilor lui Eminescu. Și aici se poate vedea ce înseamnă naționalismul lui Eminescu, cât de aberantă sau nedreaptă este judecata altora despre Eminescu.

Vreau să spun apropo de Putna. Cu vreo șase luni în urmă cineva a venit la mine cu un dosar, cam de o sută de pagini, manuscrise Eminescu. Este chiar dosarul serbării de la Putna. Eminescu a fost secretarul comisiei de organizare a serbărilor Putnei.

Ce s-a întâmplat cu acest dosar nu se știe în istorie. Cel care a venit voia să îl vândă și cerea o sumă colosală. Academia și Banca Națională nu aveau sau nu erau interesate de acel dosar. Domnul respectiv s-a făcut nevăzut. Până la urmă am primit vizita unui polițist care m-a chestionat în privința manuscriselor.

Normal ar fi ca acest dosar să fie publicat. În afară de actele dosarului în care scrisul lui Eminescu este evident, există o scrisoare inedită către Gheorghe Eminovici, există o scrisoare către Caragiale – aceasta cred că a fost publicată – și încă un poem, care a fost și el publicat. Nu ar trebui să se piardă acel dosar. Ar trebui achiziționat într-un fel și să ajungă la Biblioteca Academiei.

Dan Hăulică:

Eu aş îndrăzni, dacă îmi dai voie, să anşenez la ceea ce aţi dezvoltat. Eu cred că e foarte util ce a făcut acum preşedintele sau moderatorul şedinţei noastre, Eugen Simion, să atragă atenţia asupra gravităţii inerente a unei asemenea problematice. S-au spus atâtea lucruri iresponsabile, încât avem datoria, când ne atingem de aceste imense valori, cum este Eminescu, să devenim de o circumspecţie şi de o capacitate de reverenţă extraordinară. Şi, ceea ce era interesant în această cercetare aşa de aplicată şi de util aplicată, era că ne pune în faţa unui Eminescu la care fiecare cuvânt este cumpănit cu o maturitate extraordinară.

Această plenitudine a cuvântului în comentariul politic este cea care desfiide şi face de o inanitate scandalosă comentarii ca cele acuzatoare care văd în el un fel de naţionalist iresponsabil. Şi toată problematica aceasta a identităţii naţionale care nu aboleşte nici o clipă, nu poate aboli, valorile, problematica binelui şi a răului, a frumosului şi a urâtului, este, desigur, în aria de idei a Junimii, dar spusă cu o netezime comparabilă cu aceea a lui Maiorescu. Şi faţă de asta, mă gândesc, ce sus se aşază Eminescu, e tânărul Eminescu de la 1870, faţă de toată tevatura de pildă care s-a făcut în jurul acestei sculpturi, a monumentului lui Ştefan de la Iaşi. Ştiţi că era şi Jacques Negruzzi în comitetul de iniţiativă, preşedinte era regele Carol I, şi sunt nişte telegrame care sună grotesc – dacă Ştefan va fi cu barbă sau fără barbă. Era încredinţată această sculptură lui Fremiet.

Fremiet făcuse sculptură, acum a fost la Grand Palais o expoziţie despre Douanier Rousseau, în care se vedeau nişte sculpturi animaliere, o gorilă care răpeşte o femeie, refuzată la un Salon Oficial, şi servind ca un fel de piesă expozitivă, dar întotdeauna la un nivel destul de jos, la Jardin des Plantes. Fremiet avea noroc că era nepot al lui Rude, sculptorul, şi lui i s-au adresat românii pentru această statuie, care, desigur, fu contrazisă de descoperirea unui celebru manuscris miniat, cel de la Humor, în care se vede că Ştefan n-avea barbă. Dar felul în care se agita lumea în jurul acestei iniţiative, arată ce distanţă enormă era între altitudinea de gândire a lui Eminescu şi toată instrumentarea politicianistă a acestor teme. Îi aparţinea lui Eminescu puterea de a depăşi orice tentaţie mărunţ naţionalistă.

Şi distincţia Doamnei Zoe între un timp mărunţ şi un timp mare, un macro-timp, mi se pare esenţială. Nu numai filosofic, dar într-un sens antropologic, şi aş lega-o de încă o distincţie foarte operativă în gândirea şi în judecăţile ei de valoare, distincţia între un timp interior şi timpul istoric. Deci interioritatea este o dimensiune inerentă a creaţiei, a creativităţii, care

nu se lasă redusă la istoricitate și de aceea o putuse interesa, putuse detecta valoarea, de pildă, a lui Gheorghe D. Anghel. Anghel este un artist al interiorității, care scapă determinărilor istorice, el însă fiind singurul capabil să ne dea o galerie a marilor genii ale creației românești. Spunea că geniile sunt lamura cea mai curată a unui neam – și el ne-a dat niște efigii exemplare – Bălcescu realizat de Anghel este o capodoperă absolută, Luchian și Eminescu, pe care îl admirăm de ani de zile în fața Ateneului. Deci, această interioritate, care este proprie artistului – Toma d’Aquino spunea că stă în puterea artei să realizeze lucruri care sunt *proprii Filii*, proprii pentru firea Fiului lui Dumnezeu. Deci o similitudine care este în sensul profund al creației. Și care de aceea asumă istoria. Această distincție nu scoate opera din istorie, ci o face să sublimeze și să conțină istoria. Mie mi se pare că intuiția Doamnei Zoe era și aici pătrunzătoare și dacă ar fi să ne înarmăm cu argumente, toate aceste lucruri ne sunt folositoare pentru a apăra marele panteon al valorilor românești.

Constantin Parascan

Creangă sau omul pe dos – seducția unui discurs critic

Între personalitățile literaturii și culturii române al căror discurs critic, redactat în cărți ori rostit în public, impresionează și seduc și astăzi atât cercetătorul, cât și ascultătorul, se detașează exponențial Zoe Dumitrescu-Bușulenga.

În această „întâmpinare” ne vom apropia cu spirit critic (analizând), dar și cu fascinația nestinsă a voluptății superior-intelectuale pe care am trăit-o, ascultând, în cei peste 30 de ani de discurs critic rostit la celebrele Prelecțiuni ale Junimii de la Iași (Muzeul Literaturii Române – Casa Pogor), începând din 1976, atât de monografia *Ion Creangă*, apărută la Editura pentru Literatură, în 1963, cât și de Prelecțiunea *Creangă – un artist cult*, din 7 iunie 1989. Și-o vom face decupând din cele două abordări (discurs redactat și discurs rostit) un element definitoriu, relevarea unei idei de esență a scrisului humuleșteanului: *omul pe dos, omul și lumea anapoda*.

Mărturisind încă din intro-ul acestui discurs critic inspirat faptul că „Opera lui Creangă este una din cele mai dificile din câte cunoaște literatura română” (1, p. 9), Zoe Dumitrescu-Bușulenga va realiza, totuși, monografia *operei* lui Ion Creangă.

Între atâtea elemente proprii doar acestui discurs critic, autoarea își vertebreză demersul și pe acea notă specifică lui Ion Creangă pe care o va observa în finalul micro-monografiei sale și Vladimir Streinu (2, apud 3, p. 34): „Poporul român a putut face pe prostul de multe ori, fără să fie (...) el știa să facă pe prostul numai atât cât trebuia, pentru a putea dura în istorie. Este însăși formula de existență a neamului nostru.” Formulă pe care Creangă o topește genial în scrisul său. Formulă pe care o va analiza și autoarea monografiei în discuție și pe care o relevăm și noi în paginile următoare.

Disimularea, paradoxul, echivocul, inocența, reală, inocența mascată, vorba în doi peri, cu atâtea înțelesuri, pe care doar aparținătorii unei „caste” speciale, a „povestașilor” populari, o receptează așa cum trebuie. E un cod anume. Un „blazon” pe care l-a primit de la „inițiații” acestui univers. De aceea și dificultatea înțelegerii tainelor scrisului

humuleșteanului. „Ion Creangă e singur în felul său în literatura noastră. Și poate și în complexul celorlalte literaturi. Omul e un original ca apariție, ca temperament, ca personalitate artistică (...) E un neastâmpărat, cu firea și cu duhul, vorbește mult și aproape numai în tâlcuri.” (1, p. 27-28) Această notă a personalității sale o moștenește, afirmă autoarea monografiei, de la tatăl său, Ștefan. „Ca personaj literar al *Amintirilor* putem înțelege câte ceva despre concepția lui laică, profană, neconformistă, în legătură cu rosturile lumii, atât de deosebită de concepția convențională, sacră despre lume a soției sale Smaranda.” (1, p. 28-29) Sunt două atitudini de viață și creație, total contrare. Stilul scrierilor lui Creangă va „beneficia” de această bipolaritate. Totul vine de departe, din istoria poporului al cărui exponent este, al grupului social căruia îi aparține. E vorba de situația „oarecum independentă a răzeșimii moldovenești, a acelei răzeșimi mândre și colțoase, hâtre și viclene...” (1, p. 31)

Aceste două atitudini se „traduc” în discursul *Amintirilor* cel mai elocvent. Aici autorul vorbește normal, cu sinceritate, evlavie și admirație, cu emoție și duioșie despre mama sa, despre sat etc. Apoi „deodată începe a vorbi altfel despre toți și despre sine. Îi ia pe toți peste picior...” (1, p. 42)

Cele mai reușite pasaje sunt considerate cele în care Creangă exagerează conștient, fie în dimensiunile fizice ale personajelor, fie atunci când „alteori exagerarea atinge acțiunile personajelor care frizează *absurdul*.” (1, p. 45, s.n.) Acești năzdrăvani văd lumea „de-a-ndoaselea, ca Păcală. În opera lui Creangă ei se numesc Ochilă, Mirăuță din Grumăzești și Nică a lui Ștefan a Petrei. Smintiții aceștia aparenti sunt construiți pe temeiul paradoxului popular, care răstoarnă datele realității pentru a-și putea râde de ea...” (1, p. 45). Pe parcursul demonstrației în acest discurs critic, autoarea va mai aduce și alte exemple (Dănilă Prepeleac, Stan Pățitul, Ivan Turbincă ș.a.), neluând în seamă însă personajul Păcală, din povestirea lui Creangă cu același titlu, care demonstrează, cu asupra de măsură, prezența *omului pe dos*. E o formulă artistică nouă, de fapt, *o artă nouă* izvorâtă „din straturi de cultură milenară și atât de nouă, încât contemporanii nici nu și-au dat seama că e într-adevăr originală, atât în conținutul, cât și în forma ei (...) viziunea despre lume, atitudinea față de cultura pe care o reprezintă și conștiința lui artistică erau răsturnătoare pentru vremea aceea.” (1, p. 50)

Astfel vom întâlni „curiozități de construcție”, „asimetriile, lungimile, episoadele intercalate” ce dau compoziției un aspect baroc. Apoi dialogul, comentariul ironic sau aluziv, paradoxurile, strigăturile satirice,

„un joc hazliu de aparențe și esențe”. Aceste personaje hâtre, *pe dos*, care vor învinge forțele obscure, au rol civilizator.

În galeria de personaje deja citate, „Dănilă Prepeleac este cea dintâi încercare a lui Creangă de a face *un om anapoda*, un personaj care vorbește și acționează *în dodii*, un prost și un hâtru în același timp.” (1, p. 62, s.n.) Dănilă făcea toate lucrurile pe dos. Nu mai dăm acum exemplele prin care își susține demonstrația și Zoe Dumitrescu-Bușulenga. Și „treburile lui sunt *anapoda* făcute, ca și hotărârile pe care le ia, și mai ales ca și vorbele pe care le spune. Din tâlcurile lui Dănilă înțelegem adevărata lui structură, fiindcă vorba lui în *dodii* este sugerată de Creangă în zicale, în moduri de exprimare fondate pe paradoxuri, deci pe termeni contrastanți, care se anulează sau se resping.” (1, p. 63-64, s.n.) Tot ce întreprinde face în *dodii*. În subtext, datorită aerului mucalit din limbaj mai ales, vom afla dovezi care ne vor face să ne îndoim de prostia adevărată a personajului. E un model de natură bivalentă, nebun înțelept, Dănilă Prepeleac.

Urmează Stan Pășitul și el „un personaj hâtru, *în dodii*” (s.n.). Vorbirea sa păstrează acel iz paremiologic, este voalată, în tâlcuri. Asistăm apoi la transferul de limbaj și atitudine a comportamentului echivoc, pe dos, în *dodii*, proprii lui Stan, către Chirică.

„Cu Ochilă ne aflăm în prezența unui hâtru uriaș, a unui gigant jovial”. Facultatea cu care e înzestrat îl definește ca făcând parte din oamenii pe dos, anapoda. Iată micro-discursul delicios al lui Ochilă „prin amestecul lui de naivitate și înțelepciune facețioasă. Cuprinzând o *viziune a lumii pe dos*” (s.n.): „*Iaca... toate lucrurile mi se arată găurite ca sitișca și străvezii ca apa cea limpede; deasupra capului meu văd o mulțime nenumărată de văzute și nevăzute; văd iarba cum crește din pământ; văd cum se rostogolește soarele după deal, luna și stelele cufundate în mare, copacii cu vârful în jos, vitele cu picioarele în sus și oamenii umblând cu capul între umere.*”

Harap Alb, personaj normal, va împrumuta și el, cu timpul, trăind și nemurind alături de tovarășii săi de drum și de împlinire a misiunii inițiatice, comportamente, atitudini, expresii ale hâtrilor ciudați. Portretul făcut lui Ochilă este elocvent în acest sens: „*Poate că acesta-i vestitul Ochilă, frate cu Orbilă, văr primare cu Chiorilă, nepot de soră lui Pândilă, din sat de la Chitulă, peste drum de Nimerilă, ori din târg de la Să-l-cați, megieș cu Căutați și de urmă nu-i mai dați. Mă rog, unui Ochilă pe fața pământului care vede toate și pe toți altfel de cum vede lumea cealaltă.*” Dincolo de invenția verbală, amețitoare, ce pare că este fără limite omenești,

„Personajul *anapoda* e definit foarte exact în aceste cuvinte, ceea ce dovedește cunoașterea ca atare de către scriitor a procedurii *lumii pe dos...*” (1, p. 86, s.n.)

Aceste forțe ale personajelor ce-l însoțesc pe Harap Alb sunt puse în slujba sa, eroul bun, spre a înfrânge răul. „Prezența răului în lume înseamnă răsturnarea ordinii firești, răsturnarea tuturor valorilor, întoarcerea *lumii pe dos.*” (1, p. 87, s.n.) Iar înfrângerea răului nu poate veni de la oameni obișnuiți, în viziunea aceasta a lui Creangă, care pun în slujba lor forțe telurice, cu înțelepciune și echilibru, pentru a-și îndeplini „misiunea”, ci de la acești hâtri, care sunt „*personaje anapoda, pe dos, deci în afara lumii, sau în contratimp cu ea.*” (1, p. 88, s.n.) Această idee, „decupată” de autoarea discursului critic în discuție, Zoe Dumitrescu-Bușulenga, nu aparține acesteia, după cum și recunoaște, ci ea se „degajă din comentariul lui Creangă în momentul constituirii grupului și al îndreptării lui spre țara împăratului Roș: „*Și gândesc eu că din cinci nespălați câți merg cu Harap Alb, i-a veni el vreunul de hac (...) Dar iar mă întorc și zic: mai știi cum vine vremea? Lumea asta e pe dos. / Toate merg cu capu-n jos.*”

„Acest comentariu expune cu toată înțelepciunea și naivitatea lui de ton popular, am zice, bazele teoretice ale *personajului anapoda*, completând viziunea lui Ochilă. Și iată cum se descoperă intenția viguros protestatară și moralizatoare a lui Creangă întrupată în excelenta imagine artistică a *personajului anapoda*, atât de frecvent în opera sa și atât de puțin gratuit, în ciuda celor spuse de unii critici estetizanți români și străini.” (1, p. 88, s.n.)

Trecând la analiza *Amintirilor...*, autoarea nuanțează relația dintre elementul documentar și partea de ficțiune din acest discurs, precum și alternarea pasajelor lirice, evocatoare, cu cele comice, ce se potențează reciproc, tehnică a alternării celor două ritmuri de discurs literar, din care se detașează personaje active, utile, cumsecade, normale, precum și lumea răilor, a bețivilor, a leneșilor, a mâncăilor, observând și diferența între *Fragmentul de biografie* și textul *Amintirilor...* și că aici „introducerea de ficțiune este evidentă”, va demonstra în capitolele ce vor urma cum personajul Nică este unul pe dos.

Sursele râsului sunt două: „una din ele constă în comicul personajelor, pe care povestitorul popular le mânuiește cum își mânuiește rapsodul popular irozii sau păpușile, îngroșându-le anumite trăsături specifice. Cealaltă sursă a râsului constă în specificul talentului de povestitor al lui Creangă”. (1, p. 158) Prin mimare, comentariu, făcând tot felul de aluzii la lucruri și elemente cunoscute de cei pe care-i cunoaște și

căroră aparține. „Autorul râde parcă împreună cu ei, nu de ei, sau râde cu satisfacție admirativă.” (1, p. 159).

Lumea pe dos pe care ne-o aduce Creangă e generatoare de răs sănătos. Să ne amintim de hazul lui Ochilă când ne oferă viziunea sa anapoda asupra lumii. Asemeni personajelor populare Păcală, Pepelea sau Nastratin care „întreprind adeseori acțiuni contrare celor așteptate, care provoacă râsul tocmai prin elementul imprevizibil, și această viziune răsturnată a lumii dă naștere aceleiași reacții”. (1, p. 165) Asemeni acestora sunt multe personaje analizate de autoare și numite și mai sus. Construirea personajelor anapoda oferă posibilitatea scriitorului de a transmite ceea ce nu-i era îngăduit. Aceasta se petrece „la adăpostul unei prostii simulate”, a inocenței sale autentice, prezentate din mai multe perspective în *Măștile inocenței*. (vezi 3) Prostia simulată a țaranului român, a poporului român (vezi studiul deja citat, 2) s-a transformat la Ion Creangă într-un mod de viață, o dominantă a scrisului și personalității sale artistice.

În acest sens, ideea de mai sus este ilustrată de mai toate personajele scrierilor sale. O fățarnică umilință, o inocență trucată. Identitatea între atitudinea și viziunea scriitorului și personajele sale a fost demonstrată de mai mulți cercetători. Naratorul din *Amintiri...* se scuză „cu fățarnică umilință că asurzește lumea cu țărăniile lui. Moș Ion Roată simulează și el prostia pentru a-l înfunda pe boier până la sfârșit. Prin exagerarea acestei atitudini, s-au creat în literatură *personajele anapoda*.” (1, p. 166, s.n.)

La fel se petrec lucrurile și cu Dănilă care „e comic fiindcă dovedește o gândire *pe dos*” (s.n.), cu Ivan Turbincă și mai cu seamă cu Nică din *Amintiri...* care se autocaracterizează, singur, ca un personaj comic și pe dos: „*Și-apoi mai aveam și alte bunuri: când mă lua cineva cu râul, puțină treabă făcea cu mine; când mă lua cu binișorul, nici atâta; iar când mă lăsa de capul meu, făceam câte o drăguță de trebușoară ca aceea, de nici sfânta Nastasia izbăvitoare de otravă nu era în stare a o desface cu tot meșteșugul ei. Povestea aceea: un nebun arunc-o piatră în baltă și zece cuminți n-o pot scoate...*”

„Același spirit se va păstra în povestitorul vârstnic, care va rămâne un poznaș, un om mereu pus pe șotii și însuflețit de intenții ludice.” (1, p. 173) Altfel nu i-ar fi reușit memorabilele portrete din scrierile sale dacă nu ar fi fost și parte din ființa și personalitatea sa. (vezi în acest sens și 2, p. 175-195, cap. *Portretul scriitorului din povestiri și povești*).

Zoe Dumitrescu-Buşulenga nuanțează această dominantă a scrisului lui Creangă, într-un discurs potențat atât de exemple lămuritoare, cât și de

comentarii proprii topite într-un flux seducător al zicerii. Aceste nenumărate nuanțe utilizate de creator pentru crearea personajului anapoda „este de-a dreptul genială”. Și aceasta se vede și din felul cum utilizează materialul lingvistic. Astfel că Ion Creangă, „stăpânit de același duh ghiduș, se joacă nu numai cu logica structurilor umane, dând personajele în *dodii*, *anapoda*, răstoarnă nu numai structurile sintactice și uluiește logica generală a raporturilor verbale dintre oameni, ci merge mai departe, consecvent cu stilul său comic, satiric, și se joacă, plin de iscusință și inventivitate, cu cuvintele în sine.” (1, p. 180, s.n.)

Exagerarea, de cele mai multe ori, până la absurd, „se extinde mai ales în *construirea personajelor anapoda, cele cu viziunea hâtră sau pe dos a lumii*” (s. n.), adică Ivan Turbincă, Dănilă Prepeleac, Ochilă, Mirăuță din Grumăzești și ultimul, „dar nu cel din urmă, Nică a lui Ștefan a Petrii”.

Mărturisirea autoarei, la peste 30 de ani de când lucra pe textele lui Creangă, în 1989, la Prelecțiunea despre Creangă, citată deja, putea surprinde: încă descoperă sensuri noi, nuanțe care rotunjesc coloanele de forță ale studiului său monografic. Iar că una din ele, dacă nu cea mai lămuritoare despre specificul scrisului lui Ion Creangă, rămâne o „viziune care exprimă o mentalitate – venind din străfunduri, din subconștientul colectiv, nu numai românesc, ci și european”. E vorba de „*toposul lumii pe dos* preluat în chip foarte interesant prin răsturnarea regulilor obișnuite”.

Astfel revine și vorbește „despre o viziune a lumii pe dos la Creangă pentru că foarte multe lucruri se văd inversate, cu știință, probabil, învățase de la Eminescu cum se lucrează un motiv, cum se construiește o tipologie”. Dă exemplu deja mult citatului Ochilă, reluând faptul că „viziunea lui este cea a *lumii pe dos* și lucrurile nu sunt întâmplătoare”. Apoi revine cu afirmația că „personajele acestea sunt mult mai numeroase decât ne putem închipui în opera lui Creangă, personaje care fac totul de-a-ndoaselea ca Dănilă Prepeleac sau ca Ivan Turbincă”.

De asemenea revine asupra autoportretului în paradox, prin Nică, personajul din *Amintiri...* , ca și la Mirăuță din Grumăzești care „intră în aceeași categorie a *personajelor anapoda, a acelor care sunt întoarse pe dos în raport cu lumea normală*, cu lumea supusă regulilor tradiționale ale vieții sociale.” (s. n.)

Și, concluzia studiului de-o viață asupra scrisului humuleșteanului: „El se așeza în rândul marilor prozatori chiar moderni, pentru că *toată această viziune a lui pe dos*, toate aceste îndrăzneli ne fac să-l considerăm un fel de clasic al absurdului.” (s. n.)

Recitirea textului monografiei discutate, audierea Prelecțiunii despre Creangă din 1989, ca și recursul la amintirile noastre din atâtea zile și seri cu noroc în care ne puteam bucura de savoarea discursului critic al acad. Zoe Dumitrescu-Bușulenga, ne-au confirmat încă o dată ce izvoare excepționale așteaptă să ne întoarcem la ele. Arătam, într-un portret dedicat acestei personalități de a cărei atenție și prietenie m-am bucurat în ani (vezi 4, p. 99-109), cum „conferențiarul Zoe Dumitrescu-Bușulenga ridică ochii spre în sus, cu un chip tăiat marmoreean în linii clasice, armonice, privirea scăpărând, fulgerând blând, dăltuiți în cristal, fraze emblematice, cu miez și lucire, decupate parcă din dicționare de expresii idiomatice. Nici o banalitate, nimic din ce-ai mai auzit, citit. Formulări memorabile care ordonau o arhitectură savantă și-n același timp atât de plastică, atât de poetică, seducătoare (...) Nimic forțat, căznit, construit atunci, improvizat (...) Totul ieșea ca dintr-un izvor fermecat. Era o flacăra, o idee, o inimă, un poem, un cântec rostit din sine, rostindu-se pe sine, minunând și bucurând lumea, înfrumusețând-o, făcându-te să fii fericit că te afli împreună în același timp și loc. Astfel m-am văzut cucerit și de om și de discurs, sesizând repede unicul, fantasticul, extraordinarul, geniul. Din acest moment s-ar fi putut ca rațiunea să nu-și mai arate rostul, ca și-ntr-o mare iubire, și de aici la idolatrizare, la exagerări suspecte, n-ar mai fi fost decât un pas. Ar fi putut fi și așa, dar când argumentele se adaugă din ce în ce mai convingătoare, lămuritoare, când nu se arată nici un dezacord, nici o întunecare în atâția ani, din când în când măcar mai trebuie să nu ne ferim de cuvinte și când simțim excepția, forța, să o recunoaștem și s-o rostim.” (4, p. 104-105)

Argumente ce-au fost aduse și aici, acum, despre seducția unui discurs critic al acad. Zoe Dumitrescu-Bușulenga despre *Creangă sau Omul pe dos*.

Bibliografie

1. Zoe Dumitrescu-Bușulenga, *Ion Creangă*, Editura pentru Literatură, București, 1963.
2. Vladimir Streinu, *Ion Creangă*, Editura Albatros, București, 1971.
3. Constantin Parascan, *Ion Creangă – Măștile inocenței. Viața și opera*, cu o prefață de Zoe Dumitrescu-Bușulenga și o postfață de Liviu Leonte, Editura Junimea, Iași, 2000.
4. Constantin Parascan, *Cum i-am cunoscut... Portrete literare*, Editura Convorbiri literare, Iași, 2004.

Grigore Ilisei

Portret în mozaic

Încă din anii '60, ai studenției mele la Universitatea din Iași, numele doamnei Zoe Dumitrescu-Bușulenga îmi atrăsese atenția. Cărțile sale despre Ion Creangă și Mihai Eminescu mă incitaseră, mai ales că unii dintre dascălii noștri, aflați într-un război rece nedeclarat cu confrății lor din București, le priviseră cu oarecare asprime răutăcioasă. Or tocmai asta îmi stârnise interesul și mă determinase să le caut și să le citesc. Era, aveam să constat, eu, ucenicul fascinat, ca mai toți colegii mei de atunci, de abordarea călinesciană în materie, cu lumina ei voltaică și cu rostire nepereche, o altfel de vedere asupra celor doi magi ai literaturii române, congeneră cu cea a Călinescului, torcându-se din același caier, cel al exegezelor cu substanță ideatică și desăvârșită împodobire stilistică.

Dacă G. Călinescu purta în expresie sclipirea de diamant a frazei muzicale mozartiene, Zoe Dumitrescu-Bușulenga construia à la Bach, modelând arhitectural sau chiar sculptural volumele semantice. Era, în scrisul și în textura de idei a acestor cărți o disecție până în ultima fibră și o judecată bazată pe asocieri subtile și profunde, nutrite din cunoașterea de adâncime a culturii universale și dintr-un virtuos exercițiu comparatist. Acest mod de a vedea lucrurile îngăduia situați în universal și revelarea de dimensiuni și filiații ce-i așezau pe cei doi corifei ai scrisului românesc într-un context cultural global. Doamna Zoe Dumitrescu-Bușulenga ne demonstra temeinic, neostentativ, bizuindu-se de fiecare dată pe argumente solide, că în simfonia țesătură a spiritualității omenirii se regăseau, cu notele lor originale, și acești mari scriitori români. Erau sincroni și se înfățișau în același timp cu prețioasa lor zestre de alteritate. Încă de atunci personalitatea sa de cercetător și om al condeiului mă cucerise.

Am avut apoi prilejul să o văd la televiziune. Lăsa aceeași impresie de monumentalitate și forță. O putere ce nu venea atât din alcătuirea ei fizică, ce era, pe atunci, a unei femei cu adevărat impunătoare, în ciuda staturii mijlocii, o siluetă ce te ducea cu gândul la medaliile antice, cât din intensitatea trăirii ideilor și din tumultoasa sa capacitate de comunicare cu

semenii. Vocea de stentor, verbul scăpărător, vigoarea mesajului, retorica de esență clasică luau, sub vraja lor, auditoriul.

Curând mi-a fost dat să o cunosc. S-a întâmplat pe la începutul anilor '70. Mă găseam la Muzeul memorial Mihail Sadoveanu de la Vovidenie, Mănăstirea Neamț, la o ediție Sadoveniana organizată, în fiecare toamnă, de nemțeni. Printre numeroșii invitați s-au aflat acolo și trei dintre admirabilele doamne din marea falangă de spirite feminine cu care a fost dăruită, cu îmbelșugare, cultura română. Era vorba de Valeria Sadoveanu, de Ștefana Velisar Teodoreanu și de Zoe Dumitrescu-Bușulenga. Am îngăimat și eu, emoționat, câteva vorbe în acel conclav așa de înalt. Poate simțirea cu care le-am rostit eu, fălticeneanul sadovenizat, pe atunci, până în cel mai adânc ungher al sufletului, m-a făcut oarecum simpatic celor trei doamne și pot spune că din acel moment s-a înfiripat prietenia cu care acestea m-au fericit și din a cărei lucoare mă împărtășesc și astăzi.

Acel sâmbure de simpatie a devenit prietenie, cutez a zice, la Mănăstirea Văratec, unde eu petreceam vacanțele mele de scris și hodină, la Maica Aglăida, iar doamna Lili Teodoreanu venea și ședea, an de an, la Maica Glicheria, în vreme ce Coana Valerica și doamna Zoe își treceau, multe luni din an, în casa Maicii Benedicta Braga, un așezământ monahal cu un cat doar, dar cu o distincție și ambianță princiară, situat ca pe Acropole, pe unul din dealurile ce încing Biserica cea mare a Văratecului. Alături de această casă, împărățind într-o grădină tihnită și îmbietoare prin explozia vegetală și cuvioșia ei simplă, dar atât de plină de mierea frumuseții, se găsea Palatul auster al vlădicii Partenie Ciopron, unde viețuia Părintele Bartolomeu, Valeriu Anania pe numele său de scriitor. Tot la Maica Glicheria, econoama Mănăstirii, poposea, verile, și profesorul Constantin Ciopraga, cu familia sa. Se țesea, continuându-se o tradiție de noblețe din perioada interbelică, statuată de Cercul Vieții Românești, în frunte cu Garabet Ibrăileanu, o atmosferă de colonie cărturărească. Din când în când erau poftiți să se înfrupte din dulceața ei și prietenii. Ajungeau aici, în scurte vizite sau pur și simplu ca niște grăbiți trecători prin aceste loc. Maica Stareță, demna de pomenire Nazaria Niță, proteguia, cu bunătatea și generozitatea ei, toată această clacă scriitoricească ce transforma Văratecul într-un centru de iradiere spirituală.

Anii care s-au adunat au împușinat lumea aceasta aleasă a Văratecului. Valerica Sadoveanu și Lili Teodoreanu au suit la cer. Părintele Bartolomeu a plecat la Cluj, urcând în scaunul episcopal al Cetății Transilvane. Doamna Zoe Dumitrescu-Bușulenga a rămas, până în cel din

urmă ceas, o statornică a chinoviei nemțene. A căutat locul chiar și atunci când nevoițele vârstei o împovărau. Ca o predestinare aproape, a venit să petreacă Sfintele Paști, în 2006, la mănăstirea Văratec și de aici s-a dus, în acel mai de poveste al anului trecut, la Iași, unde a închis ochii pe un pat de spital.

Între doamna Zoe și mănăstirea Văratecului se produsese, cu adevărat, o comuniune. N-a putut fi tulburată nici de răutățile lumefști, pentru că legătura era dincolo de cele trecătoare. Străbătută de acel fior al eternității, se îndumnezeise. Sunt tot mai înclinat să cred că această unire sufletească cu Văratecul a fost așa de durabilă deoarece aici doamna Zoe a simțit că se află mai aproape de Dumnezeu, Cel în căutarea Căruia a umblat neistovită toată viața. De altfel în vara anului 2005, de ziua sa de naștere, la 20 august, când am călătorit la Văratec, să-i fim alături, mi-a mărturisit apăsător, mărturisire păstrată de înregistrarea video realizată atunci, că de Dumnezeu, în ciuda clevetirilor de tot felul, nu s-a despărțit niciodată.

În anii ce au urmat fericitei schimbări la față a României, din decembrie 1989, însingurarea și nerecunoștința au fost, din păcate, stările ce i-a fost dat să le trăiască din plin și nemeritat. Zoe Dumitrescu-Bușulenga parcursese, ca noi toți, deșertul. Întâmplarea făcuse că își asumase anumite răspunderi în acele timpuri nu ușoare. Încuviințase, la capătul unor îndelungi și apăsătoare deliberări lăuntrice, accesarea sa și a altor intelectuali în anumite demnități în acea vreme a relativei liberalizări, barase drumul nechemărilor și celor răi. În exercițiul lor se străduise din toate puterile, chiar și atunci când tendințele neo-staliniste câștigaseră teren, să ocrotească valorile, să promoveze tinerii, cei mai promițători, și să păstreze cât mai curat cu puțință spațiul nostru cultural atât de amenințat de primejdiile de moarte. A izbutit să o facă, pentru că nu și-a renegat nicio clipă convingerile umanistice și religioase. Aceste crezuri pentru care a luptat până la ultima picătură de energie i-au adus ostilitatea puterii de atunci și mai cu seamă pe cea a cuplului prezidențial. Dar în vâlvora patimilor de după decembrie 1989 nu era loc pentru nuanțe și receptări critice. Ura se revărsa puhoi și mătura totul din calea ei. Doamna Zoe Dumitrescu-Bușulenga, deși nu accepta acest mod de a judeca, înțelegea ceea ce se petrecea și, mai ales, ca o bună creștină, ierta. Ceea ce pricepea mai greu era ingratitudea unor oameni cărora le fusese reazăm în furtună și care acum manifestau intransigență inchizitorială.

Am socotit de datoria mea, era, de altfel, un impuls sufletesc ce mă mâna în această direcție, să-i fiu alături, în acele momente de singurătate,

defel ușoare. Drumurile la Văratec aveau o țintă precisă: casa de pe dealul ca o Acropole, unde sălășluia, vara de vară, Doamna Zoe Dumitrescu-Bușulenga. Îndrăznesc să spun că o empatie exista între spiritele noastre. Doamna Zoe se spovedea înaintea mea și eu în fața domniei-sale. Mărturisea, fără nicio reticență, cam tot ce-i stătea pe suflet. A făcut-o, poate mai precaut și mai nuanțat, dar la fel de pertinent și sincer, și în interviurile și filmele pe care le-am realizat la mănăstirea Văratec. Primul a fost în vara lui 1992 și s-a difuzat în emisiunea „Convorbiri de duminică”, de pe programul 1 al Televiziunii Române. Transcrierea integrală a acestuia am publicat-o în vara lui 2007 în România Literară. Ultima noastră filmare s-a săvârșit la 20 august 2005, în ziua când împlinea 85 de ani.

Se regăsesc în aceste spovedanii multe dintre frământările doamnei Zoe. Destule dintre îngrijorările ce o încercau față de ceea ce se întâmpla în societatea românească și în lume în general. Deși se retrăsese din tumultul vieții publice, nu-i scăpa nimic important de pe această scenă și avea totdeauna punctul ei de vedere argumentat și puternic. În zarva cacofonică în care existam și în care ne mai e dat încă să trăim, vocea ei nu s-a auzit pe cât ar fi meritat și trebuit. Am avut în Doamna Zoe Dumitrescu-Bușulenga un mentor prețios de care nu ne-am folosit, cu toate că ar fi fost o nevoie vitală, într-un timp al rătăcirilor printr-un pustiu căruia, parcă, nu-i găsim capătul. Cauza cauzelor acestei pierderi a căii de urmat era, după domnia-sa, lipsa endemică a modelelor. Vedea în asta pricina căderii prelungi în gol. Evident și azi că traversăm o criză a valorilor, că suntem martori neputincioși ai emergenței nemăsurate și smintite a idolilor falși, care otrăvesc mai ales tineretul. Aceasta afectează, se vede cu ochiul liber, grav și profund dăunător așezământul nostru social. Doamna Zoe recunoștea că modelele, mai precis absența lor, deveniseră o obsesie a sa. Cultivarea la scara societății a modelelor veritabile reprezenta, în viziunea sa, o sursă sigură a însănătoșirii morale a României. Pentru dânsa modelele absolute la care făcea recurs erau profesorii săi, în special Tudor Vianu, pe care nu ostenea niciodată să-i elogieze și să le arate recunoștința.

În directă legătură cu acest leit motiv al neliniștilor Doamnei Zoe poate fi privită revolta sa față de ceea ce considera a fi o blasfemie: batjocorirea lui Mihai Eminescu prin acea tentativă, după dânsa, reprobabilă a „demitizării”. Acest demers nu era, din punctul său de vedere, decât un pretext pentru a-l coborî în mocirla unor polemici imunde, pe el care reprezintă chintesența sufletului românesc. Atingerea acestei valori sacrale o resimțea ca pe o durere fizic-abisală și nu pot uita că și pe patul de suferință,

la Iași, în ceasurile din urmă a ținut să-mi atragă atenția – și bănuiesc că și altora dintre cei apropiați care i-au stat la căpătâi –de datoria de a nu lăsa să fie pângărită amintirea lui Mihai Eminescu.

Încadra aceste tendințe denigratoare într-un proces mai amplu și mai cuprinzător la nivel planetar, acela al ignorării istoriei și lecțiilor ei și al vidării vârstelor trecute ale umanității. Nerespectarea trecutului, credea Doamna Zoe, este o carență a unor oameni care nu au sentimentul istoricității și sunt lipsiți de percepția însemnătății continuității în cultură, un curent, din nefericire, tot mai des întâlnit, la fel ca și secularizarea și ne iubirea cărții.

În aceste două din urmă aspecte Doamna Zoe considera că se află izvorul degradării moravurilor și îndepărtării de cele ale sinelui și firii. Nu mai puțin o preocupa starea tot mai precară a familiei ce constituise elementul de armonie, curăție morală și închegare socială de-a lungul mileniilor. A fost, aproape până la cea din urmă suflare, o conștiință vie, un spirit fremătător, ca o cupă de șampanie franțuzească, o personalitate, în același timp, dăruitoare. Mă gândeam, ascultând-o, bucuros să-i fiu adeseori în apropiere, la ceea ce îmi spusese, tot la mănăstirea Văratec, Ștefana Velisar Teodoreanu despre Garabet Ibrăileanu, că, fără să vrea, înfloreau oameni în jurul lui. Așa și lângă Doamna Zoe Dumitrescu-Bușulenga aveam senzația împlinirii spirituale. Revărsa peste cei din preajmă, primită ca la un altar, o lumină a înțelepciunii și bunătății. Făpturile celor aflați lângă dânsa parcă prindeau să scânteieze din scăpărarea minții și sufletului cel plin de milostenie și iubire. Anii îi împrășieră trupul și puterile fizice. Dar ardența zicerii și lucrarea ei cărturărească își păstraseră intactă strălucirea lor inegalabilă. În întâlnirile greu de uitat cu domnia-sa, te cuminecai din înțelepciunea lumii. Multe din sipelele acesteia sălășluiau în făptura sa fragilă, dar care împrăștia, așa simțeam, o putere dincolo de putere. Fost-am norocit să mă găsesc, din când în când, în preajma acestei figuri coborâtoare din tagma renaștiștilor despre care a scris cu atâta pătrundere și dragoste.

Binecuvântez clipa când Dumnezeu mi-a scos-o în cale pe Doamna Zoe Dumitrescu-Bușulenga, Maica Benedicta, după numele ei de călugărie, primit la mănăstirea Petru Vodă. Am putut astfel cunoaște nu doar poienile cele înflorite și înmiresmate ale operei sale, ci și priveliștile la fel de încântătoare ale minunatului său suflet. Și am izbutit, totodată, să deslușesc câte ceva din unitatea osmotică dintre omul cu statură morală și splendoare lăuntrică și opera lui, fruct pângurit al unui spirit dintre cele alese.

COMUNICĂRI, EVOCĂRI, INTERVENȚII

Moderator: Bruno Mazzoni

Theodor Codreanu

Zoe Dumitrescu-Bușulenga – Lecția de omenie

Cine aruncă o privire pe bibliografia Zoei Dumitrescu-Bușulenga poate să constate că în prim-plan stau titlurile care conțin cuvântul *umanism*: *Renașterea. Umanismul și dialogul artelor* (1971), *Valori și echivalențe umanistice* (1973), *Sofocle și condiția umană* (1974), *Renașterea. Umanismul și destinul artelor* (1975), *Periplu umanistic* (1979). Desigur, asemenea titluri indică, în primul rând, că ne aflăm în fața unei profunde cunoscătoare a fenomenului renașcentist, în ample disocieri și sinteze comparatistice, dar titlurile sugerează și depășirea marelui curent cultural, vizând și un umanism peren și particularizat, totodată. Altminteri, „realismul” lui Creangă sau „romantismul” lui Eminescu, bunăoară, stau sub aceeași pecete de taină a umanismului, ca sublimare culturală a *omeniei* românești. De altfel, privitor la curentul cultural, Zoei Dumitrescu-Bușulenga i s-a recunoscut ca fiind cel mai bun cunoscător, realizând „cea mai împlinită imagine, elaborată la noi, a fenomenului renașcentist urmărit pe întregul perimetru european”¹.

¹ Stan Velea, articolul din *Dicționarul general al literaturii române*, literele C-D, Editura Univers Enciclopedic, București, 2004, p. 788.

Dar nu asupra acestei teme intenționez a zăbovi, ci asupra resorturilor adânci care au marcat preferințele culturale ale autoarei, căci Zoe Dumitrescu-Bușulenga a trăit în viață *omenia*, iar în cultură – *umanismul*. De-aici *harisma* mării noastre profesoare, deopotrivă la catedră și în viața de toate zilele. În 1984, publicam la Editura Cartea Românească din București *Eminescu – Dialectica stilului*, carte care mi-a adus, dincolo de unele adversități inerente, și câțiva mari prieteni, între care George Munteanu, Edgar Papu și Zoe Dumitrescu-Bușulenga. Ceea ce m-a impresionat la doamna Zoe a fost tocmai covârșitoarea *omenie care se transfigurează în umanism cultural*.

Când, după 1989, au început atacurile mizerabile împotriva unor personalități emblematice ale culturii românești (de la Eminescu și G. Călinescu la Marin Preda, Nichita Stănescu sau Grigore Vieru), Zoe Dumitrescu-Bușulenga s-a aflat pe lista neagră a noilor persecutori. S-au găsit, totuși, și câteva voci care să-i ia apărarea. Am s-o menționez pe aceea a lui Alex. Ștefănescu, fiindcă e legată chiar de *taina omeniei transmutate în umanism*. În 1966, în vremea studenției, criticul a fost anchetat de Securitate, ca urmare a unui denunț venit din partea unui coleg „revoluționar”. Lucrurile au mers atât de departe, încât s-a pus problema excluderii din facultate. În ședința decisivă, rechizitoriul conformiștilor, dar mai ales al denunțătorului, a fost fulminant. D-na Zoe Dumitrescu-Bușulenga se afla în prezidiu și avea cuvântul decisiv. „Prelegerile sale de literatură universală – își amintește Alex. Ștefănescu – nu erau niciodată prezentări neutre ale unor autori și opere, ci emoționante lecții de umanism. Dar – îmi spuneam cu ironie amară în sinea mea – principiile nobile enunțate *ex cathedra* nu sunt aplicabile în viața de zi cu zi. Mă înșelam și eram nedrept. Chiar în clipa aceea, Zoe Dumitrescu-Bușulenga l-a fulgerat cu privirea pe George Radu Serafim și l-a admonestat cu dispreț:

– Dumneata îți depășești atribuțiile! Ștefănescu este un student eminent și soarta lui o hotărâm noi, profesorii săi, nu dumneata.

Nu eram un student eminent. Dar profesoara mea a făcut această afirmație ca să păstreze discuția în raza competenței sale profesionale”².

² Zoe Dumitrescu-Bușulenga a spus nu securității, în *Omagiu. Acad. Zoe Dumitrescu-Bușulenga la 80 de ani*, Editura Roza Vânturilor, București, 2001, p. 149.

La deliberare, punctul de vedere al profesoarei s-a impus. Confirm că aceasta a fost constanța personalității Zoei Dumitrescu-Bușulenga. Însă, după 1989, unii beneficiari ai lecțiilor de umanism ale autoarei au uitat trecutul și au îngroșat rândurile „justițiarilor” fără justiție. Alex. Ștefănescu își mai amintește că, după 1989, a propus unei reviste de prestigiu (oare ce revistă o fi? întreb retoric) un articol despre Zoe Dumitrescu-Bușulenga. Cineva din redacție a „strâmbat din nas”. Devenise campion al „moralei”. În aceeași seară, la televizor, l-a văzut pe George Radu Serafim, tot „revoluționar”, „tunând și fulgerând împotriva securității...”. Fără comentarii!

Dar să las la o parte aceste metehne lumești și să încerc a ajunge la izvoarele umanismului ilustrei profesoare. Le putem identifica în traseul vieții care a trecut din ambianța unei familii în care tatăl era jurist, spre treptele universitare și academice, descoperindu-i pe Creangă și pe Eminescu, împlinindu-se spiritual la Văratec, sub numele de maica Benedicta, iar apoteotic, aici, la Putna, în preajma osemintelor lui Ștefan cel Mare și Sfânt. Ea însăși îmbinase studiul umanoarelor cu cele juridice. Se descifrează simțul dreptății și al omeniei: venea, din izvoarele afunde ale creștinismului țărănesc, la care s-a întors prin ortodoxie, cu acel aer aristocratic de sublimă smerenie a universului ei cultural. Să ne reamintim vocea inconfundabilă: prelegerile doamnei Zoe Dumitrescu-Bușulenga oficiau într-un templu nevăzut, care ne ocrotea și ne fascina. Petre Pandrea, mândrul „mandarin valah”, care a urcat muntele suferinței atât în regimul carlist, cât și în cel comunist, depunea mărturie că adevăratul geniu aristocratic românesc a fost al țăranelor române, trăitor în acel *creștinism cosmic*, despre care vorbea Mircea Eliade. „Umanismul românesc – spunea „mandarinul” – este un umanism stoic alături de umanism ortodox pe trunchiul viguros al ruralității. Sunt și țărani care ies din rânduială și omenie. Cei mai periclitați sunt adepții zeului Bachus, care le întunecă rațiunea și le deteriorează biologia”³. Ceea ce ne-a ținut în ființă și ființare creștină a fost *omenia*: „Noi, românii de baștină..., avem ca valoare supremă tipul, prototipul omului de omenie. Nu suntem xenofobi. Suntem mai degrabă xenofili. Așa sunt tradițiile noastre țărănești milenare: ospătezi pe trecători, pe călători, respecti pe străini, care au grijile, ponoasele și

³ Petre Pandrea, *Garda de Fier. Jurnal de filozofie politică. Memorii penitenciare*, Editura Vreimea, București, 2001, pp. 545-546.

foloasele lor” (*Ibidem*, p. 452). Așa au dăinuit și mănăstirile românești care au primit-o pe Maica Benedicta.

Trebuie subliniat că lecțiile de umanism și de omenie ale Zoei Dumitrescu-Bușulenga surveneau ca formă de *rezistență* la „teroarea istoriei” care tocmai zdrobise *omenia țărănească*, scoțând din istorie această clasă de temelie prin *desproprietărire* și *colectivizare*. Sesizând dezastrul, în vremea domiciliului forțat de la Câmpulung, dintre anii 1949-1958, Noica a meditat la felul cum poate fi salvată, pentru România și pentru Europa, spiritualitatea creștină a omeniei țărănești, lăsându-și mesajul în cărțile testamentare, apărute postum, *Manuscrisele de la Câmpulung* și *Rugați-vă pentru fratele Alexandru*, cărți rămase încă neînțelese și mizerabil comentate. Țăranul fără pământ, sesizase Rebreanu în *Ion* și în discursul de recepție la Academie, este o absurditate producătoare de *neomenie*. Când statul comunist îi prăda pe țărani de pământul lor, Noica scria că proprietatea țărănească este singura care așază omul în matca *firescului*, a devenirii într-o ființă. Este acea *lume-ca-lumen*, despre care vorbea Părintele Stăniloae. Din ea iradia *lumina aristocratică* degajată de țăranul român, transmutată în *umanism al culturii majore*. Zoe Dumitrescu-Bușulenga își cunoștea sorgintea și a rămas până la sfârșitul vieții o apărătoare a valorilor românești, în fruntea cărora a pus, fără îndoială, pe Mihai Eminescu, despre care a scris studii fundamentale. În întâlnirile noastre de după 1989, se arăta extrem de îngrijorată și indignată împotriva detractorilor recentii ai poetului, simțind că moda *demitizărilor* devenise politică de stat în domeniul culturii. Zoe Dumitrescu-Bușulenga făcea comparație între atitudinea față de Eminescu în 1950, la penibila „sărbătorire” a centenarului nașterii, și ceea ce se petrecea în preajma anului 2000. De ce această neagră repetare a istoriei?, iată întrebarea la care nu știu dacă a găsit răspunsul.

Dan Hăulică:

Mie mi s-a părut accentul justițiar și revendicativ, pe alocuri, al profesorului Codreanu legitim. Pentru că sunt valori în înaltul Panteonului care obligă la o anume abordare. Sunt statui în fața cărora trebuie să stai drept, cu o ținută care să nu se scâlămbăie, să nu coboare la grimase impudice. E cazul lui Eminescu. Încât eu cred că această nevoie de cuviință, dincolo de judecăți subtile de valoare, este semnul marilor civilizații. Claudel era un mare poet, creștin, de altminteri, printr-o conversiune sinceră și adâncă. Dar a avut nenorocitul impuls de a scrie vreo două articole

irespectoase, la un mod juvenil, excesiv, împotriva lui Goethe. Asta s-a repercutat într-un fel în cariera lui de diplomat. Sunt anume lucruri care, într-o țară civilizată, într-o lume civilizată, nu pot fi atinse fără pedeapsă. Asta trebuie să se înțeleagă. Sunt anume sancțiuni care intră în logica unei bune funcționări. Un corp sănătos care știe să-și alunge factorii de agresiune microbiană. Sigur că era sarcastică, voios trivială acea comparație a lui Eminescu cu bancnota condamnată la cea mai joasă putere de cumpărare. Niște lucruri care m-au uimit, dar în fața cărora trebuie să reacționăm. Eu cred că, măcar ca valoare de incitație la o reacție sănătoasă, tot trebuie să mai amintim aceste lucruri.

Nedreptăți au mai putut să fie. Vorbea profesorul Mazzoni despre un prestigiu piramidal al lui Arghezi, fundat prin Pompiliu Constantinescu și prin Cioculescu, și care, la un moment dat, după ce a fost reconsiderat Arghezi și readus în circulație, a funcționat în mod paradoxal ca un factor de împușinare a literaturii noastre. Încât Miron Radu Paraschivescu, care știți că sub pavăza reputației puțin maladeive, își permitea adevăruri și gesturi iconoclaste chiar și în Comitetul Central, dintr-o impulsivitate care nu era chiar așa de inocentă, a zis: „În sfârșit am trecut de litera A! Ajungem și la litera B!” Adică am trecut de Arghezi, putem să ne ocupăm și de Bacovia, și de Blaga și de Ion Barbu. Sigur, o literatură mare nu se reduce niciodată la un singur steag, la o singură emblemă. În sensul acesta e important să știm să ne diferențiem, să scuturăm uneori clișeele, dar la un nivel de discuție. Când în cumpănă sunt puse nume de o anumită valoare. Publicul atenian care era cel mai rafinat din câte a cunoscut istoria – Renan spunea că un împărat roman era un soldățoi grosier față de ultimul privitor dintr-un teatru atenian – publicul acesta se pasiona de dispute în care se stabileau preeminențe; în care era agresat Euripide, de pildă, și era omagiat precursorul său, Eschil. Deci nu era o ceartă de cabinet. Un lucru ca acesta poate atinge mulțimile.

Dar este o polemică ce se poartă între vârfuri. Are o anumită semnificație dincolo de eventuale nedreptăți și judecăți parțiale. Și nu poate coborî la orice irelevantă ineptie, chiar când pe scenă se mobilizează sarcasme bufone, cum îi plăceau lui Aristofan. Eu cred că aici, în locul acesta care a fost sfințit de trecerea lui Eminescu, cel care a avut curajul să spună, cu această plenitudine incomparabilă a expresiei, că Putna este Ierusalimul neamului românesc, aici avem datoria să apărăm, în chip răspicat niște lucruri vitale, fără a ne teme că suntem considerați niște retrograzi tradiționaliști.

Andrei Dimitriu

Nevoia de elită intelectuală

Motto:

*„Atât prețuiește un popor,
într-o epocă dată, cât prețuiesc
oamenii săi reprezentativi”
Simion Mehedinți*

Tema intervenției mele privește un subiect foarte sensibil, subiect care apărea în mod natural și, aș zice, obsedant în discuțiile pe care am avut privilegiul să le port cu Doamna Profesor Bușulenga, în Văratecul atât de drag Domniei Sale: nevoia de elită în general, cu o insistență preocupare pentru starea, rolul și calitatea elitei intelectuale românești în perioada post-decembristă. Exprimam o îngrijorare comună.

Este o temă care trebuie impusă ferm și responsabil agendei publice – depășind dificultățile și sensibilitățile ușor de presupus a le provoca – astfel că o dezbatere națională, competentă, nepartizantă, neumorală și argumentată, să conducă la identificarea corectă, la recunoașterea, susținerea și respectarea adevăratelor valori morale, culturale, științifice.

E ipocrit și periculos să ignori adevărul rostit de Gustave Le Bon: „Forța unei națiuni nu se măsoară în cifra populației, ci în valoarea elitelor sale”. Reabilitarea și „recalificarea” României în rândul democrațiilor funcționale, omologarea și impunerea identității noastre culturale țin în mod decisiv de valoarea elitei intelectuale, dar și de modul în care această elită participă la formularea deciziei politice, culturale, sociale, economice.

Într-o societate dezorientată, așa cum este societatea românească de azi, derutată de demagogia populist-egalitaristă, prizoniera falselor judecăți, dar și a prejudecăților care operau în comunism, o societate insuficient pregătită să preia critic valorile și experiențele democrațiilor consacrate, acest exercițiu de „recalibrare” și „reșezare” în normalitate este un proces dur și dificil. Nu este greu de imaginat amploarea ostilităților provocate de veleitarii și profitorii vechiului regim, când în discuție sunt puse nu doar privilegiile și exclusivitățile de care beneficiau, dar și ierarhiile și

„sacrosanctele” recunoașteri ale oficialității comuniste. Servitutea voluntară, care asigura o bună carieră atunci, e taxată fără menajamente azi.

Trebuie să admitem fără nici o rețineră că societatea românească poate să-și „revină” și să devină competitivă doar în măsura în care acceptă și operează ferm cu criteriile și valorile lumii civilizate. Fără concesii asupra performanței, eliminând curajos criteriile străine, consacrate de tradiția locului: obediența, oportunistul, fidelitățile politice, nepotismul.

Într-o conferință susținută la Fundația „Dalles” din București, în 1935, cu titlul – atât de adecvat locului în care ne aflăm – „Apropierea de Iisus prin Biserica noastră”, profesorul Simion Mehedinți făcea următoarea precizare: „Atât prețuiește un popor, într-o epocă dată, cât prețuiesc oamenii săi reprezentativi. Aceia dau tonul, aceia hotărâsc nivelul până la care se poate ridica viața mulțimii”.

Până la urmă e un truism să afirmi că „personalitățile de vocație”, elitele autentice – în societățile democratice, precizare obligatorie – sunt cele care dau dimensiunea ontologică a perioadei cu care sunt contemporani. „Potențialul intelectual reprezintă potențialul funciar al unei națiuni”. Afirmatia aparține lui Al. Paleologu. România are o resursă intelectuală recunoscută. Doamna Bușulenga vorbea cu entuziasm despre succesele românești, despre românii care s-au afirmat strălucit în străinătate într-o competiție de înaltă ținută și rigoare.

Totuși o îngrijorare se putea remarca și era pe deplin justificată: gestionarea defectuoasă, tot mai gravă în consecință, a promovării valorilor, cu un accent necesar pe identificarea corectă și susținerea nepartizantă a tinerilor care ar putea deveni „caii de cursă” imaginați de Noica. Lipsește o strategie națională care să corecteze selecția vicioasă din perioada comunistă. Iar această strategie trebuie adaptată la realitatea „cețoasei” tranziții care impune în mod periculos ținte de performanță false, legate, aproape exclusiv, de consumismul dionisiac, o altă formă mascată de uniformizare „joasă” și de neantizare.

Dispare interesul pentru spirit și pentru cultivarea identității și ambiției culturale de vârf. Tinerii sunt cele mai ușoare victime.

Nu trebuie să mai mire inapetența mulțimilor, dar și a unor largi categorii sociale, cu un anumit grad de instrucție, pentru activitatea și performanța intelectuală. E urmarea firească a deceniilor de îndoctrinare primară, dar diabolic de perseverentă, când „virginitatea mintală” a lumpen-proletariatului era ridicată la rang de virtute.

Perioada post-decembristă nu și-a propus în mod sincer – și nici societatea civilă nu a reușit – să impună un alt statut intelectualului veritabil. Aceeași precaritate materială și aceeași tolerantă acceptare, uneori, completată cu bunăvoința condescendentă și limitată.

De la „moarte intelectualilor!”, lozinca răcnită iresponsabil la începutul anilor '90, de mase manipulate și instigate împotriva vocii lucide a cetății, până la campaniile virulente, mitocănești, împotriva unor intelectuali de o incontestabilă valoare și autoritate, campanii care se petrec și astăzi, societatea românească n-a dovedit că s-a maturizat prea mult.

Încă fac plăcere mahalalei majoritare obscenitatea, violența limbajului, imprecizia, mojicia, care fac rating în mass-media, trădând însă o cronică lipsă de educație și dispariția periculoasă a bunului simț.

E adevărat, ca să-l citez pe Eugeniu Speranția, că „masa singură nu creează efectiv nimic, ea e depozitara, e terenul inert, care poate primi și poate face să germineze semințele”, dar democrația permite astăzi tuturor veleităților să emită judecăți, iar bovarismul – boală națională – să-i facă să creadă ca au și dreptate.

În această societate dezorientată, plonjând și complăcându-se într-un marasm sinucigaș, nevoia unei elite intelectuale autentice și influente este imperativă. Această elită trebuie să stabilească repere, proiecte sociale, educaționale, economice, culturale, politice și să propună strategii pentru a fi realizate.

Întrebarea care se pune este: cine validează valorile, cine legitimează elita?

Evident, numai persoane avizate, cu expertiză recunoscută, cu instrucție profundă și experiența necesară. Fatalmente, ele sunt în număr restrâns. Dacă mai adăugăm condiția unei moralități și probități exemplare, numărul celor care fac parte dintr-un astfel de juriu este și mai mic. Dar este inacceptabil ca omologarea elitei intelectuale să se facă prin vot democratic, în show-uri televizate, de către o mulțime ignorantă și manipulabilă.

Și totuși astăzi, datorită influenței copleșitoare a mass-media – agora modernă –, asistăm la un periculos atac, mai eficient decât cenzura comunistă, împotriva scării axiologice naturale.

Nu pot crede că e vorba doar de nepriceperea, amatorismul unor tineri suficienți, cu mari probleme de logică, cultură, dar și de gramatică, care devin judecători și procurori în emisiuni și articole, emițând cu insolență sentințe și aprecieri privind oameni, opere și evenimente, fără a cunoaște și înțelege ceva.

Bășcălia ieftină, încrâncenarea spre patologic, vulgaritatea și ostilitatea vizibilă, fac parte dintr-o politică periculoasă de neantizare – chiar dacă termenul e prea sever – a valorilor, a tradițiilor – inclusiv cele religioase –, a onoarei și demnității naționale. N-aș aminti acum decât de atacul primitiv la adresa simbolurilor creștine, icoana și rugăciunea, inițiat de câțiva exaltați, și, din păcate, de reacția timidă a societății românești, în primul rând a elitei. Toate, evident, în numele corectitudinii politice, al „cerințelor” integrării în UE, al modernizării societății. În fond, o continuare mai abil mascată a „secularizării mintale”, a atentatului la identitatea națională, practicate criminal încă din anii stalinismului. O precizare: a nu se înțelege de aici că accept țafna antieuropeană clamată de unii surescitați. Vreau doar să spun că elita responsabilă și cu conștiință trebuie să fie aceea care comunică cu opinia publică. Trebuie eliminate improvizatia, amatorismul, impostura.

Al. Paleologu spunea că: „elitele fac să se mențină civilizația”. Cred că e o inutilă reticență să nu afirmăm tranșant rolul esențial pe care-l joacă elitele, în general, în progresul tuturor societăților și în realizarea diversității beneficiilor de care profită întreaga societate, indiferent de contribuția individuală.

Ceea ce trebuie, în opinia mea, pus în dezbatere publică este statutul intelectualului, cu o insistență aplecare asupra stării elitei intelectuale în România de azi.

Un subiect care preocupă în mod deosebit pe Doamna Academician.

Ca să biruie mediocritatea și impostura, aliate necondiționat, se impune solidarizarea exemplară dincolo de vanități, afilieri ideologice sau religioase a elitei intelectuale pe marile teme ale momentului: culturale, sociale, economice, politice.

Nu pledez pentru o identitate monodică de păreri, imposibil și periculos de acceptat, ci pentru atitudini, valori și principii esențiale, convenite și susținute solidar.

Pentru societatea românească ar fi o șansă și o garanție ca soluțiile să răspundă intereselor proprii și binelui comun, iar elita intelectuală – care nu poate fi gândită izolat de masa socială – ar avea nu doar recunoașterea, ci și recunoaștința poporului român.

Ajungem la un ultim aspect al temei pe care o propun spre meditație. Problema modelelor. Problema care atinge aspecte delicate, irită orgolii, provoacă dispute, schisme, adversități ireconciliabile. Nu-mi propun decât să aduc în discuție subiectul, în parte recurgând la un interviu al Doamnei

Academician publicat în „România Literară”. Interviu este din 1992 și a fost acordat domnului Grigore Ilisei.

Regimul comunist a impus o politică fermă de „dinamitare” a ierarhiilor tradiționale, de intimidare și asasinare a tuturor elitelor. Asistăm la mitizarea submediocrului insolent, depozitarul „legitim” al tuturor valorilor și virtuților naționale. Liderul politic, incult, primitiv și violent, devenea salvatorul providențial, conducătorul inspirat și curajos. Devenisem o masă tăcută, înfricoșată, sărăcită, cu reflexe primare de conservare biologică.

Spiritul rămăsese taina cea mare a fiecăruia. Clandestinitatea raporturilor interumane a salvat autenticitatea și valoarea, a conservat normalitatea și moralitatea în mici comunități care cultivau consecvent și curajos rigorile creștine și normele civilizației de tip european. Marea masă, „anesteziată”, rămăsese cu o ancestrală aplecare spre compromis, duplicitate, concesi și superficial. În acest mediu, ostil elitei de mare ținută, adevăratele modele au supraviețuit cu imensa dificultate și n-au avut niciodată statutul social pe care îl meritau.

Din nefericire, evenimentele din decembrie 1989 n-au corijat decât în mică măsură poziția și rolul elitei intelectuale. După criteriile politice cu care se opera în comunism s-au introdus criterii comerciale, la fel de blamabile și vicioase, în evaluarea și stabilirea ierarhiilor în cultura și știința de performanță.

Societatea românească în proces de normalizare, încă în căutarea echilibrului ziditor, are imensă nevoie de modele veritabile.

Și spunea Doamna Bușulenga în interviul amintit, cu optimismul nedezmințit: „avem atâtea modele”. Și se grăbește să adauge, îngrijorată de marginalizarea sau eliminarea unora dintre ele: „Nu e bine să dăm cu piciorul modelelor noastre”. Revolta Doamnei era fără margini când modelul contestat era chiar „omul deplin al culturii românești, Eminescu”. Avem modele, dar nu atâtea de câte ar avea nevoie o societate traumatizată, cum este societatea românească de azi.

În confuzia vinovat întreținută, când tot felul de personaje histrionice, superficiale, sunt considerate VIP-uri și sunt tratate ca atare de o bună parte a opiniei publice, o reșezare a valorilor autentice într-o ierarhie logică, pe locurile cuvenite, este o operație obligatorie de igienă socială.

Sigur, o dezbatere despre modele – cine poate pretinde, cine poate valida, criterii, etc. – este absolut necesară.

În mod indubitabil, la validarea modelelor, în afara performanței profesionale recunoscute, dimensiunea morală este esențială. Modelul presupune expertiza de înaltă clasă, dublată de adeziunea publică și practicarea fermă a unor valori morale nenegociabile. Cu riscurile și renunțările pe care le implică o asemenea atitudine. Cazurile sunt rare, dar ele există și trebuie impuse opiniei publice.

România de azi ignoră valorile morale, bagatelizează bunul simț și insultă iubirea creștină. Modelele de vocație trebuie să reabiliteze toate aceste dimensiuni. „Elita veritabilă nu poate fi decât o elită a spiritului” (Eugeniu Speranția).

Închei, reproducând un pasaj dintr-o conferință radiofonică a lui Mircea Eliade, rostită în 1934, la microfoanele Societății Române de Radio. Titlul conferinței: „Institute de cultură”:

„O națiune agonizează când elitele sunt incapabile să creeze o cultură vie, autentică, personală. O națiune moare atunci când îi sunt omorâte elitele prin dezorientare, prin sărăcie sau prin politică”.

România a „experimentat” toate aceste stări limită cu consecințe tragice pentru întreaga ei evoluție. Libertățile câștigate de tinerii asasinați în decembrie ‘89 oferă o altă perspectivă pentru „o bună așezare” în istorie. Doar că noi avem „îndemânarea” de a rata bunele ocazii... Putem, oare, spera că de data asta vom înfrânge tradiția?...

O temă la care societatea românească, clasa politică, dar și intelectualitatea trebuie să mediteze profund și să reacționeze responsabil.

Teodora Stanciu

Zoe Dumitrescu-Buşulenga la Radio România Cultural

Permiteți-mi, mai întâi, să spun că aici, la Putna, nu găsim un simplu reper geografic, ci un punct cardinal pe harta valorilor noastre culturale și spirituale. Și, odată cu evocarea chipului de cărturar care a fost acad. Zoe Dumitrescu-Buşulenga – Maica Benedicta, Putna își sporește acest statut. Trebuie să spun că m-a impresionat profund rânduiala din spațiul mănăstirii, datorată părintelui Arhimandrit Melchisedec Velnic, starețul Putnei, și monahilor neobosiți în învățătură și învățăminte.

În intervenția mea, am să vorbesc despre colaborarea cu doamna acad. Zoe Dumitrescu-Buşulenga în cadrul emisiunilor difuzate pe postul România Cultural. Inițial, îmi propusesem o evocare a personalității dumneaei, strânsă într-un portret spiritual, distribuit apoi *între* estetică și problematica etică. Dar pentru cea care devenise Maica Benedicta, *frumosul* și *binele*, cele două concepte esențiale pentru domeniile amintite, n-au presupus niciodată vreo disjuncție. Antichitatea greco-latină, umanismul Renașterii și, mai ales, tradiția spiritualității creștine, la care doamna academician a reflectat întreaga-i viață, au înțeles și interpretat *împreună* binele și frumosul. În această relație strânsă i-a preluat, în tot ce a scris și a rostit, la catedră, la reuniuni internaționale, la radio, la televiziune, doamna Zoe Dumitrescu-Buşulenga. Binele și frumosul, alături de adevăr, alcătuiau valorile fundamentale pentru întreaga umanitate. Persiflarea lor, în vremea noastră neechilibrată, o mârnea mult pe Maica Benedicta. De aceea, când, în 1998, i-am prezentat proiectul unui serial radiofonic, intitulat „Paradigme ale frumosului din Antichitate până astăzi”, a primit cu bucurie manifestă invitația de a fi prezentă la microfonul emisiunilor noastre. O încânta ideea reînțoarcerii – cum altfel? – la cei vechi, la Empedocle, la Platon, la Plotin, la Sf. Augustin și la influențele lor în toate epocile culturii și literaturii universale.

Estetica (de al grecescul *aesthetics*), disciplină aflată într-un con de umbră în deceniile din urmă, avea să fie readusă în atenție, printr-unul din conceptele ei cele mai cunoscute, dar și cele mai agresate de „civilizația postindustrială”, și anume *frumosul*.

Moștenit din latină, de la adjectivul *formosus*, -a, -um (și spaniola îl păstrează prin „hermoso, hermosa”), termenul *frumos* exprima, în română, la modul deplin, ideea de frumusețe, pentru că trimitea la *formă*. Ne-am amintit, desigur, de vorbele Sf. Augustin, referitoare la un fel de definiție a frumuseții, în care termenul *formă* este una dintre secvențele ei: „Cercetând pământul și cerul, rațiunea a simțit că nu-i place nimic altceva decât *frumusețea*, și în frumusețe – *formele*, și în forme – proporțiile, și în proporții – numerele”.

Am început primele episoade ale serialului despre paradigmele frumosului chiar de la filosofii presocratici, filosofii immobili, cum îi numea cineva, pentru că nu înțelegeau ideea de mișcare. Dar desfășurarea cea mai amplă a comentariului autentic și atașant al doamnei acad. Zoe Dumitrescu-Bușulenga a fost aceea a scării frumosului la Platon, în cunoscutul „Symposion” („Banchetul”): de la un obiect frumos la mai multe obiecte frumoase, de la un trup frumos la mai multe trupuri frumoase, apoi la așezămintele și rânduiala frumoase, la creațiile frumoase, până la ideea de *frumusețe în sine*, despre care Platon spune că „nu are chipuri mai multe”. „Divina frumusețe în sine” din discursul lui Socrate (pe care acesta îl pune pe seama Diotimei, preoteasa din Mantinea) este una veșnică, extrasă oricărei deveniri. De ce Socrate vorbește despre frumos relatând dialogul cu Diotima?

Pentru că „Platon a făcut apel la o tradiție a antichității grecești, în care femeile erau, în cea mai mare parte, apte să furnizeze oracole. Pythia și Cassandra sunt exemple în acest sens” – mi-a răspuns doamna Bușulenga. Socrate recurge însă la acest procedeu – inițierea de către Diotima – și pentru a nu-și atribui lui însuși meritul demonstrației. El o întreabă pe Diotima care este rostul lui Eros în viața omenească.

Să-i dăm cuvântul doamnei academician Zoe Dumitrescu-Bușulenga, spre a interpreta acest pasaj din dialogul platonician, atenți fiind la corespondențele pe care le stabilește între diferitele epoci ale umanității, din punct de vedere tematic:

„De la întrebarea lui Socrate începe demonstrația despre treptele iubirii, despre cum ar trebui să înțeleagă ființa umană treptele adevăratei iubiri, pentru că, spune Diotima, omul comun rătăcește continuu, căutând iubirea în frumusețe. Ei bine, în calea inițiativă a iubirii, prin acea cale care trebuie să te facă, la capăt, un înțelept, un știutor, un inițiat, trebuie să înveți că frumusețea există în mai mulți oameni. Eu am zis că asta este un fel de *Ta twam asi*. În cele din urmă, ai să ajungi să vezi că frumusețea care suscită

iubirea este, de fapt, în toți. Traducând în limbajul nostru creștin, mi s-a părut că ar fi să găsim chipul lui Dumnezeu, al Mântuitorului în fiecare dintre aproapele nostru. Aceasta este calea pe care trebuie să o urmezi ca să înveți ce înseamnă căutarea desăvârșirii ... După aceea, începe discuția despre creațiile spiritului și nu numai. Și un meșteșugar care face o operă de artă, un filosof, un poet încep să aibă reprezentarea, mai întâi vagă, a ceea ce se cheamă frumusețea ideală. Fiindcă ea spune: sigur, Erosul ne duce tot timpul către frumusețe, către frumusețea trupească a unuia, apoi a mai multora. Dar, la un moment dat, frumusețea trece dincolo de ființa omenească. Și se începe perceperea unui alt tip de frumusețe, care este *frumusețea ideală*, supremă, și în care, firește, *binele* este implicat. Și mă gândeam la celebra *Odă către frumusețea ideală* a lui Schelley, tot mărturie a lecturii profunde a lui Platon în gândirea și operele marilor poeți ai lumii.”

Actualizând relația dintre bine și frumos, Maica Benedicta nu ocolea niciodată spațiul ortodoxiei. De aici, de la frumusețile și comorile credinței, despre care vorbea cu harul acela unic, aprinzând flacăra lăuntrică a trăirii – semn al celor aleși –, treceam la probleme ale eticii actuale. O îndurerau nespus regresul moralei și neutralitatea axiologică, lipsa modelelor, a magiștrilor, pentru întâlnirile fondatoare atât de necesare cu tinerii de astăzi, răsturnarea ierarhiei valorilor și amânarea manifestării unor reacții benefice, care să restabilească diferențele firești pe scara importanței în spațiul spiritual.

Toată problematica etică o așeza în tradiția nescrisă a moralei noastre, în codul conform căruia ne-am comportat de-a lungul veacurilor în acest spațiu geografic. O tradiție a lui „se cade – nu se cade” (despre care vorbea și Noica), a respectului pentru semeni, a cuviinței. Astăzi, textele de etică abordează o semnificație legată, mai degrabă, de consensul social, de orizontalul existenței umane. *Dar ce facem cu verticala?* se întreba Maica Benedicta. *Nu ne mai interesează raportul cu Dumnezeu? Dacă pierdem verticala, atunci pierdem mult din spiritualitatea noastră.*

Am vorbit, în unele dintre emisiunile de Etică-Estetică, de la Radio România Cultural, despre triada virtuților creștine: iubirea, credința, speranța. Când am ajuns la cuvântul gingaș și puternic deopotrivă – speranța (de la latinescul „spes, spei”) sau nădejdea (sinonimul lui de origine slavă), am întreat-o pe doamna Bușulenga ce înseamnă pentru dumneaei nădejdea. Este ea un lucru lămuritor pentru natura lăuntrică a omului?

Iată un fragment din răspunsul admirabil al Maicii Benedicta:

„Draga mea, mai întâi aş vrea să replasăm nădejdea între cele două virtuți teologale cu care se înrudește foarte de-aproape, adică cu credința și iubirea. Pentru că, în sufletul meu și în mintea mea, *nădejdea mi se pare a fi un corolar al credinței*. Și aş mai vrea să spun că reprezentarea simbolică a acestor trei virtuți teologale se face – se poate vedea ușor în unele icoane – prin: cruce pentru credința, inimă pentru iubire, ancoră pentru nădejde,

Mă întrebai ce valoare are nădejdea pentru sufletul nostru în general și pentru mine în particular. Este ancora credinței. Este ceea ce ne dă siguranță pentru toată existența noastră. Suntem ancorați, prin nădejde, în pământul puternic al credinței. Evident, noi suntem scânteii din dumnezeire, din Treimea făcătoare de viață. Și suntem legați, ca scânteie, de lumina care ne-a creat.”

Rar privilegiu acela de a fi ascultat-o pe doamna academician Zoe Dumitrescu-Buşulenga – Maica Benedicta!

Valeriu Râpeanu

Secretul comunicării*

Acum, când așezăm temeliile unei drepte înțelegeri a locului pe care l-a ocupat Zoe Dumitrescu-Bușulenga în cultura românească, se cade să ne întrebăm care au fost căile prin care această fascinantă personalitate a cucerit deopotrivă o notorietate intelectuală și o audiență publică. Ne aflăm, paradoxal, la începutul unui drum care va să însemne evaluarea exhaustivă nu numai a ceea ce a publicat în volume, ziare și reviste, ci și a ceea ce a rămas doar scris și netipărit. Și aici munca dezinteresată și competentă a doamnei Elena Docsănescu a reușit, deși laborioasele sale investigații se află abia la început, să dea la lumină pagini nu numai neștiute, ci și nebănuite. După cum din benzile radiofonice transcrise se poate alcătui, devotamentul doamnei Teodora Stanciu o va dovedi, o ediție care să confere prezenței plurivalente a lui Zoe Dumitrescu-Bușulenga noi carate. Se vor mai fi păstrând, și câte?, din emisiunile sale de televiziune, care nu i-au adus doar popularitate, cum spirite superficiale s-au grăbit să spună, ci au contribuit în mod esențial la conferirea unor dimensiuni intelectuale care ar trebui să fie rostul acestei instituții.

Aici ajungem la miezul comunicării noastre, pe care o considerăm doar ca pe o primă perspectivă ce se cere aprofundată printr-o operație de anvergură la care sunt datori să participe toți cei care au *ascultat-o* pe Zoe Dumitrescu-Bușulenga. Pentru că opera sa vorbită, deși poate părea, la prima vedere, efemeră, deoarece nu a rămas nici pe bandă de magnetofon, nici pe peliculă, ci s-a consumat în sala de curs, de la catedra universitară, de unde a fost silită să plece prea repede atunci când se afla la apogeul înzestrărilor sale intelectuale, în sălile de conferințe publice, în amfiteatrele liceelor, în librării, a avut o importanță capitală care nu trebuie uitată. Spun aceasta ca unul care, la începutul anilor '50, i-am fost student, iar de-a lungul timpului am ascultat-o și i-am fost partener de discuții la posturile de radio și de televiziune, asistând la numeroase conferințe, ca și la întâlniri cu cititorii și lansări ale unora din volumele sale. Întâlniri care au avut loc nu numai în capitală, ci și în câteva orașe precum Ploiești, Brașov, Arad.

* Text trimis de profesoara Valeriu Râpeanu spre a fi citit la colocviu.

De ce am dat toate aceste amănunte? Pentru a sugera că ceea ce voi spune eu acum nu se întemeiază doar pe amintirile studentului și nici pe impresiile culese în mediile științifice și academice, ci are în vedere un spectru mult mai larg, ce cuprinde reacția unor oameni cu pregătiri intelectuale diferite, din arii geografice deosebite.

Preț de un deceniu, influența lui Zoe Dumitrescu-Bușulenga s-a exercitat mai cu seamă de la catedra universitară. Debutul și, mai ales, afirmarea sa pe cale scrisă, au venit mai târziu și au întâmpinat opoziții, nu numai oculte, ci și fățișe. Am cunoscut-o pe lectorul universitar Zoe Dumitrescu-Bușulenga în anii '50, în plină ofensivă de mutilare, denaturare și defăimare a limbii și literaturii române. Perioada pe care o preda era una din cele mai sensibile și anume literatura de dinaintea primului război mondial. Nu și pe cea a marilor clasici, și mai ales a lui Eminescu, deoarece subiectul era rezervat dictatorului literelor și al învățământului literar românesc, Ioan Vitner, despre ale cărui puteri discreționare nu se vorbește astăzi.

Pășind, în 1950, pe treptele Facultății de Filologie a Universității din București, ne-am întâlnit mai întâi cu formele marxism-leninismului pur și dur, expus cu intransigență revoluționară într-o limbă de lemn, ferecată cu șapte peceti, de profesorii Leonte Răutu și Leonte Tismăneanu. Din fericire, peisajul era mai complex și, chiar în aceste împrejurări cât se poate de triste, Tudor Vianu s-a impus de la primele lecții, devenind pentru noi nu doar un mare profesor, ci și un idol, un etalon moral și intelectual. Și așa a rămas, în ciuda furiei demolatoare care s-a abătut și asupra lui. Și nu era singurul. Prezența la cursurile de literatura română a tinerei Zoe Dumitrescu-Bușulenga a fost una din acele raze de lumină care străbăteau opreliștile și închistările timpului. Atât spusele, cât și patosul pe care îl degaja se opuneau plictisului ucigător al lecțiilor celor amintiți și-ale altora asemenea lor. Nimic nu te lăsa indiferent în prelegerile celei ce n-avea încă gradul de conferențiar.

Cum se explică faptul că în medii diferite, în fața unui auditoriu care nu era motivat să o asculte din obligații didactice, a unui auditoriu de cele mai multe ori compozit, din toate punctele de vedere, profesie, grad de pregătire intelectuală, vârstă, atenția atingea cote maxime? În opera lăsată de Zoe Dumitrescu-Bușulenga nu poți reda, ba chiar poți sfida efectele oratoriei menite să ascundă lipsa de idei, amăgind publicul, chemând bunăvoința lui și, mai ales, solicitându-i aplauzele pentru finaluri grandilocvent construite. Nu făcea apel la procedee standard, de teamă că

atenția publicului va bascula în indiferență și plictis, o anume precipitare în debitul verbal părănd să o dezavantajeze în procesul comunicării. Acum, când rememorăm clipele trăite, ne dăm seama că esențial era altceva. Esențial era că *Zoe Dumitrescu-Bușulenga își cucerea publicul în orice ipostază a comunicării sale, solicitându-l pe plan intelectual, făcându-l să o însoțească fără oprire către zonele cele mai înalte ale simțirii și gândirii. Aceasta e trăsătură esențială a comunicării sale care a cuprins în cercuri concentrice un număr incalculabil de auditori.*

Prin prestația sa, Zoe Dumitrescu-Bușulenga a demonstrat că publicul, oricât de eterogen ar fi, nu este insensibil nici la substanța încărcată de intelectualitate, nici la forma de o aleasă distincție a expresiei. Dimpotrivă. Cei ce o auzeau o dată, uneori din întâmplare, a doua oară căutau să o asculte iar, și procesul continua neîntrerupt. Am fost martor, și cazul meu nu este singular, când *părinții, care-i fuseseră studenți sau participaseră la conferințele sale publice, veneau apoi cu copiii lor, ca aceștia să o vadă și să o audă. Era ca o inițiere în tainele culturii și care se împlinea atunci când o ascultai pe Zoe Dumitrescu-Bușulenga, care poseda, în cel mai înalt grad, darul de a aborda subiecte dintre cele mai elevate, fără să se coboare la un nivel de vulgarizare ieftină, și făcea ca subiecte dificile sau de o noutate, pentru cei mai mulți, derutantă să devină familiare.*

Zoe Dumitrescu-Bușulenga avea darul de a face necunoscutul cunoscut, inabordabilul abordabil, pe măsură ce vorbea, pe măsură ce trecea pe o cale pe care mulți dintre cei care o ascultau nu merseseră niciodată.

Comunicarea orală a fost la Zoe Dumitrescu-Bușulenga una din dimensiunile ființei sale. Și nu una secundară. A făcut totul pe acest tărâm cu o bucurie lăuntrică pe care a transmis-o celor ce ascultau, pe care îi vedea sau nu. A făcut-o, chemându-i pe toți să ia lumina cunoașterii, pentru că menirea vieții ei a fost să împărtășească această lumină.

Dan Hăulică:

Sunt vaste probleme acelea pe care ni le-ați pus astăzi în față și toată discuția estetică pornită de la sursele nobile ale gândirii platoniciene de către Teodora Stanciu. Iată de ce eu cred că discuția noastră de astăzi este ca un prim inel, așa, care se cere dezvoltată concentric și ideea edițiilor ulterioare se impune cu adevărat.

Vă mai rețin o clipă atenția, înainte de a trece la un capitol al seriei acesteia, constituit din niște mesaje care fac apel, și am numit aici muzica

amintirilor, la un element sonor, și la o pregnantă a declarației directe, a confesiunii nemijlocite. Așa cum ați anunțat, expoziția de la intrarea muzeului rămâne deschisă și ne face o mare plăcere și mândrie la ideea că veți mai poposi într-un scurt excurs pe lângă aceste lucrări care aparțin unor artiști ce s-au bucurat de o considerare atentă și afectuoasă din partea doamnei Zoe.

Printre ei este și Sultana Maitec, vom vorbi despre replica pe care o dă ea capodoperei absolute a muzeului: broderia înfățișându-o pe Maria de Mangop. Sultana Maitec e pornită din Munții Pindului, e de origine aromână, și voia în acest text care era anunțat aici, pe care din păcate boala a împiedicat-o să ni-l transmită prin viu grai, să povestească o întâlnire pe acele meleaguri cu doamna Zoe și cu domnul Apostol Bușulenga în 1983. Și era un fel de regăsire a rădăcinilor sale, ea era de copil transplantată, a fost marea mișcare din înțelegerea dintre Venezielos și dintre Take Ionescu, după acea pace de la București, care a permis transplantul unei populații macedonene, mai ales în Dobrogea. Deci amintirile erau mai degrabă de ordin filogenetic, decât ontogenetic. Străbat, pentru că iată, într-o perioadă de dezmăț cromatic, de culoare folosită întâmplător, a avut curajul sever al marilor suprafețe de aur, o întoarcere la tot ceea ce este hieratic și transcendent în arta Bizanțului. Aurul nu este un material al descrierii, ci este un material al distanței metafizice. Și cu acest curaj ea se întorcea pe locurile natale, de unde, știți, în ultimele decenii au izvorât extraordinare bogății arheologice la Verghina, bijuteriile lui Filip, tatăl lui Alexandru Macedon, care acum sunt mândria muzeelor, la Salonic și la Verghina.

Și satul de unde pornise ea, Livezi, era la 12 km de capitala regilor macedoneni. Macedonia, care era considerată în izvoarele livrești ca un fel de margine barbară a lumii grecești, ne dăm seama astăzi, adăpostea niște întâlniri intens creatoare, angajând mari nume, Lyssip, Zeuxis, Parhaszios, care era un fel de vedetă extravagantă, un fel de Picasso al antichității. Tablouri ale sale au ajuns, după aceea, să se vândă, unul către împăratul Tiberius, cu 6 milioane de sesterti, de pildă. Trecuseră la curtea macedoneană, și culmea, despre Aristot se știe, a fost învățătorul lui Alexandru, dar Euripide a compus cea mai dezlănțuită, mai patetică, creație a sa, *Bacchantele*, la Pella, în capitala regilor macedoneni. Deci, iată, despre această matcă străveche era vorba, am întrevăzut ceva din ea și din așa de informată expunere a profesorului Tanașoca, și sper că în versiunea scrisă, ne va întâmpina emoția acestei duble regăsiri: Sultana Maitec își vedea rosturile copilăriei, dar luminate de prezența unei personalități ca Zoe, care

avea o imensă putere de comprehensiune – gândiți-vă că numai dintr-un fel de solidaritate afectuoasă cu rudele sale, ea a învățat și vorbea dialectul armân, ca să n-o țină într-o solitudine frustrantă, de pildă, pe soacra ei. Adică dincolo de orizonturile europene așa de cunoscute, avea acest interes concret față de rădăcinile și de lumea oriental balcanică din care pornise și spița soțului ei, dar din care pornesc deopotrivă și atâtea din sursele incontestabile ale culturii noastre.

Când tot facem balans între Orient și Occident și vorbim despre Europa, iar Europa se uită cu superioritate la noi, trebuie să le amintim unor ignari că Europa începe în Cyclade, cu mileniul al III-lea, adică în zona aceasta est-europeană, continuă cu Homer, încât toată așezarea comodă de clișee școlare trebuie dată peste cap. Eram la o discuție despre spiritul european, la Granada, în palatul lui Carol Quintul, organizată de televiziunea *Arte*, și Flora Lewis, o cunoscută ziaristă americană, se întreba: dar unde suntem noi, unde suntem: în Occident sau în Orient? Că noi suntem, Statele Unite, mult mai la răsărit de China și de Japonia. Vedeți ce relative sunt lucrurile, dacă nu înțelegi versantele de cultură, într-o dialectică mai complexă. E un articol al unui mare poet rus Belîi – știți că rușii au avut o mare propensiune pentru spațiul turanic, asiatic – și avangarda inventase o revistă *Sciții*. Se revendicau de la Sciți, de la spațiul scitic, spre a da o puritate atemporală avântului lor, ceea ce trece până departe la Tsvetaeva, la mari poeți. „Ce Sciție imensă și liniștită este între mine și tine”, îi scrie ea lui Pasternak, la un moment dat. Iese la iveală și în muzică o rapsodie scitică a lui Prokofiev, care era considerată cea mai scumpă compoziție din lume, pentru că avea o orchestrație extraordinar de bogată. În acest context, deci, de turanizare, de încercare de asiaticizare sub pretext scitic, e foarte important să ne așezăm bine noțiunile și să vedem care-i relativitatea acestor concepte, și a acestor dihotomii: Orient și Occident, – de aici pornisem – și Belîi spune foarte miezos: unde îl așezăm pe Zarathustra? Prin succesiunea sa, prin liniile pe care le-a fertilizat – Schopenhauer, Nietzsche – el aparține Occidentului. În timp ce pe Kant îl putem raporta la etica confuciană și la vechea înțelepciune a Chinei, de pildă. Deci sunt lucruri care ne răstoarnă așteptările, dar care ne obligă să gândim dincolo de habitudinile acestea reductive.

Și eu cred că în această scâpărătoare inteligență a doamnei Zoe, și în atașamentul ei pentru rădăcini, exista și o deschidere extraordinar dialectică.

În mărturiile pe care le avem este o scurtă însemnare, niște gânduri ale uneia din artistele prezente în expoziție, care a făcut un drum foarte

interesant spre o aprofundare a sensului creștin, este Silvia Radu, care, inspirată de imaginea aceasta, așa de visător-activă a doamnei Zoe, a așternut pentru noi o bandă, pe care aș ruga s-o ascultăm.

Silvia Radu

Chipul Doamnei

Încerc să citesc chipul doamnei Zoe văzut într-o fotografie peste care așez ceea ce mi-a rămas în suflet de acum 12-13 ani, când am cunoscut-o la Roma. Frumos chip, majestuoasă apariție, severă până la a o suprapune figurilor bizantine, nimic edulcorat, nici un fel de concesie acordată măruntelor obișnuințe feminine.

Ceea ce m-a cucerit, momentul în care am fost cucerită de dânsa, a fost atunci când am văzut strălucirea credinței pe chipul ei în timpul Sfintei Liturghii, într-o duminică, la o slujbă ortodoxă la Roma. Atunci era cuprinsă ca de o flacără, o pasiune profundă îi copleșea ființa, vibra la fiecare cuvânt al Liturghiei, sorbea, cu toată ființa, negrăita bogăție a slujbei ortodoxe.

Doamna Zoe, o creștină ortodoxă care și-a mărturisit apartenența la credința ortodoxă intrând în rândul maicilor, devenind maica Benedicta.

Glasul ei vibrant nu te putea lăsa neutru, te învăluia și, cu autoritate, încerca să te convingă, cu forța, de ceea ce îți comunica. Avea o neliniște născută din dorința ascuțită de a te câștiga, de a mai câștiga un suflet, pentru ceea ce ea considera că e important.

Noblețea figurii doamnei Zoe e depășită doar de forța sa morală de a se împotrivi răului fizic ce o măcina. Fragilă și puternică.

A o auzi pe doamna Zoe cântând în biserică era, cred eu, o mare bucurie. Splendoarea cântecelor noastre de strană găsea în ea instrumentul perfect al spunerii. Avem în Ortodoxia noastră o comoară care ne aparține fiecăruia dintre noi, cei ce prețuim valoarea.

Doamna Zoe avea puterea de a prețui această comoară pe măsura marii ei credințe, ceea ce-i conferea o bogăție regească, cu care s-a împodobit cu grație. Forță, grație, pasiune, răbdare sunt caracteristicile acestei intelectuale ce și-a găsit încununarea în devenirea ei duhovnicească. Cât de rară este această devenire în vremurile noastre! Cu atât mai de urmat ni se pare drumul pe care și l-a deschis în cale maica Benedicta.

Ni se oferă Împărăția! Și noi stăm pe gânduri. Noi! Dar maica Benedicta a ales-o.

Irina Hasnaș

Din muzica amintirilor

Amintiri dintr-un sunet. Poate că acesta ar putea fi motto-ul unei călătorii într-o viață senină, mereu dublată de o foarte puternică cadență.

Pentru mine Doamna Academician Zoe Dumitrescu-Bușulenga este și a fost Zozi. Eram de-o șchiopă când mi-o aduc aminte, urcând treptele Bisericii Visarion din București, pentru a se întâlni cu parohul bisericii, pe atunci Părintele Iancu și, mai apoi, Părintele Mihai Timoftache, și a schimba câteva gânduri cu mama mea, la care ținea foarte mult.

Apariția ei era întotdeauna foarte luminoasă, vorbind în șoaptă despre lucruri filosofice și întotdeauna făcându-te părtaș la spiritualitatea pe care o răspândea cu multă generozitate. Întâlnirile cu Zozi s-au intensificat, după ce m-am decis să fac muzică, compoziție, și să pot și eu să devin partener de dialog, nu doar un auditoriu impresionat de personalitatea ei. Fascinația și vraja cu care te învăluia la fiecare întâlnire s-au transformat, cu timpul, în dragoste și admirație. Religia și muzica erau două dintre subiectele preferate în dialogul cu mama mea. Chiar dacă debutul conversației pornea de la un lucru concret, călătoria în timpuri și spații era nelimitată. Zozi avea darul de a construi, într-un dialog, cele mai impresionante fresce policrome, cu multiple planuri. Culorile cuvântului le transforma din domeniul vizualului în cel al auditivului, fiecare silabă având o rezonanță specială. Enescu și Eminescu, Bach, Beethoven și Mozart au constituit coloanele sale filosofico-estetice. Pentru Doamna, căci așa o numeau foarte mulți, pentru Zozi, cred că cel mai important era dialogul. Uneori realizat cu rigoarea unui matematician, a unui chirurg, alteleori învăluitoare, fascinant, acesta se constituia în cea mai importantă unealtă cu care își dăltuia fiecare zi a vieții sale.

În multe dintre interviurile pe care le-am realizat, dar și în conversațiile private, ne povestea despre imensa ei admirație față de marile personalități muzicale ale timpului.

Vă propun câteva secvențe sonore dintr-un interviu în care îl portretiza pe Mihail Jora.

Zoe Dumitrescu-Buşulenga: M-am oprit astă-seară la unul dintre cei mai interesanți compozitori dintre cele două războaie, poate chiar cel mai interesant, Mihail Jora. Și de ce? Am pentru el un foarte mare respect, o foarte mare admirație și ca om, ca personalitate, și din punct de vedere al operei în care a fost unul dintre marii meșteșugari. Să vă spun cum l-am văzut prima oară.

Am mai povestit. Eram copil. L-am văzut prima dată la sărbătorirea de 50 de ani a lui Enescu, în 1931. Era pe scenă o masă întreagă de muzicieni, de compozitori și instrumentiști, teoreticieni, care îl înconjurau pe marele maestru. Erau Nona Ottescu, Alfred Alexandrescu, Rogalski, Ciomac, Toto Brăiloiu. O lume de mare calitate. Și, printre ei, un personaj mai aparte, care se ținea puțin mai drept decât ceilalți, cu un nas acvilin, foarte aristocratic, cu niște ochelari cu ramă groasă și cu o expresie destul de severă, care, de altfel, avea să se prelungească de-a lungul vieții lui, în ciuda unei sensibilități și a unei delicateți pe care le camufla, într-un anume fel. Era Mihail Jora.

M-a impresionat figura aceasta în mod special. Se simțea în el o demnitate și o conștiință a propriei sale personalități. Era un aristocrat din aceeași familie cu Theodor Pallady, cu Henri Catargi, cu Alexandru Rosseti. Făcea parte din acea aristocrație adevărată, boierimea noastră românească, aceea care, între cele două războaie mondiale, poate, a contribuit cel mai mult la sincronizarea culturii românești la cultura europeană.

Jora, după aceea, a continuat marea lui carieră. În 1955 a fost ales membru al Academiei, deși el era împotriva regimului și a suferit din cauza neaderenței lui. Însă nu au avut încotro și l-au ales membru al Academiei Române. Discursul lui de recepție, rostit la câteva luni după moartea lui Enescu, din mai 1955, este extraordinar de impresionant. Este de fapt un elogiu al maestrului. Așa este tradiția academică: cel care ocupă un loc vine și face elogiuul predecesorului. Dar în cazul lui Jora nu era o convenție simplă, o convenție acceptată. În cazul lui Jora a fost o mărturie, o profesie de credință extraordinar de emoționantă, fiindcă venea dintr-un adevăr adânc, dintr-o desfacere a lui, care nu era extrovertit. Era poate prima oară când și-a arătat izvoarele reale ale inimii, ale afectivității lui. Era de fapt mărturia unei recunoștințe extraordinare pe care o purta celui care fusese maestrul său. Pentru că Jora susținea că, întâi de toate, s-a produs efectul Enescu, adică impactul muzicii enesciene, a operei enesciene asupra conaționalilor săi. Și, în al doilea rând, s-a produs o schimbare de mentalitate, sub influența operei lui Enescu și a ascensiunii lui Enescu pe

plan internațional. O schimbare a mentalității, mai ales în mediile aristocratice, în care o carieră muzicală părea o înjosire.

Mi-aduc aminte că și eu, când m-am înscris la Conservator, fără să fiu dintr-un mediu atât de boieresc ca Jora, am avut parte de o privire foarte dezagreabilă din partea familiei. Noroc că tatăl meu, care era meloman și el însuși cânta la două instrumente, s-a opus cu vehemență familiei. Toată familia spunea: „Vai de mine! Cum, muziciană, adică cum, scripcară?!”

Jora a spus cu Enescu a schimbat o mentalitate în întreaga țară. Și aceasta la toate nivelurile sociale. Și, în felul acesta, prin schimbarea mentalității în familiile bune, a putut el să înceapă cariera muzicală pentru care se simțea chemat. După aceea a urmat perioada pelerinajului spre maestru. Într-adevăr i-a devenit discipol și a fost înconjurat de dragostea aceea, de simpatia umană care emana, pur și simplu, din Enescu. A intrat într-o ucenicie pe care a socotit-o revelatoare din toate punctele de vedere.

I s-a descoperit, mai întâi, modul de lucru, adică robia profesiei, pentru că un compozitor, un muzician, este devotat până la sclavie meseriei lui. Sau trebuie să fie, pentru ca să ajungă acolo unde Enescu a ajuns. Pe de altă parte, nu numai felul în care Enescu îi preda compoziție, contrapunct și armonie, l-a impresionat, ci și opera maestrului. Și el susținea că opera lui se datorează înțelegerii viziunii care a generat opera lui Enescu. Adică acea profundă implicare în rădăcinile creativității populare românești, în materia muzicală și ridicarea acestor impulsuri, care vin din origini, până la superbe stilizări și armonizări, în spiritul muzicii timpului, al muzicii europene a timpului. Și Jora povestește cum Enescu își încuraja ucenicii prin tot felul de inițiative interesante și eficiente. De pildă le cânta operele, le dirija operele. Și pentru ei era, firește, o mândrie cu totul deosebită: Maestrul să cânte, să dirijeze opera ucenicului.

Pe de altă parte, Jora a primit și un premiu din cel pe care îl instituisese Enescu și care îi purta numele. Iar aceasta a fost o altă sursă de fericire pentru el.

După ce a terminat ucenicia cu Enescu, a început să lucreze independent. Dar pentru el Enescu a rămas un fel de mit. De altfel îl și numește Prometeul muzicii. Acela care a luat făclia de foc din infinit pentru a ne-o transmite nouă; nouă – adică lui, care a fost cel mai apropiat discipol al lui Enescu.

Ruxandra Garofeanu

Doamna Zoe Dumitrescu-Buşulenga

Am cunoscut-o pe Doamna Zoe Dumitrescu-Buşulenga atunci când trebuia. Adică în tinereţea avidă de noi şi noi surse avizate, or Doamna Zoe avea exact acel talent pedagogic de a transmite, cu farmec unic, tot ceea ce, la rându-i, acumulase. Încercam pe atunci un soi de polenizare culturală, avându-i „la dispoziţie” pe Comarnescu, Schileru, Călinescu, Frunzetti, Argintescu-Amza, Oprescu, Vianu ş.a.m.d.

Îmi aduc aminte de o vizită pe care i-am făcut-o în apartamentul de la intersecţia Căii Griviţei cu strada Semicercului, o locuinţă generos croită aşa cum, din respect pentru fiinţa umană, constructorii dintre cele două războaie mondiale ne-au lăsat multe dovezi. Nu era propriu-zis o colecţionară şi aici trebuie să amintesc de soţul ei, Domnul Buşulenga, cel care a completat-o exemplar la acest capitol: artele frumoase. Nu era colecţionară cu obstinaţie, dar am zărit, încrustate în zidăria albă, lucrări de reper ale picturii româneşti, aidoma celor selecţionate de Dan Hăulică pentru a însoţi acest simpozion. Nimic ostentativ, nimic din dorinţa făţişă de îmburghezire a atâtor contemporani, care pun cu toptanul, pentru a-şi epata invitaţii. Doamna Zoe pune pentru sufletul ei. Sigur că mi-a sărit pe atunci în faţă şi chiar m-a şocat, pentru că nu ştiam de existenţa lui, cum ştiam de cel din casa Stancăi Fotino, un admirabil *Cap de copil*, rod al primilor paşi parizieni făcuţi de Brâncuşi în umbra sculptorului de la Meudon. Stătea, cu firescul lucrurilor născute pentru asta acolo, pe o măsuţă. Ulterior l-am văzut şi pe cel aparţinând fratelui domnului Buşulenga, de existenţa căruia se leagă o lungă poveste...

Dar să ne întoarcem la Doamna Zoe. Făcea parte din stirpea celor de excepţie, apăruiţi pe firmamentul culturii româneşti în perioada interbelică. Atrasă deopotrivă de sport, de muzică, de citit, după ce absolvă mai întâi Facultatea de Drept, se îndreaptă către Litere şi Filosofie, înmagazinând cu uşurinţă, în chip firesc, o cultură imensă, însetată să soarbă totalitatea, de la cele mai complicate lucruri până la banala artă culinară. Mi-aduc aminte că, aflându-mă odată, prin graţia zeilor, la Villa Madama, proprietatea statului italian, cea cu fresce de Giulio Romano şi Rafael, aflându-mă la o masă

copioasă, oferită de oficialități, în vecinătate Doamnei Zoe, am putut, datorită dânzei, să știu tot ce-mi înfiora palatinul și buzele, pe parcursul a câtorva ore de răsfaț culinar.

Cel mai adesea am întâlnit-o însă în spațiul Televiziunii, acolo unde am activat din 1966 până în 2004. Făceam, într-o vreme, o emisiune în direct, intitulată *Salonul TV al artelor plastice* și am invitat-o, împreună cu colegul Edgar Papu, la o dezbatere pe tema „Renaștere și Baroc”, încercând, de-a lungul a 90 de minute, să punctăm elementul apolinic și dionisiac prezent, deopotrivă, în cele două perioade. Eu, dascălită la Secția de Istoria Artelor a Institutului „Nicolae Grigorescu” de extraordinarul Eugen Schileru, aveam o zestre destul de bogată, mai ales în domeniul barocului, ce-i plăcea profesorului Schileru cu precădere, pentru că îi stârnea probleme, îl incita, pornind de la originea termenului baroc, ajungând la *barroco* și *baruecco*, ce introduc schimbări fundamentale în relația dintre noi și starea de spirit barocă.

În cheie post-romantică, ea își apropia publicul prin empatie, îndemnându-l pe privitor, pe student sau pe cititor să-și asume răspunderea propriei opinii. Incitându-l la dispute, dezvoltându-i spiritul critic îi stimula, de fapt, creativitatea, acolo unde exista.

De aceea expunerea oricăror teme filosofice, muzicale, literare, plastice, religioase avea un profund caracter interogativ, Doamna Zoe Dumitrescu-Bușulenga considerând că definirea poziției noastre în lume, în natură și cultură se articulează prin întrebări tot mai asidue, iar nu prin răspunsuri reductive, prin deschidere, iar nu prin închidere în contur.

Aidoma dascălului Schileru, de care am amintit, Doamna Zoe știa să ne spună *cum* să citim, *ce* să citim, *ce preț* să punem pe ceea ce citim, fără a distruge duhul libertății, suflarea vie din sanctuarele-biblioteci.

Din entuziastul singuratic, ce scotocește prin cărți pentru a descoperi un grăunte de adevăr, Zoe Dumitrescu-Bușulenga s-a transformat într-un abil grădinar, forând în stratul adânc și cald al naturii umane. În hotărârea sa de a fi loială față de esența lucrurilor și-a dibuit drumul către ceva autentic, durabil, de o semnificație universală și mărturie stă faptul că a creat ceea ce până la urmă puțini izbutesc: o lume a ei în care au înflorit simțurile și ideile, conceptele.

O ultimă imagine pe care i-o păstrez Doamnei Zoe este legată de Văratec, acolo unde se retrăsese pentru a medita asupra existenței și a contempla minunile lumii înscrise în corola unei flori sau în turlele unei biserici. Eu făceam un film despre Horia Bernea, pictor care i-a fost

apropiat, așezându-și adeseori șevaletul în preajma casei vremelnic ocupate de Doamna Zoe. Era un mic paradis, grădina lui Dumnezeu, unde mâna omenească nu prea avea ce să caute, decât să rupă și să distrugă. M-au covârșit pacea, liniștea și frumusețea florilor, invidiind-o, cuvânt foarte necreștinesc, pe Doamna Zoe. Și mi-au venit atunci în minte frazele recent descoperite în cel ce avea să devină marele meu favorit, Ernst Jünger: „trăim ca să ne realizăm. Abia prin această realizare moartea devine ne semnificativă. Omul și-a schimbat averea pe aur, care-și păstrează cursul pretutindeni și dincolo de toate granițele. „Ca pe aur îi încearcă Domnul în foc și-i primește ca pe o jertfă deplină” (Pildele lui Solomon). Putem deci atinge o stare în care să nu ne amenințe nicio pierdere în clipa în care vom fi schimbați”.

COMUNICĂRI, EVOCĂRI, INTERVENȚII

Moderator: Constantin Ciopraga

Oana-Georgiana Enăchescu

Cuvinte fundamentale

Am să vă rețin atenția cu câteva pagini despre cuvinte fundamentale din limba română ce ne cheamă spre înțelegerea aceluia nucleu misterios care este identitatea noastră spirituală. Închin aceste pagini memoriei celei care le slujea le slujea cu toată comoara erudiției și harului său rostitor, doamna academician Zoe Dumitrescu-Bușulenga – Maica Benedicta.

O evoc dintru început, amintind aici bucuria mărturisită cu care a primit să vorbească la microfonul postului național de radio, în cadrul unei emisiuni pe care o inițiam în 2003: *Essentialia. Identitatea spirituală românească prin cuvintele ei fundamentale*. Achiziționasem, până în acel moment, toate cele patru volume cu titlul *Dreptul la memorie*, alcătuite de acel discret om de cultură care a fost Iordan Chimet. El pornea de la sugestia lui Nicolae Iorga despre acel fond de cuvinte fundamentale ce păstrează, într-o limbă, țesătura trainică și strânsă, dusă din veac în veac, în stare să exprime tot ceea ce dă gândul și inspiră inima oamenilor: bine, frumos, pravilă, lege, drept, dreptate, familie etc.

„Poate că întreaga noastră istorie a fost o luptă pentru limbă și

semnificațiile pe care trebuie să le poarte în timp”, scria Iordan Chimet, în prefața primului volum din seria „Dreptul la memorie”. „Aici, în incinta sacră, imponderabilă a limbii se păstrau cheile, adevărurile, legăturile: tot ceea ce trecea dincolo de fragila pâlpâire umană pentru a căpăta licărul aproape albăstrui ca al cerului și pe care l-am putea numi neînțelesul apel al eternității, ceea ce ne definea, ne dădea chip interior și care-și descoperea în cuvinte vasele ceremoniale, podoabele, mirodeniile existenței. Cuvintele fundamentale, cărăuși fideli și slujitori loiali ai limbii române îi poartă înțelepciunea, justificările, drepturile.”

Întreprinderea pe care mi-o asumam, cum spuneam, în 2003, la Radio România Cultural, era grea și frumoasă deopotrivă. Gândul că voi avea invitați de talia Doamnei Academician Zoe Dumitrescu-Bușulenga, a domnului ambasador Dan Hăulică, a domnului profesor universitar Dumitru Irimia, m-a încurajat și am pornit la drum.

I-am propus doamnei Zoe – Benedicta să vorbim mai întâi despre *lume* și *lumină*, două cuvinte care numai în limba română pornesc din același trunchi latin: *lumen*, *luminis*. Doina Grecu, de la Cluj, plecând de la sugestiile părintelui Stăniloae, a demonstrat acest lucru din punct de vedere lingvistic. Francezii au pentru *lume* – *monde*, spaniolii – *mundo*, italienii – *mondo*. Numai noi avem *lume*. Doamna Bușulenga a deschis semnificațiile către un *Weltanschauung*, o viziune despre lume a românilor: lumea e ca o lumină. Avea să dezvolte, la microfonul emisiunii, această relație cu totul revelatoare în plan spiritual și cultural românesc.

Am continuat cu termeni fundamentali precum creștin-creștinesc, apoi carte-cărturar, frumos-frumusețe, bine-a face bine, părinte-fiu, loc-a locui, cer-ceresc ș.a. Cu toții vă imaginați cu ce însuflețire ne-a vorbit doamna Bușulenga despre „creștin” și „creștinism”, cu ce altitudine spirituală și-a alcătuit rostirea despre cer-ceresc, despre loc-a locui. Mi-a fost foarte greu să mă opresc, în aceste câteva rânduri, la unul sau altul dintre cuvintele amintite. Aș fi adus în discuție „locuirea”, pornind de la cunoscutul eseu heideggerian *Poetic locuiește omul*, intitulat astfel după versul lui Hölderlin. „Când Hölderlin vorbește despre locuire, spune Heidegger, el contemplă trăsătura fundamentală a existenței umane.” Filosoful neobosit al dezvoltării ființei a căutat cu răbdare și cu geniu, fără îndoială, în cuvintele limbii, ale limbii germane, în primul rând. Dar și în cuvintele limbii române se ascunde esența ființei și metoda hermeneutică heideggeriană ne ajută să punem în joc actul înțelegerii și interpretării, prin care se pot revela, în etape succesive, sensuri profunde.

Pe căi originale, în gândirea românească, Mircea Vulcănescu și Constantin Noica au dezvăluit axa de orientare a spiritului românesc, pornind de la faptul limbii. În *Dimensiunea românească a existenței*, Mircea Vulcănescu cercetează funcțiuni și simboluri ale limbii în vorbirea curentă a românilor. „Atunci când vrea să situeze un lucru în spațiu, românul vorbește despre loc, iar când îl întrebi despre timp, îți răspunde despre vreme.” Dar locul și vremea sunt și dimensiuni ale lumii, adică sunt mijloace pentru a putea rândui, așeza, situa. Ca în Eccleziast, „Toate se fac la vremea lor”.

În seria de cuvinte esențiale din limba română, *cer-ceresc*, propuse ca temă după creștin-creștinesc, i-au plăcut enorm doamnei Zoe Benedicta. Le analiza și interpreta cu profunde dimensiuni a credinței și a cunoașterii teologice și cu decantările culturale produse după o viață de asimilări din vaste domenii ale artei, literaturii, filosofiei și istoriei.

În virtutea unei concepții sofianice – a transcendenței care coboară – specifice poporului român, cum spunea Blaga, există credința că la anumite date ale anului – de Crăciun, de Paști, de Sf. Gheorghe, de Sânziene – „cerul se deschide și lumea noastră sublunară ia contact cu lumea de dincolo, căpătând puteri și frumuseți noi.” În restul timpului, cum spune textul din Isaia (cap 34, versetul 4) „cerul se va strânge ca un sul de carte”. Deci sufletului și inteligenței umane le este dată comunicarea cu Dumnezeu prin intermediul textului, textului Scripturii.

Sf. Augustin, în „Confesiuni”, reia fragmentul din Isaia „Cerul se va strânge ca un sul de carte” și continuă: „el care acum se întinde ca o piele deasupra noastră. Căci Scriptura Ta Dumnezeiască este de un prestigiu mai înalt acum când muritorii aceia, prin care Tu ne-ai dăruit-o nouă, au suferit deja această moarte. Și Tu știi, o Doamne, Tu știi în ce fel i-ai îmbrăcat pe oamenii aceia în piei, când, din cauza păcatului, deveniseră muritori. Din cauza aceasta ai întins ca pe o piele firmamentul Cărții Tale. Căci atunci când ei trăiau aici, cerul nu era întins deasupra lor într-un chip atât de măreț.”

Să fim atenți la semnificațiile fragmentului din Cartea a IX-a a Confesiunilor augustiniene. Textul pune față în față două „ceruri” ale omului: cerul grec (spațiu semnificativ al destinului, *sul de piele* în care tot ce este, a fost și va fi stă scris) și cerul Scripturii (spațiu al comunicării *sufletului* cu Dumnezeu, intermediat doar de text). O interpretare revelatoare a fragmentului augustinian găsim în volumul *Principiile cerului* al lui Alexander Baumgarten. „Genialitatea fragmentului, spune autorul, constă într-o interpretare, o hermeneutică încrucișată: mai întâi *cerul grec* primește

valoarea „*pielii*”, ca spațiu al scrisului, din partea *Scripturii*, Augustin invocându-l pe Isaia, iar *Scriptura* primește din partea *cerului „grec”* valoarea de intermediar. În al doilea rând, această simbolizare încrucișată mizează pe un joc de cuvinte: căderea din paradis este însoțită de gestul originar al îmbrăcării, al vestimentației, care este, simultan, un intermediar și o piele. Dar, în mod esențial, vestimentația este mai ales semnul căderii și al păcatului. Acest ultim atribut este reportat de Sf. Augustin și asupra *cerului grec*. În istoria gândirii teologice, momentul acesta al interpretării este considerat destinal, căci tradiția cosmologică greacă este semn al căderii, iar soluția este dată prin înlocuirea *cerului-sul de carte* cu *sufletul care studiază Scriptura*.”

Sigur, interpretările pot fi multiple. Eu m-aș opri însă aici, pentru că îmi doresc să audiați, cel puțin trei minute, vocea doamnei Zoe Dumitrescu-Buşulenga – Maica Benedicta, căreia eu îi voi purta cea mai frumoasă recunoștință. Înregistrarea este din iunie 2004.

Maica Benedicta:

Se spune uneori că cerul reprezintă creația întâia, adică creația îngerilor. Creația făpturilor fără trup. O creație admirabilă, făpturi fermecătoare care participă de la iubirea și lumina Creatorului lor încă, care slăvesc neconștient pe Dumnezeu, Cel în trei ipostasuri, pe Tatăl, pe Fiul și pe Sfântul Duh, și pe Măicuța Domnului. Ei continuu cântă slava lor. Trisaghionul, adică sfânt, sfânt, sfânt! Ei continuu slăvesc pe Dumnezeu și Măicuței îi cântă Axionul ș.a.m.d. Este, deci, un loc al bucuriei, al frumuseții, al iubirii. Îngerii participă la această viață foarte activ.

Ni s-au lăsat, de către învățătorii Bisericii, și numărul categoriilor îngerești, care, se pare, corespund cu diviziunilor cerului. Pentru că cerul se zice că are diviziuni. Și așa zice că Apostolul Pavel relatează într-una din epistolele sale teribila lui experiență de care aproape se teme să-și aducă aminte, pentru că este atât de zdrobitoare, extraordinară. Zice: Cunosc un om care odată, nu știu dacă era în trup sau nu era în trup, adică nu știe dacă era cu totul dus sau era numai în duh, a ajuns până la al treilea cer, unde a auzit glasuri și cuvinte care nu se pot spune, nu se pot reproduce prin cuvinte omenești, nu se pot reface cu sunete omenești. Și el este cutremurat de această întâlnire a lui cu îngerii, de aceea, mi se pare mie, aceasta este o părere personală, el nu pomenește decât trei din categoriile angelice, pentru că el a cunoscut doar trei ceruri.

Cele nouă ceruri corespund celor nouă categorii angelice. Cel care a

fixat acest număr a fost Dionisie Areopagitul. De la el ne-au rămas categoriile. Începând de la înger, care este cea mai mică diviziune, îngerul fiind cel mai apropiat de om. Și, interesant, în Psalmul 102 se spune „Binecuvântați pe Domnul, toți îngerii lui, oștile lui, slugile lui care faceți, împliniți poruncile Lui”, adică ei sunt cei care duc între noi și ei poruncile, veștile, gândurile. Pentru că fiecare dintre noi avem un înger. Se pare că avem unul bun și mai vine câte unul de dincolo.

Dar vreau să vorbesc despre acest spațiu al iubirii și al luminii. Deci cele nouă categorii angelice, începând de la îngeri, arhangheli, începătorii, domnii, stăpâniri, tronuri, puteri, heruvimi și serafimi. Ultimul este al serafimilor. Măicuța Domnului este mai slăvită decât heruvimii și serafimii, adică chiar decât ultimele cete îngerești. Și aceștia mari au, se pare, alte misiuni decât cei mici, care fac legăturile. Am citit în unele cărți că îngerășii, cei care împlinesc poruncile, cei mititei, răspund și de regnul vegetal, de regnul animal, de cel mineral și dacă greșesc sunt certați de Doamne-Doamne. Sunt niște lucruri fermecătoare în legătură cu ei.

Monahia Eufrosina Jescu

Cu sfială și afecțiune

Prea Cuvioase Părinte Stareț, stimați invitați,

Maica Benedicta este mama mea spirituală. Eu am venit la Mănăstirea Văratec din fragedă copilărie, ca ucenică la Maica Benedicta Braga, care a murit acum doi ani, în Statele Unite. Am viețuit în casa făcută de IPS Pimen, Arhiepiscopul Sucevei, de Părintele Roman Braga cu sora sa, Maica Benedicta Braga, și cu Maica Apolinaria, care este în SUA. Casa a fost făcută pe vremea când IPS Pimen și Părintele Roman erau preoți la Văratec. Când s-a hotărât Măicuța Benedicta să plece în America a luat cu ea două ucenice, pe măicuța Apolinaria și pe Maica Gabriela, și a hotărât ca eu să rămân în casa lor. Fiind tânără și timidă, eram dezorientată, nu știam încotro să apuc, nu știam ce se întâmplă. Îi aveam ca musafiri pe doamna Sadoveanu și pe Maica Benedicta, pe atunci doamna academician Zoe Dumitrescu-Buşulenga. Doamna academician a înțeles foarte repede ce se întâmplă. S-a apropiat de mine, mi-a vorbit blând și mi-a dat de înțeles că poate foarte repede, precum a și făcut, să o înlocuiască pe Măicuța Benedicta. Mi-a fost un sprijin și spiritual, și material.

IPS Pimen, cât a fost episcop-vicar la Iași, venea foarte des la Văratec. Venind la Suceava ca Arhiepiscop, nu a mai putut să năi vină așa des. Atunci doamna academician, Maica Benedicta, a hotărât să vină ea la Înalta Prea Sfinția Sa. Venea în fiecare an înainte de 1 octombrie, când făcea parastasul domnului Apostol, soțul domniei sale, la Azilul de la Suceava. Înalta Prea Sfințitul era foarte marcat de strictețea cu care se făceau aceste rânduieli: *Uite, un om de cultură așa de mare care știe și se ocupă și de lucrurile bisericesti!*

Pentru mine este greu, foarte greu. Am stat zi și noapte lângă Maica Benedicta. Vă rog să îmi iertați emoția. Am iubit-o mult și ea m-a iubit mult. Am fost ca o fiică a dânzei. A lucrat cu mine duhovnicește, nu mi-a ascuns nimic din ceea ce știa. Tot timpul vorbea cu mine, îmi explica și despre lucrurile filosofice și despre lucrurile bisericesti. În preajma Maicii Benedicta era ceva care nu se poate rosti în cuvinte. Aș fi dorit multora să fie în preajma ei cum am fost eu zi și noapte. Avea o blândețe de nedescris

și o bunătate nemaipomenită. Veneau la noi, atunci când treceau pe la mănăstire, foarte mulți tineri, chiar foștii studenți ai doamnei academician. La un moment dat am întrebat-o dacă mai poate. Și îmi răspundea: *Măicuță, asta, ceea ce fac acum, este o ascultare, iar la Mănăstire se face ascultare! De când am venit la Văratec, de 30 de ani, am făcut ascultare de Maicile Starețe, căci mi-au dat să traduc. Asta este ascultarea. Chiar dacă port haine mirenești, eu trebuie să fac ascultare de toți.*

Veneau mulți și îi cereau să îi ajute. Dar niciodată nu era obosită, niciodată nu se gândea că este bolnavă. Nu era niciodată nemulțumită de nimic. Ea era tot timpul mulțumită. Și când întârziem cu masa, și când nu întârziem. O întrebam câteodată dacă nu este om, adică din ce plămădă era făcută de le putea suporta pe toate. Îmi răspundea: *Sunt om, măicuță. Dar așa făceau călugării noștri vechi și sfinții noștri și noi trebuie să ne jertfim.* Iar eu mă rușinam, mă rușinam mult.

Ținea conferințe. Veneau din străinătate, din America, din Italia, din Franța. Le vorbea tuturor. Nu pleca nimeni fără să le dea ceva să guste, o prăjitură sau o clătită. Mă puneam să fac multe clătite!

Când lua pensia dădea în stânga și în dreapta, nu se uita. Doamna Elvira, sora dumneaei, îi spunea: *Zoe, o să murim de foame! Nu mai risipi așa banii!* Iar Maica Benedicta îi replica: *Dumnezeu o să ne dea întreit, ai să vezi!* Pensia o termina imediat, dar primea de la Radio, de la vreo editură unde scrisese o prefață și ne dojenea: *Vedeți că Dumnezeu are grijă de noi! Are grijă să nu murim de foame.*

Sunt multe de spus și mi-e foarte greu să fac o selecție. Aș vrea să vă spun cum se ruga Maica Benedicta. Se ruga tot timpul plângând. Niciodată n-am văzut-o să se roage fără să plângă. Plângea mult și stătea în picioare, în fața icoanelor, mult, mult de tot. Și o rugam să se mai odihnească. *Nu, îmi răspundea. Așa se face rugăciunea, în picioare, ostenindu-ne, cum fac grecii. Noi stăm în genunchi, dar grecii stau, la rugăciune, în picioare.* Și plângea mult. Noaptea mă duceam să văd ce face. Era lumina aprinsă în cameră până la ora doisprezece noaptea, până la ora unu. Mă duceam și mă privea zâmbind. Dacă era trează, nu o mai deranjam, plecam la culcare. Luni la rând, ani la rând. Și am întrebat-o de ce nu doarme. Iar ea mi-a mărturisit că așteaptă să se treacă miezul nopții, pentru rugăciune. Nu ar fi vrut să mi-o spună, dar s-a gândit la mine, la liniștea mea, la osteneala mea de a sta trează odată cu ea. Și zâmbea.

Nu era niciodată supărată. Noi, oamenii, ne mai amărâm, chiar și maici fiind. Ne mai supărăm, mai obosim, dar Maica Benedicta nu obosea

niciodată. Nu știu de unde găsea atâta liniște și atâta bucurie în perpetuu du-te-vino de la noi din curte. Când era ziua dumneaei, de 20 august, veneau câte 30 de persoane. Pe toți îi primea, pe toți îi punea la masă. Suna telefonul toată ziua. Câte 50-60 de telefoane, iar eu le notam pe toate. Și ultimul telefon suna după ora unsprezece noaptea. Doamna știa al cui era telefonul. *Este de la băiatul meu, Dănuț*, spunea. Iar când ridicam telefonul era chiar domnul academician Dan Hăulică. Se bucura ca un copil când o suna!

Primea telefoane și de la notabilități, și de la ambasade. Și, deși a fost maică, o vizitau episcopi, mitropoliți. Cu IPS Antonie Plămădeală avea relații foarte apropiate. Prea Fericitul Teoctist – Dumnezeu să-l odihnească! – o numea egumenă, egumena mănăstirilor. Câteodată maicile se supărau că ajunsese egumenă așa de tânără.

Toți o iubeau. Părintele Stareț poate să confirme aceste lucruri, aducând ca probă toate cărțile Maicii Benedicta cu dedicație de la mitropoliți, episcopi ș.a., cărți pe care le-am dăruit mănăstirii Putna, pentru că știu că Părintele Stareț le va păstra cu mare sfințenie. Mulți o respectau și o iubeau. Și măicuțele de la noi, de la Văratec o iubeau foarte mult. Aveau un respect deosebit și erau foarte mulțumite că doamna academician, Maica Benedicta, este la noi.

Bucuria noastră cea mai mare a fost când dumneaei a hotărât să intre în viața noastră călugărească. Nu i-a fost prea greu, pentru că ea a dus aproape toată viața o viață de maică. În comportamentul ei, în tot ce făcea, era smerită ca o maică. Îmi amintesc că, odată, la Văratec, erau foarte mulți musafiri, și stăteau la masă. Deodată, doamna academician pleca undeva, fugea. Eu mă miram că-și lasă invitații singuri. Am descoperit foarte târziu, într-o cameră mai ascunsă, că se ruga. Era atât de profund cufundată în rugăciune, că nu m-a auzit, deși am trântit ușa dulapului, ușa de la cameră. Dumneaei nu s-a mișcat deloc. Atât de mult m-a impresionat cum știa dumneaei să se roage. Se ruga profund, era cu mintea și sufletul mult depărtată de pământ, spre cele înalte. Mergea la biserică, îi plăcea foarte mult, și se ascundea după sobă. Maicile se necăjeau, dar ea le ruga să o lase în pace să se roage.

După ce m-a crescut și m-a educat, Maica Benedicta s-a gândit să urce la Domnul!

Adrian Fochi

Drumuri de încredere și tămăduință

Din axa timpului se desprinde o secundă fugară; din iureșul vremii, un răgaz pentru amintire.

Eram copil când am avut privilegiul s-o cunosc pe doamna Zoe Dumitrescu-Bușulenga în casa unchiului meu, profesorul universitar Adrian Fochi, cercetător la Institutul de folclor comparat, membru corespondent al Academiei Române, în casa căruia aveau loc deseori întâlniri ale personalităților culturale de atunci, adevărate șezători literare, dat fiind faptul că unchiul meu a corespondat mult timp cu scriitorul Mircea Eliade, aflat în Franța, scrisori care erau citite prietenilor, iscându-se îndelungi dezbateri pe marginea lor.

Mi-o amintesc pe doamna Zoe Dumitrescu-Bușulenga plină de energie, cu ochi pătrunzători și voce gravă, și țin minte că mă îndemna să merg la bibliotecă, să citesc mult, cât mai mult.

Anii au trecut, eu m-am dedicat carierei medicale, timp în care tânăra profesoară, care-mi dădea sfaturi de perseverență în lectură a devenit o personalitate de vârf a spiritualității, culturii și artei românești. Calitățile superioare sufletești și intelectuale pe care le întruchipa i-au adus o aleasă prețuire: a fost aleasă membru al Academiei Române.

Retrăgându-se în 1990 la Mănăstirea Văratec am avut plăcerea să o revăd și, treptat, datorită informațiilor și sfaturilor mele medicale, i-am devenit medic personal din 1990 până în 2006.

Înainte de această perioadă, la București și la Roma, doamna a fost tratată de către mari și distinși profesori. De aceea, m-am străduit să fiu la înălțimea așteptărilor, oferindu-i asistență medicală competentă din punct de vedere profesional, vizând totodată și latura sufletească.

Întâlnirile pacient-medic nu se limitau doar la partea strict medicală, ci debutau cu o conversație amicală, pe diverse teme: religioase, istorice și chiar politice.

Au urmat după-amiezi de desfătare intelectuală greu de exprimat prin intermediul cuvintelor, doamna Bușulenga întrecându-se pe sine în frumusețea și densitatea expunerilor, dând dovadă de cunoaștere profundă a

culturii autohtone și europene. Astfel încât plecam de la ea cu bucuria că am reușit să-i alin durerea trupească, dar și sporind în foloase sufletești, culturale și spirituale pe care puteam să le aplic ulterior în viață.

În toți acești ani, prin intermediul ei, am avut onoarea să cunosc personalități din conducerea statului, a Bisericii și a unor instituții de cultură din țară. În cele 8-10 luni cât stătea la Văratec, atrăgea ca un magnet sute de oameni: elevi, studenți, profesori, prieteni, cunoștințe. Toți o ascultau și mai târziu organizau dese peregrinări pentru a o audia din nou. Deși era o persoană timidă, atunci când vorbea vizitatorilor răspândea în jurul ei o energie vitalizantă, dar și o căldură pe care o emana prin fiecare cuvânt rostit; capta atenția prin vocea fermă și bine auzită. Era o mare trăitoare pentru neam și țară și orice prelegere se termina cu adevărate lecții de patriotism adresate mai ales tinerilor pe care îi vedea continuatori ai marilor valori spirituale românești, crezând în capacitatea românilor de a spori prin geniul lor creator tezaurul cultural național și internațional.

Era o ființă blândă, jovială, modestă, cu un suflet nobil și extraordinar de resemnată în fața suferinței proprii, suferință datorată atât vârstei, cât și unor insuccese medicale anterioare anului 1990.

A fost un model de trăire intelectuală, spirituală și, în cele din urmă, și de trăire duhovnicească, în urma căreia a decis să depună voturile monahale sub numele de Maica Benedicta: „Simt, din ce în ce mai mult, nevoia înălțării către Cele de Sus, către Patria noastră cea Adevărată.”

Am făcut tot ce a fost posibil din punct de vedere medical până în ultima clipă pentru a o mai avea printre noi, dar Dumnezeu, în atotputernicia Sa, a îngăduit ca sufletul ei să se alăture dreptilor, acolo unde nu este durere, nici întristare, nici suspin, ci viață fără de sfârșit...

Îi voi păstra o veșnică și vie amintire.

Elena Docsănescu

Manuscrise pentru viitor

Am avut șansa binecuvântată să fiu mulți ani în preajma Doamnei Zoe Dumitrescu-Bușulenga. I-am fost studentă, am încercat apoi, pe cât a fost posibil, să-i sprijin activitatea în perioada când am lucrat la fostul Minister al Culturii. M-a cunoscut la Văratec, slujba oficiind-o părintele Bartolomeu Anania; i-am fost redactor, îngrijitor de ediție la cărțile publicate în ultimii ani, iar recent am ajutat la ordonarea și pregătirea arhivei dumneaei.

Dintr-o sumară cercetare a arhivei, pot spune că moștenirea lăsată de doamna academician Zoe Dumitrescu-Bușulenga – Maica Benedicta este impresionantă prin volumul mare de manuscrise, multe inedite, prin valoarea lor și prin deschiderile pe care le oferă.

Voi schița câteva direcții pe care le consider prioritare în valorificarea acestei prețioase moșteniri de interes național.

I

Se știe faptul că Doamna Zoe Dumitrescu-Bușulenga și-a consacrat întreaga viață studiilor eminesciene. Prima sa carte despre Eminescu a apărut în anul 1963 la Editura Tineretului, în colecția „Oameni de seamă”. Exegezele sale fundamentale au fost publicate mult mai târziu: în 1976 volumul „Eminescu – cultură și creație”, în 1986 „Eminescu și romantismul german”, iar în 1989 o cuprinzătoare ediție: „Eminescu. Viață. Creație. Cultură”. Deși apreciată de critică și cititori, premiată („Eminescu și romantismul german” a primit Premiul Herder în 1988), Doamna Zoe a continuat studiul textelor eminesciene cu creionul în mână. Semnificativ este faptul că în 1989, în preajma Revoluției Române, în cadrul unei sesiuni științifice organizate la Brașov, Doamna Zoe, în cuvântul său a spus: „De abia acum începem de fapt să-l deschidem pe Eminescu. De acum încolo, pansând rănilor unui trecut nu prea îndepărtat, începem să reintrăm în fântânile unei făpturi cu totul deosebite, care pentru noi înseamnă geniul tutelar”.

După zece ani, în preajma anului 2000, își reeditează studiile eminesciene în două volume, într-o formă revăzută și adăugită, iar cartea „Eminescu și romantismul german” într-o ediție definitivă. Anii de investigație comparatistă atentă pe textele lui Eminescu i-au oferit posibilitatea de a adăuga elemente noi la structurarea orizontului de cunoaștere a unui artist și a unei opere cu „vocație universală”, cum spunea Domnia sa.

Dar și după anul 2000 continuă cercetarea, mai ales prin aprofundarea temei „Eminescu între credință și cunoaștere”. În anul 2002, pe 15 ianuarie, la o emisiune afirmă cu tărie: „sintagma poet nepereche, definitorie pentru Eminescu, rămâne adevărată peste timp în ciuda oricăror încercări demolatorii... Opera sa exprimă o sete de cunoaștere unică, efort de cuprindere, în aria frumuseții, a adevărilor vieții sale interioare, a ființei, a istoriei și a întregii creații, dăruit integral neamului său, una cu pământul și cu istoria”.

Arhiva pe care ne-a lăsat-o a păstrat întreg materialul acestui laborator. Există manuscrisele și dactilogramele cărților apărute, există textul nenumăratelor prefețe și studii introductive despre Eminescu, există în bună măsură, dar nu total, textul conferințelor și intervențiilor consacrate poetului.

De aceea cred că printre primele proiecte editoriale avem datoria să reluăm toate studiile eminesciene ale doamnei Zoe Dumitrescu-Bușulenga într-un corpus unitar – o ediție definitivă, un fel de „Opera Omnia – Eminescu”.

Având în vedere că biblioteca Doamnei Zoe Dumitrescu-Bușulenga a ajuns la Putna și ea conține un fond de carte Eminescu bogat, s-ar putea crea cu timpul la Putna și un „Centru Eminescu” – cu întâlniri, sesiuni științifice, didactice, având legături culturale similare cu alte centre din țară și străinătate.

Această activitate ar reînvia vechiul proiect în favoarea unui centru de studii eminesciene, mă refer mai ales la „Catedra Eminescu” care a funcționat un timp la Universitatea din București, unde doamna Zoe Dumitrescu-Bușulenga ținea prelegerile și Ioan Alexandru seminariile. Totodată aceasta ar stimula cercetarea operei lui Eminescu, care este nu numai un foarte mare poet al românilor și al lumii, ci și o expresie absolută a conștiinței noastre istorice și naționale.

În finalul acestui capitol aș vrea să adaug că în ultima perioadă doamna Zoe avea nenumărate mărturii ale interesului tinerilor față de

Eminescu și creația sa, primite de la elevi, studenți, doctoranzi, profesori, teologi, cu care dânsa avea lungi convorbiri la Văratec, în cadrul conferințelor A.S.C.O.R., la o serie de manifestări culturale, muzicale. Un elev din clasa a XII-a, după o asemenea întâlnire, a scris în revista școlii – „Gând tineresc” din Alba Iulia – un articol intitulat „Întâlnire cu Doamna Literelor românești” din care citez: „Bucurați-vă oameni buni, Eminescu trăiește!... Mihai trăiește cât se poate de viu pe meleagurile românești prin sufletul Doamnei Bușulenga... Totodată, prin ochii dânsi respiră profund și blajin marii scriitori ai literaturii române, dânsa reprezentând o punte de legătură între aceste două lumi... vă îndemn să iubiți adevăratele valori și modele pe care pământul țării noastre încă le mai are... un exemplu cât se poate de elocvent este doamna academician Zoe Dumitrescu-Bușulenga. Iubiți-o din tot sufletul, poate într-o zi, când vă veți deștepta, va fi prea târziu! Cu siguranță Însuși Dumnezeu o vrea alături de El, îi duce lipsa de dorul poveștilor despre Eminescu și nu numai. Îl înțeleg, dar Îl rog să ne mai lase și nouă această bijuterie literară a cărei valoare depășește orice barieră umană” (Silviu Mihăilă, noiembrie 2004).

II

A doua mare direcție tematică în valorificarea arhivei Doamnei Zoe Dumitrescu-Bușulenga are în vedere scrierile, mărturiile, lucrările de atitudine în sprijinul credinței creștin-ortodoxe.

În ultimii ani, în emisiuni de radio, în interviuri, în conferințe, în paginile revistelor teologice și culturale, la prezentări de cărți și de concerte, în întâlniri cu tineri, a evocat și comentat momente și motive biblice, semnificația sărbătorilor din calendarul creștin-ortodox, creații cu teme religioase, concepte creștine și morale. Incursiunile făcute cu o aură poetică de mare sensibilitate și talent conțin aserțiuni filozofice, etice, teologice, culturale, dar și luări de atitudine critică, deschideri de mare generozitate și erudiție.

Câteva exemple din notele-manuscris ale Doamnei Zoe Dumitrescu-Bușulenga – Maica Benedicta:

- Despre milă: „Dacă pacea e condiția vieții însăși, iubirea de oameni, de aproapele, este condiția cea adâncă și adevărată a păcii. Iar iubirea, în una din ipostazele sale cele mai concrete, se înfățișează sufletului creștin drept milă. „Milă voiesc, iar nu jertfă” a zis Domnul, pecetluind o nouă eră în istoria spirituală a umanității”;

- Despre morală: „Virtuțile în sine sunt doar începutul de cale către mântuire – amintim de morala marilor filozofi și mă gândesc la Kant, la imperativul categoric: „legea morală în noi ... cerul înstelat deasupra noastră”. Era o morală înaltă dar rațională, neștind mai departe – în vreme ce morala creștină urmărește câștigarea mântuirii, a Împărăției lui Dumnezeu, adică ajungerea la cunoașterea lui Dumnezeu prin coborârea minții în inimă, prin practicarea ca ultimă treaptă a moralei înduhovnicite... a rugăciunii neconținute...”;
- Despre „drumul semantic al cuvântului latinesc *lumen* care inițial semnifică atât lumină cât și lume, iar mai târziu din „gemene” sau „congenere” au devenit „antinomice”;
- Despre tăcere ca prag între cuvântul profan și sacru;
- Despre sete – a înseta;
- Despre dar – daruri;
- Despre cer și îngeri;
- Despre naștere cu cele 3 sinonime: facere, geneză, creație;
- Despre Săptămâna Ortodoxiei, răstimp de reculegere și pocăință.

În emisiunea din Săptămâna Patimilor din 1999, prezentarea vieții și a patimilor Mântuitorului conținea incursiuni și în creații artistice (muzică, arte plastice), comentariul făcut de Doamna Zoe la drama muzicală „Patimile după Matei” de J. S. Bach, și la „Iisus pe muntele Măslinilor” de Beethoven se încheia astfel: „...toată forța dramatică e concentrată acolo – la Bach, plâng oamenii, la Beethoven – Mântuitorul ca Om”.

Sunt multe astfel de exemple, unele sub formă de aforism, demne de pana unui mare filosof moralist. Arhiva păstrează mai mult notele acestor expuneri, textele finale, integrale, aflându-se în alte arhive, mai ales la Radio.

În schimb sunt păstrate în arhivă aproape toate interviurile și ele sunt revelatorii pentru înțelegerea drumului „spre verticală” al doamnei Zoe Dumitrescu-Buşulenga – Maica Benedicta.

*

Aș vrea să mă opresc asupra unei idei, după părerea mea, importantă. Coordonata spirituală, religioasă din viața doamnei Zoe nu a apărut în ultimii ani, ca rezultat al unor conjuncturi, ca o retragere în fața unor nedreptăți și jigniri. Credința a fost mereu prezentă în viața și activitatea Doamnei Zoe și a urmat un drum ascendent continuu, care a

culminat cu hotărârea de a se călugări. Din numeroasele mărturisiri ale maicii Benedicta voi selecta câteva frânturi, și acestea doar punctate: „Viața a început pentru mine cu spovedania și împărtășania (amintiri ale educației religioase în familie). Clasele primare le-am făcut la Pitar Moș, la maici. Familia mea avea o casă la mănăstirea Țigănești. Acolo am învățat Psalmul 50 *pe vechi*, adică scris cu litere chirilice. Am avut duhovnici admirabili care m-au ajutat foarte mult. De la ei am învățat ce înseamnă rugăciunea inimii. În timpul comunismului, Dumnezeu m-a ajutat și m-a apărut. Am cununat 17 perechi și am botezat 11 copii, fără să mă jenez, ducându-mă la biserică. Pe urmă la facultate, acolo a început misiunea mea de om credincios. Am fost prima femeie care a vorbit în Sinod”.

La acestea și eu personal aș putea adăuga exemple care să ateste ținuta și comportarea demnă, în spiritul credinței creștine, a doamnei Bușulenga ca profesor, director de instituții culturale, sprijinitor al multor cărți cu o tematică religioasă și care apăreau cu dificultate. Timpul nu ne permite, iar interviurile sunt edificatoare.

În schimb aș vrea să pun în evidență faptul că Doamna Zoe Dumitrescu-Bușulenga – Maica Benedicta a fost foarte apropiată marilor spirite ale Ortodoxiei noastre. A cunoscut și s-a bucurat de prețuirea celor patru patriarhi ai Bisericii Ortodoxe Române: a lui Miron Cristea care-i era și rudă prin alianță, a lui Justinian care i-a dat în anul 1968 un portret însoțit de binecuvântarea sa (se află în arhivă). Pe Prea Fericitul Teoctist I-a cunoscut în urmă cu 30 de ani și i-a prefațat seria de volume „Pe treptele slujirii creștine”. A scris un frumos articol intitulat „Portret pilduitor”, arătându-se impresionată de smerenia, modestia, simplitatea cordială în raport cu semenii a Prea Fericitului.

A cunoscut bine multe spirite ale Ortodoxiei, pe părintele Gala Galaction, pe părintele Stăniloae, pe Mitropolitul Antonie Plămădeală, pe alți înalți prelați care slujesc și astăzi sfânta noastră Biserică, ca și o seamă de cărturari, teologi, călugări sau monahii.

Doamna Zoe Dumitrescu-Bușulenga și familia sa au sprijinit mereu acțiunile sociale, de binefacere ale mănăstirilor.

În anul 1969, stareța Leonida de la mănăstirea Țigănești îi scria: „Scumpa și binefăcătoarea noastră doamnă Zoe, am primit și pe noiembrie pensia, adică mila Dv. Nu sunteți oameni pământeni, ci trimiși ai lui Dumnezeu pentru că din munca Dv. alinați și lipsurile celor bătrâni și bolnavi”. A ajutat material și alte așezăminte de binefacere de pe lângă mănăstiri, unde a trăit și lucrat o mare parte din timp, iar la Văratec, după

moartea Valeriei Sadoveanu, a îngrijit casa maicii Benedicta ca pe propria-i casă, modernizându-o și susținându-o din toate punctele de vedere. A putut face toate acestea pentru că familia i-a fost alături. A fost ajutată de Dl. Bușulenga și de sora sa Elvira, care după plecarea doamnei Zoe din această viață, a considerat că și-a încheiat misiunea pe pământ și a plecat, la un an, după marea ei soră.

Interesant este faptul că doamna Zoe a fost foarte discretă cu viața ei personală, de familie. În ultimii ani însă, ca o nevoie de mărturisire a răspuns pe larg la toate întrebările pe această temă. Interviuurile au luminat, pe lângă trăirile și credințele personale ale doamnei Zoe, și istoria familiei sale cu rădăcini în trecutul și viața țării. Se realizează astfel cronică vieții unei vechi familii românești, o familie bogată, luminată, unită, care a cultivat virtuțile morale și intelectuale, actele de filantropie, tradițiile spirituale creștine.

Era preocupată permanent de formarea și de educarea tinerilor în spiritul eticii creștine. „Armele apărării de tentațiile și de fenomenele negative ale vremurilor de azi – spunea Maica Benedicta – nu ți le dă decât Biserica și cultura adevărată, adică cea care duce către rădăcini, către izvoarele limpezi ale sufletului românesc”.

De aceea cred că publicarea textelor sale de apărare și de propovăduire a valorilor credinței ortodoxe, împreună cu interviurile date, ar constitui o carte de suflet, de un real folos pentru construirea unui climat moral mai bun, la care visa.

*

O altă lucrare inedită de larg interes ar reprezenta-o Jurnalul și scrisorile.

Pe caiete sau agende, aproape în toți anii, doamna Zoe Dumitrescu-Bușulenga își nota programul de lucru, întâlnirile, vizitele, portrete de oameni, însoțite de comentarii făcute cu vervă și cu un ascuțit spirit de observație, de evaluare. Textele care consemnează impresiile sale în fața operelor de artă sunt impresionante prin puterea de pătrundere și spiritul enciclopedic al orizontului său cultural. Visa să scrie o carte despre „totalitatea culturii Eladei”: „cred că mă apropii de țel – șovăi, apuc alte căi, imaginea Greciei mereu schimbătoare, misterioase mă urmărește...” (1987).

Jurnalele conțin și comentarii de interes istoric, politic, diplomatic, cum sunt cele din vizita făcută în SUA (1969) cu un ciclu de conferințe la marile Universități și activitatea în cadrul Delegației ONU, la diferite congrese, manifestații științifice, culturale.

Correspondența doamnei Zoe reprezintă de asemenea un capitol de importanță documentară aparte ținând seamă că totul este inedit, că scrisorile sunt semnate de Noica, Anton Dimitriu, Murărașu, Rosetti, Comarnescu, Uscătescu, George Bălan, Edgar Papu, Horia Stamat, Virgil Căndea, Antonie Plămădeală, Valeriu Anania, Radu Gyr, Dinu Pillat ș.a.

Publicarea jurnalelor și a corespondenței întâmpină o serie de dificultăți în pregătirea textelor, notelor etc.; această activitate poate și trebuie să fie un proiect de perspectivă. În schimb, poate fi pregătit mai repede pentru tipar volumul doi de *Portrete*, gândit și proiectat în mare de doamna Zoe. Am făcut un prim sumar, pe baza câtorva texte lăsate în forma finală și a discuțiilor pe care le-am purtat împreună. Primul volum a apărut în anul 2002 și, referindu-se la el, doamna Zoe face următoarea adnotare: „Am scris un volum de „Portrete” în care, cu excepția lui Brâncuși, am prezentat o serie de modele ... Călinescu, Vianu, Papu. Enescu a fost între oamenii pe care i-am iubit cel mai mult ... iar acum vreau să fac al doilea volum care să înceapă cu Miron Cristea. Și știți de ce? Pentru că am auzit că primul Patriarh al României a fost Miron *Costin*”.

Un alt proiect realizabil este o carte care să valorifice contribuțiile doamnei Zoe Dumitrescu-Bușulenga în domeniul muzicii – sunt multe documente de larg interes, colaborarea sa la Radio și TV fiind de lungă durată, aproape 5 decenii, și de mare audiență.

Arhiva cuprinde o cantitate mare de documente referitoare la activitatea sa de profesor, conducător de instituții culturale, academice, examene de doctorat, ș.a. Nu a valorificat decât parțial studiile sale despre literatura germană și engleză, specialitatea sa. În prefața cărții „Alte pagini engleze”, apărută în anul 2001, precizează: „Am scris mult mai mult firește decât se vede aici”.

*

În concluzie, arhiva de manuscrise a Doamnei Zoe Dumitrescu-Bușulenga reprezintă un patrimoniu național.

Dincolo de importanța ei, uimește cantitatea uriașă de muncă, de efort fizic și psihic pe care o dezvăluie. Doamna Zoe era o ființă fragilă, suferindă, a suportat 7 operații, unele foarte grele, în adolescență. La un asemenea efort ca cel pe care l-a depus nu ar fi rezistat nici un om robust, ea însă a învins limitele. La sfârșitul vieții ei putem spune cu adevărat că a fost învingătoare.

Avea *minte* și *suflet*. Îmbinarea lor a dat fascinație personalității sale, a dat puterea de atracție și de influențare – mă gândesc aici la generațiile de studenți pe care i-a format. A ajutat-o forța spiritului ei, talentul și în mod sigur un har divin. Oamenii o ascultau, o respectau și o iubeau. Câteva exemple din scrisori: un tânăr student la Teologie din anul II îi scria în 1990: „Tinerețea noastră se împărtășește din experiența sufletului tânăr al Domniei voastre. Ochiul prin care Eminescu, Sofocle și atâtea axe permanente ale existenței noastre se lasă apropiați în intimitatea lor existențială”.

Profesorul Rosetti, într-o scrisoare din anul 1985, o numea „suflet de elită”.

Voi încheia citând o scrisoare a marelui și regretatului actor Octavian Cotescu, trimisă doamnei Zoe în decembrie 1979:

„Mult stimată Doamnă Profesor,

Spuneți-mi, vă rog, cum să stau în fața Dumneavoastră? Cum să mă aplec în fața Dumneavoastră, pentru ca această aplecare, simplu gest, să poată exprima starea de fericire pe care mi-a produs-o scrisoarea Dumneavoastră despre ultimul meu rol!

Poate că știu: cultura este modul Dumneavoastră de a respira. Pentru că știu, noțiunea de cultură respiră prin Dumneavoastră. Pentru că știu (pentru că simt) că acele minunate cuvinte ale Dumneavoastră izvorăsc dintr-un extraordinar și generos sentiment de solidaritate cu o încercare chinuitoare și disperată de a salva (poate) ceva din „sărmana condiție umană”. Credeți-mă, înțelegeți-mă, e o clipă mare a vieții mele. De aceea, de azi înainte, voi juca (citiți vă rog, mă voi chinui, voi suferi, mă voi bucura) cu gândul la Dumneavoastră.

Vă rog dați-mi voie! (Octavian Cotescu)”

Dan Hăulică:

E bine să rămânem cât mai aproape de emoția directă pe care ne-au produs-o aceste texte, aceste mărturii. Sigur că în cursul întregii după amieze am simțit cum se desfac perspective interesante. Mi se părea că toată discuția despre raportul între etic și estetic e de-abia primul cerc al unei dezvoltări pe care eu o văd crescând succesiv, în cercuri concentrice și așa vedea, poate chiar pentru ediția noastră viitoare, o asemenea discuție ca temă fundamentală. E o temă vastă, în care trebuie puse la contribuție înțelepciunea lumii, filosofi de mare importanță, s-a pornit de la Platon aici, de la presocratici. E un lucru care stă nu numai în logica intereselor noastre livrești, dar stă în miezul apărării cât mai eficiente a condiției noastre intelectuale și a destinului nostru intelectual. Ce este binele s-a spus, în termenii interpretării eclesiastice, decât o garanție metafizică a frumosului? Trebuie deci aruncate asemenea punți pentru a înțelege această funcționare care nu este o simplă aglutinare, *Kalokagathon*, cum se spunea în tradiția grecească, Frumosul și Binele, ci este cu mult mai mult. Pentru că binele, cum spunea și Teodora Stanciu și cum am avut și eu ocazia să spun, ar fi de verticalizat, de raportat la o *agapé*, nu la un interschimb imediat, la o eficiență confortabilă. Această dimensiune de interioritate, de filosofică interioritate, cred eu că ar merita să fie amplu dezbătută. Sunt mari eforturi acum pentru a reîntemeia raportul între frumos, între creația artistică, și sacru. Eu însumi am făcut expoziții pe această temă la Paris, dezbateri la Maison de l'Europe și ceea ce era mai degrabă singular înainte, era de pildă Maurice Denis, care făcea o artă puțin tezigă, mai fragilă pe teme ale acestora, dar restul, când erau inspirații religioase de mare profunzime la un Rouault, de pildă, la un Chagall, lucrurile rămâneau în singularitatea unui mare talent. A existat o mișcare, Don Bérenger a încercat după 1945 să facă comenzi unor artiști pe teme religioase. Dar uneori artiștii căutau pur și simplu o desfășurare monumentală. Sunt niște vitralii cunoscute în Savoia și este acolo un Fernand Léger care nu era un spirit religios. El căuta ocazia unei desfășurări murale de o anume noblețe.

Deci acum se încearcă să se adâncească această relație. Și mie mi se pare că noi suntem bine plasați în România. Experiența interdicțiilor a exasperat în noi această nevoie și această dorință. Dovadă că problema se pune nu pentru artiști specializați într-un fel mai periferic, ci se pune pentru cele mai mari talente ale câmpului nostru creator. De aceea, ca un semnal, am adus asemenea nume în expoziția pe care am parcurs-o. De aceea un pictor ca Horia Bernea, laureat al Bienalei de la Paris, cu lucrări foarte

îndrăznețe de artă conceptuală a înțeles să asume o întreagă, lungă tradiție care să-l facă să-și reaproprieze temele și tehnicile vechi și să ne dea seriile sale care nu sunt naturi moarte (Marcel Duchamp zicea *tortură moartă!* pentru a persifla îndărătnicia acestei teme), ci le spune *Hrană*, iar acest cuvânt ne duce la o accepție cu mult mai nobilă. Vă amintiți replica din *Don Giovanni*, când oaspetele este invitat la un dineu profan, iar el refuză spunând că nu are nevoie de aceste lucruri, ci de un *cibo celeste*, o hrană cerească. În imediat, în tava cu cireșe și mere care sunt magnific pictate la Bernea, transpare posibilitatea ca toate aceste lucruri să ne comunice apartenența la un plan creator care ne depășește.

Asta cred că ar trebui să adâncim în asemenea discuții. Distincția lui Pascal – cum putem admira și găsi frumoase imagini despre obiecte care nu sunt frumoase, e de discutat, eu cred că nu se menține, pentru că marii artiști, de la Velasquez, de la Rembrandt, până la Morandi au arătat că obiectul cel mai umil, obiectele recurente ale naturii moarte pot deveni niște surse de emoție extraordinară. Termenul acesta circulă în cărți de interpretare religioasă a experienței estetice – *l'émervillement*, înminunarea, capacitatea de a ne înminuna de frumusețile și diversitatea Creației. Deci putem da laudă Domnului într-o asemenea problematică. Oare în Geneză, după cele șase zile, Dumnezeu nu se arată mulțumit? Are o mulțumire de demiurg! Constată că totul e bine. Frumusețea dă un fel de satisfacție aproape uman personalizată, ca aceea a artistului în atelierul său.

Asta arată dimensiunea de profundă umanitate a creștinismului. Încât cred că pe calea aceasta noi am putea să ducem lucrurile la o desfășurare foarte interesantă. Se spunea, spuneau și filosofi și oameni de știință, natura nu face nimic inutil, totul este funcțional și strict. Or, s-a arătat, Roger Caillois are o demonstrație superbă, în acest sens că sunt niște forme de o incredibilă bogăție, niște variațiuni care par absolut extravagante și care nu au nicio justificare în funcționarea exactă a speciei. Este un joc al creației universale, este o disponibilitate, o cheltuire de putere creatoare care nu putea veni decât de la Zămislitorul a toate și care pune, într-un fel nou, toate problemele legate de strictețea funcțională a operei și de bogățiile imaginarului. Este un exemplu de ceea ce ni se oferă în discuția noastră, ca și ideea „cuvintelor fundamentale”. E un îndemn al Papei Ioan al II-lea care culmina cu ideea de a trece de la *fenomen* la *fundament*. Tot ceea ce este fenomen și epifenomen, să știm să-l privim cu strictețea necesară și să ajungem la fundamente. Or, ce visăm noi, ce visa Doamna Zoe în aceste reflecțiuni, este o situație fundamentală față de problemele existenței și ale

artei. Eu zic că sunt lucruri care merită să ne preocupe. Catalogul acesta de teme pe care ni l-a prezentat doamna Docsănescu cu marea ei pricepere în materie editorială anunță că interesul teoretic al dezbaterii noastre zămisleşte deja, sub ochii noștri, un alt, un al doilea capitol de interes pragmatic, de aplicație concretă. Și de aceea noi ne-am trudit în ceasurile de dinainte, e meritul admirabil al câtorva din fideliu memoriei Doamnei Zoe, în primul rând domnul Radu Marinescu, de a structura, sub oblăduirea gazdelor noastre și a Părintelui Stareț, liniile de structură ale unei Fundații legată de memoria Maicii Benedicta, care să fie nu încă una din fundațiile care există – câte nu sunt la noi și multe dintre ele fac umbră pământului! – ci să fie o instituție de nivel înalt, pe măsura ambițiilor creatoare ale Doamnei Zoe. Și care să-și propună o punere în mișcare a disponibilităților înalt creatoare și grave, sub semnul credinței. I-am și dat denumirea „Credință și Creație”, cu subtitlul „În memoria acad. Zoe Dumitrescu-Buşulenga – Maica Benedicta”. Scopul este larg: promovarea valorilor culturale și spirituale românești, a modelelor și a modelului de viață creștină pe care l-a reprezentat Doamna Zoe, dar pe căi care să includă frecvența unor asemenea întâlniri și dezvoltarea lor; un sistem de confruntări interesante, – să putem susține burse, călătorii de studii, publicații, și un capitol întreg ar trebui să-l constituie această ispititoare trudă pe care și-o impune doamna Docsănescu, ajutată de forțe tinere. Avem niște sarcini imediate. Eu cred că sunt în asentimentul tuturor cerându-ne nouă înșine să finalizăm textele sau contribuțiile orale și să putem elabora un document despre această întâlnire, cu imagini, în care să se simtă că este o arhitectură internă, latura umană, de memorialistică, de evocare călduroasă împletindu-se mereu cu o considerare a conceptelelor, a nevoilor de salubritate a vieții culturale și ridicarea pe anumite înălțimi ale spiritului și ale exigențelor superioare. O asemenea carte ar trebui să existe, să se vadă că este un ferment creator care se desenează.

Aș îndrăzi să spun, din seria atâtor lucruri interesante, poate ceea ce era mai avansat în proiecte și gândirea Doamnei Zoe, lucrurile acestea de doctrină, dacă vreți, de înrădăcinare în versantul mentalității creștine de pildă, dacă ar putea să aibă prioritate. Sau poate să fie un lucru pentru un public mai larg, jurnalul de pildă. Noi trebuie să avem mereu în minte asta: să ne adresăm și unui public larg, să nu rămânem într-un fel de cerc confinat de specialiști. Așa cum aici se vântură sute și mii de oameni și atâta tineret plin de cuviință în fața acestor monumente, noi trebuie să știm că asemenea texte sunt un ghid, un instrument de trainică înălțare sufletească.

PF Teoctist

Zoe Dumitrescu-Buşulenga la 85 de ani

Teodora Stanciu:

Prea Fericite Părinte Patriarh, cred că în spațiul culturii române, personalitatea doamnei academician Zoe Dumitrescu-Buşulenga este unică. Acoperă deopotrivă domeniul cultural și domeniul spiritualității românești. Cum percepeți dumneavoastră, Prea Fericite Părinte Patriarh, personalitatea Doamnei Zoe Dumitrescu-Buşulenga?

PF Teoctist:

În Biserică dânsa s-a făcut prezentă cu aceeași forță cum ați și prezentat-o dvs., adică o adevărată doamnă, pildă de viață, de soție, de știință, de cărturărie, dar și față de Biserică, pildă de credință. Ea și-a închinat, în viața ei – și zic și-a închinat, pentru că nu toată lumea poate să iubească așa de mult locașurile sfinte ale lui Dumnezeu, cum a procedat ea și vrednicul ei soț, de aceeași seamă și statură culturală ca și doamna Buşulenga. Și dânsa nu a trecut niciodată cu vederea valorile noastre spirituale, îndeosebi sfintele mănăstiri. N-a evitat să scrie atunci când scriitorii și academicienii greu își dezlegau inima ca să-și mărturisească convingerile intime față de Dumnezeu, față de Biserică și față de valorile ei. Ea, doamna Buşuleanga, deși academician, deși cu atâtea responsabilități, a acordat și Bisericii, cum v-am spus, a consacrat chiar și în scris pagini de o deosebită valoare Bisericii noastre. Și deși personal nu o cunoșteam, dar din ceea ce scria și din ceea ce putea să manifeste să ajungă la cunoștința noastră, a celor din biserici, i-am acordat o stimă și un respect deosebit, pe care îl păstrez până în ziua de astăzi.

Dan Grigorescu

O amintire*

Dacă e adevărat – deși, sincer vorbind, mă îndoiesc că ar fi, că erudiția e tristă, pentru că înseamnă singurătate în tăcerea bibliotecii, atunci doamna Zoe Dumitrescu-Bușulenga contrazice în chip convingător o asemenea concluzie. Erudiția domniei sale, tonică, îndeamnă la o reconsiderare a conceptului de umanism sau, mai curând, la reactualizarea sensurilor sale originale/originare. Studiile doamnei Zoe cuprind în esență o istorie a creației literare a umanității, de la cea a marilor tragici greci la aceea a vremii moderne cu un accent bine chibzuit și în bună măsură înnoitor asupra romantismului. Umanismul acestor studii înseamnă mai presus de orice un efort intelectual consecvent cu sine de a pune în lumină omul în complexele lui ipostaze de creator și de receptor al valorilor spirituale. Doamna Zoe a fost și a rămas în primul rând un profesor. Generații de-a rândul își amintesc cursurile domniei sale din amfiteatrul Odobescu al Facultății, pe vremea aceea de Filologie, când sala, plină până la ultimul loc, asculta în deplină liniște cursurile care legau între ele cu un firesc scânteietor opere, epoci și genuri ale artelor. Prelegerile acestea au fost, în istoria comparatismului românesc, printre cele dintâi în care fenomenul literar era privit, în substanțialele sale relații cu celelalte arte, înscriindu-se astfel într-o realitate istoric-culturală complexă. Cei câțiva ani în care doamna Zoe a fost șeful catedrei de literatură comparată au fost și cei în care prelegerile, seminariile și studiile au creat temeiul unei viziuni moderne. La Institutul Călinescu s-a inițiat sub îndrumarea doamnei Zoe realizarea unor bibliografii adesea amplu comentate ale opiniilor critice referitoare la opera marilor scriitori români. Volume ce reflectă, în chip convingător, evoluția mentalității intelectuale din această țară, și cărora vor trebui să se adreseze toți cei care urmăresc constituirea unei viziuni artistice românești. De asemenea, s-au publicat primele trei volume, între timp s-a ajuns la cel de al șaptelea, conținând bibliografia traducerilor și adaptărilor românești ale scriitorilor din literatura universală, un reper extrem de prețios

* Fragment din emisiunea „etică – estetică” (Radio România Cultural) din 25 august 2005 consacrată Acad. Zoe Dumitrescu-Bușulenga la 85 de ani.

al istoriei unei înțelegeri precise a sensului estetic și moral al literaturii lumii. Într-o lume tulbure, agitată de atâtea improvizații, în care scările de valori se prăbușesc, doamna Zoe a rămas un exemplu statornic al conștiinței dornice de certitudini.

Dan Hăulică

Epifaniile cugetului*

Un loc unde operează fără greș harul unei eficiențe care a fost a istoriei, bizuită pe brațul neînduplecat al lui Ștefan cel Mare, dar și, deopotrivă, aparținând unei continuități intangibile, de imaginar și creație. Căci răsare acolo, parcă la fiecă pas, intens proteguitoare, amintirea luminoasă a lui Eminescu. El, poetul nepereche, îi numise vocația spirituală cu o pregnanță vizionară, designând Putna drept „Ierusalim al neamului românesc”.

Așezat sub asemenea auspicii, lăcașul de veci al celei care a fost maica Benedicta – Zoe Dumitrescu-Bușulenga, înainte de a fi ales haina călugăriei – trebuia să se împărtășească din această calmă, inefabilă forță de iradiere. De la căpătâiul mormântului său, pe linia care leagă cimitirul Putnei de vechiul, cel mai vechi vestigiu arhitectonic al incintei, Turnul Tezaurului, și apoi de însuși trupul bisericii, ne înscriam pe un adevărat ax de magnetism spiritual. Veniți în preajma zilei de naștere a doamnei Zoe – 20 august – să ne reculegem lângă crucea veghindu-i repaosul, armonios concepută în piatră de sculptorul Vasile Gorduz, am înțeles să dăm aducerii aminte prilej de a deveni impuls intelectual, îndemn la reflexiune activă.

... omul, ca o plantă celestă

Colocviul, desfășurând la Putna, în zilele de 18-19 august a. c. , o problematică de amplitudine – Tradiție spirituală românească și deschidere spre universal –, a demonstrat folosul unei atare dezbatere, gravă în rosturile ei lăuntrice, însă necum pedantă, fără *poncife*, cordială și proaspătă. Închinat memoriei acad. Zoe Dumitrescu-Bușulenga – maica Benedicta –, Colocviul a atins astfel accente viu persuasive, vocea magistrei și prietenei noastre a putut găsi multiple rezonanțe în cei care se adunaseră s-o omagieze. Epifaniile cugetului, pe care ne-a fost dat să le trăim împreună, beneficiind de o asemenea călăuză, acopereau o variată extensie, de preocupări și discipline intelectuale, de teritorii demne a ne suscita interesul. Dacă în

* Articol apărut în revista „România literară”, nr. 34 din 31 august 2008.

originala ei devoțiune, în fervoarea ce reverbera din experiența ei majoră, maica Benedicta meritase denumirea câștigată din partea preafericitului Teoctist – „egumena mănăstirilor”, îi spunea Patriarhul –, asta se întâmpla pentru că înzestrării sale excepționale, vivacității ardente de care dădea dovadă, acest exemplar de elită al intelectualității românești îi hotărâse un destin care obligă, apt să asume asprimile sublime. În ultima ei convorbire înregistrată pentru Televiziune de către Grigore Ilisei, figura ei emaciată purta ca o supremă ofrandă adevărul acestei tensiuni. Cu o categorică determinare, vorbea despre un elan irepresibil înspre înalt, ochii ei cătau în sus, fericiți, înspre „adevărata noastră patrie spirituală”. Cu prețul oricărei mortificări, duhul ei adulfeca ascensiunea interioară care ne e tainic hotărâtă, de care se cuvine a fi pe deplin capabili și demni. I s-ar potrivi, acestui tropism imperios, o imagine cu sorginte ilustră, pornind din textul platonician al dialogului Timeu, retrăind apoi tenace, vreme de veacuri, prin Philon, Isidor din Sevilla sau Abélard: care ne conduce la un înțeles radios, – omul, ca o plantă celestă, avându-și spre înalt, în cer, rădăcinile!

Să nu ghicim doar atracția vreunui paradox poetic, în atare perspective extreme, răsturnând inconfortabil habitudinile gândirii și lenea acceptărilor comode. Orizontul pe care și-l croise intelectul febril al doamnei Zoe integra imbolduri constructive, când întârzia asupra motivului de fantazie mai degrabă gotică al „domei” eminesciene, ea nu se izola într-o particulară apetență. Îi rămâneau valențe statornic deschise înspre o visare de totalitate: a unui Hellade, bunăoară, legitimând o paideia fără prevențiuni meschine, unde la Sofocle se ajunge prin nemăsura de foc a lui Hölderlin.

„Să fim naționali cu fața spre universal”

Era, în statura ei mentală, o rezistență funciară față de ispitele unui relativism care să însemne pasivitate și moale abandon. Amploarea câmpului de explorare, de la filozofie la antropologie și estetică, de la meditația textelor sacre la practica literaturii comparate și la incursiuni prin muzică ori artele vizuale, – tot acest suplu dinamism al minții, solicitându-i neobosit resorturile investigative, n-a adus vreun scăzământ istovitor, în ce privește fermitatea ei lăuntrică: sorocită, aceasta, în slujba unor valori clare, ale credinței și ale patrimoniului care ne constituie identitatea profundă.

Despre asemenea rosturi inalienabile, despre Cuvintele fundamentale, în a căror oglindă se pot distinge, demult cumulate, vârste lungi de viețuire istorică, de omenie și convivială statornicie, ca și despre

joncțiunea necesară a versanțelor, etic și estetic, despre un stil al comunicării moderne, unde, la Zoe Dumitrescu-Bușulenga, rigoarea calitativă n-a sacrificat nicicând captării legitime de audiență, – despre atare chestiuni chemate a reînțemeia dialogul cultural, s-a dezbătut rodnic în zilele întâlnirii de la Putna. Garanție a unei semnificative participări instituționale, deschiderea de către IPS Pimen, Arhiepiscop al Sucevei și Rădăuților, urmată de mesaje nobile pilduitoare – Mitropolitul Bartolomeu al Clujului, Albei și Maramureșului, precum și Patriarhul însuși, ale cărui rânduri, adresate adunării noastre, îi pecetluiau cumva și generoasa lui traiectorie, fiind ultimul său text, în ajunul despărțirii de lume, – tot acest exordiu emoționant pregătea articularea autonomă a altor intervenții, marcând, de pildă, aportul solidar al Academiei Române. Președinte, precum altădată doamna Zoe, al Secției de Științe Filologice, Eugen Simion și-a propus o referință explicită la înțelepciunea maioresciană, susceptibilă de actualizări organice, de o sănătoasă productivitate în câmpul ideilor. Ca pentru o loială recunoaștere a acestei nedezmățite perenități, în titlul însuși al comunicării sale, acad. Eugen Simion aducea enunțul înaintașului venerabil, „Să fim naționali cu fața spre universal”.

Rostită în termenii unei atare dialectici, alteritatea nu-i redevabilă vreunei îngustimi retractile, discursul pe care-l presupune ea – arăta profesorul Al. Zub, directorul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol” – induce, deopotrivă, un sens benefic, o dimensiune vitalizantă. E ceea ce, în cuprinsul duratei literare românești, se silise a demonstra abordarea proprie doamnei Zoe Dumitrescu-Bușulenga, – sagace analizată acum, la Putna, de către acad. prof. Constantin Ciopraga.

Și-au dat întâlnire, în contextul Colocviului nostru, forțe provenind din centrele de formație universitară de la București și Iași – profesorii Nicolae-Șerban Tanașoca, Dumitru Irimia, Constantin Parascan, Theodor Codreanu, cu aplicații exegetice variate, de la literatura parenetică bizantină la Eminescu și Creangă; la care se atașează ecouri ale unor vetre europene de cultură ca Universitatea din Pisa, reprezentată de profesorul Bruno Mazzoni, președintele Bibliotecii de limbi și literaturi moderne; ori, mai larg, Italia artistică – prin mesajul vibrant al compozitorului Roman Vlad, compatriotul nostru pornit din Bucovina, căruia i-a fost hărăzită chemarea de a conduce prestigioase instanțe culturale, Studioul Teatrului Scala din Milano ori celebrul Festival „Maggio Fiorentino”.

Manuscrite pentru viitor

Fără a ne conforma vreunui ritual nomenclativ, ni se impun totuși, în excursul acestei rememorări, tonalitățile unui sentiment de nescăzută răspundere, față de bunurile culturale și de ținuta etică. Le-au invocat la Putna participanți cu biografii sufletești deloc asemănătoare, maica Eufrosina, de pildă, cu o sfioasă recunoștință, din unghiul unei proximități spațiale de nimeni altcineva atinsă, în chinovia unde se retrăsese monahia Benedicta; sau, tot cu experiențe confruntate la Văratec, Andrei Dimitriu, cel care aducea și admirația altui orizont, ca unul care fusese Președinte al Radiodifuziunii Române, într-o perioadă fastă.

Televiziunea – prin emisiunile realizate de Grigore Ilisei, și Radio România Cultural, cu o tradiție de asiduă, incitantă reflectare a operei și acțiunii doamnei Zoe Dumitrescu-Buşulenga, grație în primul rând osârdiei pe care au depus-o Teodora Stanciu și Oana-Georgiana Enăchescu, s-au alăturat firesc unui asemenea moment de necesară emulație; unde s-au înscris și sensibile evocări, precum aceea a lui Valeriu Râpeanu pe marginea filmului „Oedip” de Pasolini, narând conjuncția cu valoare de eveniment, în 1970, între „empirismul eretic” al unui ilustru cineast și comentariul televiziv, acut, revelator, al doamnei Zoe. Oricât de învățată, ea știa, de altminteri, să păstreze o anume uimire jubilatorie în emoția estetică. Așa o vedem într-o fotografie ce se afla pe masa ei de lucru, la Văratec, – maica Eufrosina ne-a dăruit-o acum: la puține minute după ce încheiase o conferință despre Leopardi – în constelație cu Eminescu –, obrazul ei întipărea încă o fericite transfigurare.

Însă în jurul surprizelor pe care ni le rezervă intimitatea creatoare a acestui atelier, roind de făgăduințe altruiste, comunicarea prezentată de doamna Elena Docsănescu inaugurează o etapă obligându-ne la noi și riguroase cuprinderi. Un prim examen, aliind pricepere filologică, scrupul răbdător și afectuos devotament, i-a îngăduit să detecteze materia unor interesante volume, sunt Manuscrise pentru viitor, cărora se cuvine să le croim o soartă adecvată. Fundația acum constituită, Credință și Creație, pentru a instaura un dialog mai amplu cu tineretul și a difuza în chip salutar valorile de patrimoniu spiritual legate de maica Benedicta, se cade să le susțină. Harnici gestionari ai inefabilului, Radu și Rodica Marinescu vor avea un rol de seamă în această privință.

Maria de Mangop, cu al ei surâs de melancolie transcendentă

În fine, la Putna, mănunchiul omagiilor noastre n-ar fi fost până la capăt coerent fără o expresivă inserție de opere ale artelor vizuale, cărora doamna Zoe Dumitrescu-Bușulenga știa să le arate o simpatie neconvențională, capabilă să arunce punți de lucidă compenetrație între domenii. Muzeul mănăstirii Putna, păstrător al unor piese de răscruce din arta medievală, ca broderia înfățișând-o pe Maria de Mangop, reperul unei plenitudini somptuoase pe cât de austere, s-a vădit permeabil, în această circumstanță, pentru infuzia de frumusețe nouă pe care i-o puteau aduce opere contemporane: alese astfel încât să întrețină un raport grăitor, cuviincios și totodată vital, cu zestrea cea mai strict calificată, ajunsă până la noi din depărtările veacurilor. Opere de Gh. D. Anghel – un portret pe care i-l schișase sculptorul –, Henri H. Catargi, Ion Alin Gheorghiu, care-i aparținuseră doamnei Zoe, ca și un magnific Prapor de Horia Bernea, aproape vecin cu ea la Văratec, străjuiau acum intrarea în Muzeu. Către Maria de Mangop, cu al ei surâs de melancolie transcendentă, care-l făcuse pe italianul Cesare Alzati să îngenuncheze, zguduit de atâta enigmatică elocvență, în puținătatea parcimonioasă a unei stilizări hieratice, expoziția îndrepta o replică realizată de Sultana Maitec, un obraz straniu opalin, pe un fond de aur compact, în tradiția Bizanțului... Lângă alte picturi de cucernică elevație, datorate grupului „Prolog” – Paul Gherasim, la care semnele sfinte răsar din răcoarea unui soi de jăratec cosmic, Horea Paștina, îndrăznind simboluri euharistice într-o pulbere indicibilă de lumină, Constantin Flondor, dând târcoale unui grandios concept de plantă primordială, Mihai Sîrbulescu, din seria Clopotelor sale, robust saturate, Bogdan Vlăduță, iubind Roma în fascinația ei sepulcrală. Iar când deschideam Colocviul, strângeam la piept, emblematic, o inimă purpurie, aprig ghintuită în metal, fără menajamente, de regretatul Ion Nicodim. Ca o îmbrăcăminte de Evangheliar, densă și totodată pledând pentru sfiala reculeasă de care întoarcerea spre sacru are urgentă nevoie, un bronz de Silvia Radu stătea în axul expunerii. Urcușul se făcea sub cascadele unor pânze construite vertical, de Viorel Mărginean, păuni care suscitau, cu un fast bine reglat, conotații simbolic sacrificiale, dinspre Ravenna.

Dar, sprijiniți de ospitaliera primire a gazdelor noastre, în frunte cu părintele stareț, arhimandritul Melchisedec, nu ne lăsam impresiile să se disperseze la întâmplare. Omagiul plural pe care-l înfăptuiam la Putna nu era o sumă dezinvoltă, în care să se exhibe, alegră, diversitatea. Respectuos

față de spiritul locului, îngândurat în oricâtă pură decantare de culori, buchetul acestei ofrande artistice se voia afin, în adâncime, cu vrednica austeritate înconjurând-o pe maica Benedicta: cu tensiunea vectorială care-i marcase invincibil cugetul și existența.

Eugen Simion

Maica Benedicta *

Cu câteva zile în urmă a avut loc la mănăstirea Putna colocviul „Tradiție spirituală românească și deschidere spre universal”, închinat memoriei Maicii Benedicta, numele monahal al Doamnei Zoe Dumitrescu-Buşulenga.

Sufletul acestei reuniuni a fost Ambasadorul Dan Hăulică, Președinte de onoare al Asociației Internaționale a Criticilor de Artă, ajutat de arhim. Melchisedec Velnic – starețul mănăstirii Putna, prof. Teodora Stanciu – realizator Radio Cultural și alți discipoli și prieteni ai celei care, în ultimii ani de viață, trăia retrasă la mănăstirea Văratec. Au participat profesori din țară și străinătate (cum ar fi profesorul Bruno Mazzoni de la Universitatea din Pisa), critici literari, oameni ai bisericii ortodoxe în frunte cu IPS Pimen, Arhiepiscopul Sucevei și Rădăuților. Acesta din urmă a spus, între altele, că Maica Benedicta, spre deosebire de mulți alții care vorbesc despre Dumnezeu, ea, eminenta intelectuală, „a vorbit *cu* Dumnezeu”. O formulă care mi-a plăcut pentru că exprima corect, cred, relația unui spirit autentic religios cu divinitatea. Noi, toți ceilalți, vorbim mereu *despre* Dumnezeu și, în momente de criză, ne rugăm Lui ca tatăl copilului bolnav de care vorbește evanghelistul Marcu: „Cred, Doamne, ajută necredinței mele”...

Doamna Zoe era, negreșit, o ființă religioasă legată profund de tradițiile răsăritene ale creștinismului. Nu mi-am dat seama de acest fapt atunci când, fiind student, îi urmăream cu încântare cursurile ei pline de fervoare despre romantismul german și miturile eminesciene; mi-am dat seama de această dimensiune a spiritului său bogat și roditor, mai târziu, atunci când, dezgustată de zgomotul și furia lumii din ultimele decenii, s-a călugărit. Am încercat, în intervenția la colocviul citat, să văd legătura între profesorul care recomandă la cursuri și în cărțile sale modelul Shakespeare și modelul Goethe – și Maica Benedicta care a ales austeritatea vieții spirituale într-o mănăstire din spațiul „Amintirilor” lui Creangă... Da, există: vocația religioasă se armonizează cu vocația ei pentru valorile omului clasic.

* Articol apărut în ziarul „Ziua”, din 1 septembrie 2007, rubrica „Jurnal public”.

Cultul pentru adevăr, bine și frumos, afirmat atât de puternic de clasicitatea europeană, găsește o continuitate și o împlinire în înțelegerea religioasă a lumii. O înțelegere creștin ortodoxă, foarte profundă, repet, în cazul ei. I-am citit ultimele articole și interviuri și am observat că revine în confesiunea ei, cu prioritate, tema lumii care se desacralizează, ceea ce altfel zis: se dezumanizează în procesul globalizării. Maica Benedicta este înspăimântată de acest proces care, zice ea, se adresează părții poftitoare și profitoare din om, „proces” care atrage în jos mlaștina materiei în care omului lumesc îi place să se scalde în vreme ce omul lăuntric suferă”. Omul lăuntric nu poate fi, în acest caz, decât omul format de valorile culturii clasice și, negreșit, omul religios. Dna Zoe Dumitrescu-Bușulenga mi se pare a fi, ea însăși, un produs al umanismului european, îmbogățit și subțiat spiritual prin experiența ei religioasă. Îi caut o familie de spirite în cultura noastră și gândul mă duce spre Alice Voinescu, N. Steinhardt, Vasile Voiculescu, Mircea Vulcănescu, Dinu Pillat, care și-au asumat în chip deschis vocația lor religioasă. Zoe Dumitrescu-Bușulenga a voit, cât timp a trăit, „să îmbuneze lumea” și s-o înfrumusețeze prin îndemnul de a urma modelele clasice și, acum în urmă, modelul creștin ortodox. Aspira, zicea despre ea Acad. Alexandru Zub spre „un ethos al echilibrului”. Aș adăuga: și spre „un ethos al plenitudinii” care nu-i posibil fără dimensiunea religiosului...

Grigore Ilisei

Posteritatea cărturarului

La mănăstirea Putna, unde lumina candelii de la mormântul ștefanian arde neîntrerupt de peste cinci veacuri, în 2006, la 7 mai, s-a configurat în deplinătatea sa o axa de o tulburătoare forță simbolică și evocatoare. Pe aceeași linie invizibilă s-au rânduit să doarmă somnul de veci întâi vîoievodul Ștefan. Apoi Mihai Eminescu, care a stat în 1871, în timpul Serbărilor de la Putna, în turnul de la intrarea în mănăstire, s-a înveșnicit aici printr-o statuie ridicată de tinerii de la „Arboroasa”. În partea opusă a acestui adevărat brâu ecuatorial s-au așezat la somnul întru eternitate nu de mult monahul Iachint Unciuleac, starețul de bună aducere aminte, o figură emblematică pentru șirul cel lung de venerabili părinți ai chinoviei, și, în acel mai 2006, împlinind superba linie, academicianul Zoe Dumitrescu-Bușulenga, maica Benedicta. Remarca părintelui arhimandrit Melchisedec Velnic, starețul vrednic al Putnei, privitoare la forța de iradiere a acestei imaginare axe, ce leagă într-o logodnă peste timp personalități prin care poporul român și-a dat măsura puterii creatoare și ziditoare, și-a revelat cu adâncime tâlcuitoare existența ei roditoare la sfârșit de august 2007, când la Mănăstirea Putna s-au strâns într-un conclav de înaltă spiritualitate unii dintre cărturarii acestei țări. I-a chemat aici doamna Zoe, maica Benedicta. Poftirea venea dinspre spiritul ce încarnase cu noblețe și vitejie esențele culturii noastre și fusese vestită de un păzitor credincios al memoriei doamnei Zoe Dumitrescu-Bușulenga, criticul de artă Dan Hăulică, membru corespondent al Academiei Române, președinte de onoare al Asociației Internaționale a Criticilor de Artă.

Se cinstea astfel printr-un colocviu de ținută amintirea doamnei Zoe și se săvârșea acest lucru în preajma zilei sale de naștere, 20 august. Genericul sub care se gândise reuniunea „Tradiție spirituală românească și deschidere spre universal” definea nu doar fundamentele concepției și viziunii acestui creator referențial pentru cultura noastră ca parte a tezaurului umanității, ci cuprindea în ceea ce era esențial și celelalte nume aflate pe această axă a eternității. Dezbaterile din cele două zile ale colocviului (18 și 19 august 2007), de altitudine, substanțiale și vibrante, au

proiectat efigia academicianului și omului Zoe Dumitrescu-Bușulenga pe pânza cu atât de multe reliefuri și nuanțe cromatice a culturii românești. S-a subliniat osârdios și aplicat contribuția acestui spirit prin excelență național, dar consonând fericit la universalitate, la afirmarea acestor valori ale umanității. Cei care au onorat colocviul, intelectuali de marcă, universitari, scriitori, teologi, ziariști; în program figurând și șase membri și membri de onoare ai Academiei Române, Eugen Simion, Maia Simionescu, Alexandru Zub, Constantin Ciopraga, Alexandrina Cernov (Cernăuți), au conferit soliditate și eclatanță dialogului și l-au scos din convenționalismul unor asemenea manifestări. Dezbaterile colocviului au vizat cele două fațete ale personalității cărturarului, cea de om de știință, unul atotcuprinzător, deschis spre mai toate orizonturile esențiale ale culturii, de la literatură la muzică și arte plastice, și o alta de om profund religios., îndreptându-și tot mai mult și mai chemător privirile înspre cer, de unde căuta răspunsuri marilor întrebări cutreirătoare. Așa cum a subliniat cu adâncă pătrundere a tâlcurilor cele de dinăuntru Dan Hăulică, cele două dimensiuni ale ființei coexistau fericit în făptura doamnei Zoe. Poate pentru că cele două vocații erau asumate și trăite cu gravitate, dar și cu o seninătate de înțelept care are pe deplin simțul relativității a tot și a toate. Omul religios fugea de întunecimile bigotismului, iar omul de mare cultură nu uita niciodată de rolul harului pogorât asupra-i. Potrivit remarcii lui Dan Hăulică, asemenea lui Franz Listz, Zoe Dumitrescu-Bușulenga nu renega o parte a întregului în detrimentul celeilalte, ci le împreuna cu grație și inteligență scăpărătoare. Însă în fiecare dintre domeniile în care se manifesta cu bucuria parcă predestinată și de numele purtat, însemnând tocmai bucurare, ea umbla neostenită după atingerea sublimității. Doamna Zoe, observa cu subtilitate în cuvântul său de salut Mitropolitul Bartolomeu Anania, nu vorbea despre Dumnezeu, ci cu Dumnezeu. La fel când se îndeletnicea cu reflecția asupra operelor marilor spirite ale culturii, nu se limita să gloseze pe marginea creațiunii acestora, ci, grăind sau vorbind, parcă îi poftea pe acești creatori la un sfat față în față spre deslușirea celor mai tainice și de nepătruns înțelesuri.

Rostirile din colocviu au luminat portretul poliedric al cărturarului, contextualizându-l în plasma culturii românești și universale. Academicianul Eugen Simion a evocat, cu acea naturalețe doctă, dar atât de colocvială și de penetrantă, rolul avut de Zoe Dumitrescu-Bușulenga pentru generația sa, cea a anilor '60. Existența în acea perioadă la Universitatea din București, gemând de proletcultiști, a unor intelectuali de talia lui George Călinescu, Tudor Vianu, Alexandru Rosetti, secondăți de tineri ca Zoe

Dumitrescu-Buşulenga, Alexandru Piru, Edgar Papu, a reprezentat salvarea de la naufragiul spiritual. Într-un timp al întemnițării cuvântului, aceștia au avut curajul să cultive gândirea liberă și să deschidă tinerilor lor studenți porțile ferecate ale adevăratelor valori. Și numai pentru atât, a subliniat apăsător Eugen Simion, astfel de dascăli merită recunoștință. Ei au însemnat cu mult mai mult. Au dăruit culturii naționale lucrarea lor originală și perenă. La aceste contribuții s-au referit în comunicările lor Dumitru Irimia („Eminescu și Putna”) și Constantin Parascan („Creangă sau omul pe dos”). Academicianul Alexandru Zub a cuvântat „Despre alteritatea benefică”, iar Theodor Codreanu s-a oprit la „Zoe Dumitrescu-Buşulenga. Lecția de viață”. Constantin Ciopraga, membru de onoare al Academiei, a analizat cu acrimă-i caracteristică demersurile critice ale doamnei Zoe privitoare la literatura română. Bizantinologul Șerban Tanașoca, nepot de soț al doamnei Zoe, a revelat răsunetul pe care spiritul Bizanțului îl avea în sufletul cărturarului prețuitor al aceluși timp și țărâm mitic. Profesorul Italian Bruno Mazzonni a comentat legăturile celei comemorate cu Italia și strădaniile ei pentru reclădirea punțiilor distruse de regimul comunist. Într-o conferință trimisă la Putna și citită în absența sa, Valeriu Râpeanu a surprins cu relevanță extraordinară puterea de comunicare a doamnei Zoe Dumitrescu-Buşulenga. Teodora Stanciu, Irina Haznaș, Oana-Georgiana Enăchescu de la Radio România Cultural (cele care s-au ocupat cu pricepere și dăruire de organizarea manifestării) și Andrei Dumitriu, Președinte-Director General la sfârșitul anilor '90 și începutul noului mileniu, au întregit portretul celei care a patronat colocviul prin conturarea prezenței sale benefice în spațiul radiofonic românesc. Elena Docsănescu, o prietenă apropiată a doamnei Zoe, cea care și-a consacrat mult timp în ultimul an studierii arhivei rămase, ne-a semnalat cu emoție și satisfacție existența unor manuscrise de mare interes, inclusiv cele memoriale, care își așteaptă editorii și cercetătorii avizați și plini de devoțiune. Dar poate cea mai tulburătoare mărturie a fost cea a maicii Eufrosina de la Mănăstirea Văratec, care i-a stat doamnei Zoe în preajmă în șederile de aproape 40 de ani la chinovia sa dragă și a vegheat-o în ceasurile crepusculare de la Iași. Ni s-a dezvăluit în cuvinte simple, înlăcrimate, bunătatea omenească cu care aceasta fusese împodobită. Un învățat cum nu mulți au fost, bun ca pâinea lui Dumnezeu. Maica Eufrosina, tânără și neștiutoare, a învățat de la dânsa ca de la o mamă. De asta îi și spunea cu atâta drag: „Mamă!”

S-a alcătuit în zilele colocviului de Mănăstirea Putna un portret viu și întreg al Doamnei Zoe-Maica Benedicta. Un portret în mozaic, cum mi-am

intitulat și eu comunicarea prezentată. În sălile Muzeului s-a vernisat, prin eforturile lui Dan Hăulică și ale lui Viorel Mărginean, prezent și el la Putna, o expoziție de pictură și grafică, mărturisitoare a gustului rafinat și receptiv la nou al doamnei Zoe Dumitrescu-Bușulenga. S-au regăsit pe simeze lucrări din colecția sa, semnate de Henri H. Catargi, Horia Bernea, Silvia Radu, dar și altele ale unor artiști pe care îi prețuia și despre care scrisese și vorbise așa de vibrant și temeinic. E vorba de Gheorghe D. Anghel, Ion Nicodim, Ion Alin Gheorghiu, Sultana Maitec, Paul Gherasim, Viorel Mărginean, Constantin Flondor, Horea Paștina, Mihai Sârbulescu, Bogdan Vlăduță. La arhondaricul mănăstirii Putna, unde au fost găzduiți cu o ospitalitate fără cusur participanții la colocviu, au ajuns biblioteca și piesele de mobilier din biroul de la București al doamnei Zoe Dumitrescu-Bușulenga. Acestea vor constitui sâmburele viitorului spațiu memorial al Centrului de conferințe „Maica Benedicta”, pe care starețul, arhimandritul Melchisedec Velnic, intenționează să-l amenajeze la Putna.

Emoția ce s-a revărsat adeseori din învelișul rostirilor a țesut o atmosferă specială, una de comuniune și de cuminecare. Filmele ce le-am prezentat la Putna, realizate pentru TVR Iași („Spovedania unui învingător”, „Cărturarul și lumea de azi”), o înregistrare adusă de academician Maia Simionescu a unei conferințe ținute de doamna Zoe în 1989, anul centenarului morții lui Eminescu, la Institutul de Biologie Celulară, alte câteva emisiuni de radio, au adus parcă făptura ei din vis în realitate.

A fost o celebrare din cele cuviincioase, dar alese. S-a întâmplat ceea ce trebuia să se întâmple. S-a început scoaterea la lumină a unui tezaur lăsat de o personalitate captivantă, proteică și modelatoare. Fundația temeinică cu acest prilej, „Credință și creație”, purtând numele de Zoe Dumitrescu-Bușulenga – maica Benedicta, al cărei președinte de onoare este IPS Pimen, unul dintre arhitecții manifestării de la Putna, e menită să dea permanență acestui demers.

Posteritatea cărturarului a început sub lumini favorabile. Pornirea, atât de minunat plăsmuită de Arhiepiscopia Sucevei și Rădăuților și de mănăstirea Putna, alături de devotata echipă condusă de Dan Hăulică, ne îndrituiește să privim cu speranță în viitor.

CUPRINS

Argument	5
----------------	---

MESAJE

PF Teoctist, <i>Purtătoare de mir a cuvântului lui Dumnezeu</i>	13
IPS Pimen, <i>De la acad. Zoe Dumitrescu-Buşulenga la Maica Benedicta</i> ...	15
IPS Bartolomeu, <i>În văzduhul sufletului românesc</i>	23

COMUNICĂRI, EVOCĂRI, INTERVENȚII

Dan Hăulică, <i>Inteligența – har și îndatorire</i>	27
Roman Vlad, <i>Un ambasador ideal al culturii românești în Italia</i>	34
Eugen Simion, <i>Să fim naționali cu fața spre universal</i>	43
Alexandru Zub, <i>Despre alteritatea benefică</i>	53
Bruno Mazzoni, <i>Poezia psalmică</i>	61
Nicolae-Șerban Tanașoca, <i>Unitate și diversitate în literatura parenetică bizantină</i>	75
Rodica Marinescu, <i>Sub semnul Cetății Eterne</i>	94
Constantin Ciopraga, <i>Zoe Dumitrescu-Buşulenga și literatura română</i> ...	101
Dan Hăulică, <i>Epifaniile cugetului</i>	107
Dumitru Irimia, <i>Eminescu și Putna</i>	113
Constantin Parascan, <i>Creangă sau omul pe dos – seducția unui discurs critic</i>	138
Grigore Ilisei, <i>Portret în mozaic</i>	145
Theodor Codreanu, <i>Zoe Dumitrescu-Buşulenga – Lecția de omenie</i>	151
Andrei Dimitriu, <i>Nevoia de elită intelectuală</i>	157
Teodora Stanciu, <i>Zoe Dumitrescu-Buşulenga la Radio România Cultural</i>	164
Valeriu Râpeanu, <i>Secretul comunicării</i>	168
Silvia Radu, <i>Chipul Doamnei</i>	175
Irina Hasnaș, <i>Din muzica amintirilor</i>	176
Ruxandra Garofeanu, <i>Doamna Zoe Dumitrescu-Buşulenga</i>	180
Oana-Georgiana Enăchescu, <i>Cuvinte fundamentale</i>	183
Monahia Eufrosina Jescu, <i>Cu sfială și afecțiune</i>	188

Adrian Fochi, <i>Drumuri de încredere și tămăduință</i>	191
Elena Docsănescu, <i>Manuscrise pentru viitor</i>	193

MĂRTURII ȘI ECOURI

PF Teoctist, <i>Zoe Dumitrescu-Buşulenga la 85 de ani</i>	207
Dan Grigorescu, <i>O amintire</i>	208
Dan Hăulică, <i>Epifaniile cugetului</i>	210
Eugen Simion, <i>Maica Benedicta</i>	217
Grigore Ilisei, <i>Posteritatea cărturarului</i>	219